

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

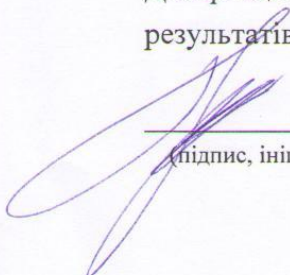
ГРИНЬКО ПАВЛО ОЛЕГОВИЧ

УДК 658:339.56(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
ДІАГНОСТИКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Спеціальність 051 – Економіка
Галузь знань «Соціальні та поведінкові науки»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

 П.О. Гринько
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник
Малярець Людмила Михайлівна
доктор економічних наук, професор

Дисертація є ідентичною іншим
примірникам дисертації
Голова спеціалізованої
вченої ради ДФ 64.05.011
д.е.н., професор П.П. Отенко

Харків – 2020

АНОТАЦІЯ

Гринько П.О. Діагностика ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 – економіка. – Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця Міністерства освіти і науки України. – Харків, 2020.

Дисертацію присвячено обґрунтуванню теоретико-методичного забезпечення формування діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності, розробленню процедур та інструментів її здійснення на промислових підприємствах. У дисертації систематизовано теоретичні підходи до визначення сутності поняття «діагностика в економіці». Виділено відмінності цього поняття від економічної діагностики, а також встановлено відмінні характеристики діагностики в економіці за її видами, функціями та принципами. Обґрунтована сутність діагностики в економіці за методологічним каркасом, який містить суб'єкт, об'єкт, предмет, принципи, мету, завдання, види, функції, технологію, методи та інструменти, зміст яких уточнено в дисертації. Для організації діагностики в економіці обґрунтована її технологія, яка складається з відповідних етапів. Обґрунтована доцільність вибору аналітичних інструментів діагностики в економіці згідно змісту її функцій та математичних можливостей, означено склад цих інструментів.

У роботі обґрунтовано та визначено місце діагностики експортно-імпоротної діяльності в системі її управління з урахуванням суб'єктів управління, основних факторів, функцій та результатів управління цією діяльністю. Все це дозволило визначити діагностику експортно-імпоротної діяльності підприємства (далі ЕІДП) як складову системи управління цією діяльністю, яка за функційним призначенням технологічно передбачає розпізнання, ідентифікацію, оцінку і аналіз, вимірювання, встановлення причинно-наслідкових взаємозв'язків, виявлення факторів та причин відхилень,

прогнозування, розроблення заходів щодо усунення відхилень та проблем, контроль, визначення загроз недопустимих відхилень, формування рекомендацій організаційно-управлінських заходів щодо запобігання можливих збоїв нормального стану функціонування та розвитку експортно-імпортової підприємства.

Здійснений аналіз концепцій ефективності в економіці, найпоширеніших визначень поняття ефективності в економіці показав, що найчастіше вона розглядається як система, як операція, як рішення та виражається коефіцієнтом. Щодо сутності ефективності діяльності підприємства, то виокремлюються кілька підходів відносно співвідношення її складових, а саме: результати і витрати (економічність), результати і цілі (доцільність), результат і потреби (вигідність). Щодо ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства, то вітчизняні дослідники найчастіше її визначають як складову загальної ефективності діяльності підприємства, як результативність поєднання структуроутворюючих елементів виробництва із фінансовими, інноваційними та інвестиційними можливостями, як ефект від діяльності, як результативність ЕІДП.

У роботі на основі сформованої системи базисних понять ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства, а саме: експортно-імпортна діяльність, її ефективність, стратегії, цілі, умови, фактори, експортно-імпортний потенціал, показники, критерії, витрати, результат, ефект, методи управління, функції управління, управлінське рішення, уточнена змістовна сутність та визначення її як відносної величини економічного результату ЕІДП до витрат з урахуванням виконання стратегії ЕІДП та її цілей, при цьому відносна величина максимізується в процесі реалізації стратегії ЕІДП.

Аналіз сучасних методичних підходів до оцінювання ефективності експортно-імпортової діяльності, та частоти рекомендацій вчених та практиків щодо вагомості показників ЕІДП, керуючись методологічним забезпеченням формування системи показників діагностики ЕІДП обґрунтовано систему показників та критеріїв як одного із основних інструментів інформаційно-

аналітичному забезпечення здійснення діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності. Доведена доцільність відповідного змісту в обґрунтуванні процесу встановлення еталонних значень показників та критеріїв діагностики ефективності ЕІДП.

У другому розділі сформовано основні функціональні процедури діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства та доведено їх дієздатність завдяки практичній реалізації. Розроблено методичне забезпечення діагностики впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища на ефективність експортно-імпоротної діяльності підприємства. Обґрунтовано загальний перелік основних факторів зовнішнього середовища, які впливають на ЕІДП, визначено серед них позитивні та негативні, а завдяки методичному забезпеченню визначено найвпливовіші фактори. Обґрунтована логіка етапів здійснення діагностики факторів зовнішнього середовища, які впливають на розвиток експортно-імпоротної діяльності підприємства.

В роботі сформовано аналітичне забезпечення оцінки й аналізу рівня ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємств. Аналіз тенденцій змін значень критеріїв на окремих великих промислових підприємствах показав неоднозначність висновку щодо ефективності їх експортно-імпоротної діяльності та необхідність обчислення інтегрального показника на основі цих критеріїв. Обґрунтована доцільність обчислювати інтегральний показник за допомогою модифікованого методу побудови показника якості Харрінгтона, при цьому параметри функції перетворення встановлювати з урахуванням числових характеристик змін значень критеріїв ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства. Також доведена необхідність для об'єктивності діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності промислового підприємства обчислювати інтегральний показник структурної динаміки складових, що є критеріями ефективності цієї діяльності. Для обчислення інтегрального показника, опираючись на законах та закономірностях ефективності діяльності, обґрунтовано динамічний структурний еталон ефективності ЕІДП, а також логіку цього обчислення.

Для реалізації процедури діагностики впливу факторів внутрішнього середовища підприємства уточнено перелік його основних підсистем, якими є виробнича та фінансова підсистеми. Встановлено, що першочергово слід здійснювати діагностику впливу факторів саме цих підсистем внутрішнього середовища підприємства на загальний рівень ефективності експортно-імпортової діяльності та на рівень її структурної динаміки.

В роботі сформовано інформаційно-аналітичне забезпечення діагностики впливу факторів внутрішнього середовища на ефективність експортно-імпортової діяльності підприємства, до якого входить система показників (частинні та інтегральні), латентні фактори, які рекомендовано виявляти за допомогою факторного аналізу, причинно-наслідкових взаємозв'язків між факторами і показниками, які слід встановлювати за допомогою кореляційно-регресійного аналізу, детального економічного аналізу. Також розроблено когнітивну карту впливу факторів підсистем внутрішнього середовища підприємства, яка відображає реальні причинно-наслідкові взаємозв'язки цих підсистем з рівнями ефективності та конкретизує тісноту цих взаємозв'язків, що дозволяє встановлювати рейтинг та напрями впливу.

У третьому розділі роботи обґрунтовано методичний підхід до діагностики ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства, який складається з одинадцяти етапів та забезпечує повну реалізацію функцій діагностики. Кожний етап цього методичного підходу конкретизується сформованими завданнями діагностики згідно її функцій, методами вирішення цих завдань та переліком очікуваних результатів.

Доведена доцільність використання результатів діагностики ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства у розробленні та прийнятті управлінських рішень, а саме стратегічного управлінського рішення. В роботі обґрунтована раціональна технологія прийняття стратегічного управлінського рішення. В раціональній технології крім відповідних етапів означено результати їх реалізації, а також конкретизовано методи та інструменти завдяки яким реалізуються ці етапи. Сформовано методологічні складові розроблення

стратегічного управлінського рішення підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства, а саме: суб'єкт, об'єкт, предмет, ціль, умови, роль або значення рішення в системі управління, аналітична основа, причини проблеми.

В роботі удосконалено методичне забезпечення визначення шляхів підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства та пошуку її резервів, яке передбачає порівняння досягнутих значень критеріїв цієї ефективності з еталонними. Еталонами є нормативні значення критеріїв ефективності, але якщо такі відсутні, то рекомендується формувати еталони з урахуванням максимальних (мінімальних) реально досягнутих значень критеріїв, оптимальних та прогнозних їх значень. Саме критерії ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства спрямовують пошук шляхів її підвищення та резервів.

Практичне значення одержаних результатів підтверджується довідками про впровадження в діяльність АТ «Турбоатом» (довідка № 09-418 від 22.06.2020 р.), АТ «Харківський тракторний завод» (довідка № 07 - 354 від 10.06.2020 р.) і в навчальний процес Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (довідка № 20-86-31-115 від 18.06.2020 р.).

Ключові слова: технологія діагностики в економіці, система базисних понять ефективності експортно-імпоротної діяльності, структурна динаміка ефективності ЕДП, функціональні процедури діагностики, інформаційно-аналітичне забезпечення, методичний підхід, стратегічне управлінське рішення.

АНОТАЦІЯ

Grynko P.O. Diagnostics of efficiency of export-import activities of an enterprise – Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

The thesis for obtaining a Doctor of Philosophy degree (Ph.D.) in specialty 051 – Economy. – Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, 2020.

The dissertation is devoted to the substantiation of theoretical and methodical maintenance of the formation of diagnostics of efficiency of export-import activity, development of procedures and tools of its realization at the industrial enterprises. The dissertation systematizes theoretical approaches to defining the essence of the concept of "diagnostics in economics". The differences of this concept from economic diagnostics are distinguished, and the distinctive characteristics of diagnostics in economy on its kinds, functions and principles are established. The essence of diagnostics in economics is substantiated according to the methodological framework, which contains the subject, object, subject, principles, purpose, tasks, types, functions, technology, methods and tools, the content of which is specified in the dissertation. For the organization of diagnostics in economics, its technology which consists of the corresponding stages is proved. The expediency of the choice of analytical diagnostic tools in economics according to the content of its functions and mathematical capabilities is substantiated, the composition of these tools is determined.

The paper substantiates and determines the place of diagnostics of export-import activity in the system of its management taking into account the subjects of management, the main factors, functions and results of management of this activity. All this allowed defining the diagnosis of export-import activity of the enterprise (hereinafter EIDP) as a component of the management system of this activity, which by its functional purpose technologically provides recognition, identification, evaluation and analysis, measurement, causation, identification of factors and causes of deviations, forecasting, development of measures to eliminate deviations and problems, control, identification of threats of unacceptable deviations, the formation of recommendations of organizational and managerial measures to prevent possible disruptions of the normal state of functioning and development of the export-import enterprise.

An analysis of the concepts of efficiency in the economy, the most common definitions of the concept of efficiency in the economy showed that it is often seen as a system, as an operation, as a solution and is expressed by a coefficient. Regarding

the essence of the efficiency of the enterprise, there are several approaches to the ratio of its components, namely: results and costs (efficiency), results and goals (feasibility), results and needs (profitability). Regarding the efficiency of the export-import activity of the enterprise, domestic researchers often define it as a component of the overall efficiency of the enterprise, as the effectiveness of combining structural elements of production with financial, innovative and investment opportunities, as the effect of activity, as the effectiveness of EIDP.

In work based on the formed system of basic concepts of efficiency of export-import activity of the enterprise, namely: strategy, the purposes, management methods, management functions, the administrative decision, conditions, factors, export-import potential, results, expenses, indicators, criteria, efficiency estimation the substantive essence and its definition as a relative value of the economic result of the EIDP to the costs, taking into account the implementation of the EIDP strategy and its goals, while the relative value is maximized in the process of implementing the EIDP strategy.

Analysis of modern methodological approaches to assessing the effectiveness of export-import activities, and the frequency of recommendations of scientists and practitioners on the importance of EIDP indicators, guided by methodological support for the formation of the EIDP diagnostic indicators' system substantiate the system of indicators and criteria as one of import activity. The expediency of the relevant content in substantiation of the process of establishing reference values of indicators and criteria for diagnosing the effectiveness of EIDP is proved.

The second section forms the main functional procedures for diagnosing the effectiveness of export-import activities of the enterprise and proves their viability through practical implementation. The methodical maintenance of diagnostics of influence of factors of external and internal environment on the efficiency of the export-import activity of the enterprise is developed. The general list of the main factors of the external environment influencing EIDP is substantiated, positive and negative among them are defined, and thanks to this methodical maintenance the most influential factors are defined. The logic of the stages of diagnostics of

environmental factors that affect the development of export-import activities of the enterprise is substantiated.

The paper provides analytical support for assessing and analysing the level of efficiency of export-import activities of enterprises.

Analysis of trends in the values of these criteria some large industrial enterprises showed the ambiguity of the conclusion on the effectiveness of their export-import activities and the need to calculate the integrated indicator based on these criteria. The expediency of calculating this integrated indicator using a modified method of constructing a Harrington quality indicator is substantiated, and the parameters of the transformation function should be set taking into account the numerical characteristics of changes in the values of efficiency criteria for export-import activities. It is also necessary to calculate the integral indicator of the structural dynamics of the components, which are the criteria for the effectiveness of this activity, for the objectivity of diagnostics of the efficiency of the export-import activity of an industrial enterprise. To calculate this integrated indicator, based on the laws and patterns of efficiency, a dynamic structural standard of EIDP efficiency, as well as the logic of this calculation are substantiated.

To implement the procedure for diagnosing the impact of factors of the internal environment of the enterprise, the list of its main subsystems, which are production and financial subsystems. It is established that first, it is necessary to diagnose the influence of factors of these subsystems of the internal environment of the enterprise on the general level of efficiency of export-import activity and the level of its structural dynamics.

The information-analytical support of diagnostics of influence of factors of internal environment on efficiency of export-import activity of the enterprise which includes a system of indicators (partial and integral), latent factors which are recommended to reveal by means of the factor analysis, causal interrelations between factors is formed and indicators to be established by correlation-regression analysis, detailed economic analysis. A cognitive map of the influence of the subsystems of the internal environment of the enterprise has also been developed, which reflects the real

causal relationships of these subsystems with efficiency levels and specifies the closeness of these relationships, which allows establishing ratings and directions of influence.

The third section substantiates the methodological approach to diagnosing the effectiveness of the export-import activities of the enterprise, which consists of eleven stages and ensures the full implementation of diagnostic functions. Each stage of this methodical approach is concretized by the formed tasks of diagnostics according to its functions, methods of the decision of these tasks and the list of expected results.

The expediency of using the results of diagnostics of the efficiency of export-import activity of the enterprise in the development and adoption of management decisions, namely the strategic management decision, is proved. The rational technology of making a strategic management decision is substantiated in the work. In rational technology, in addition to the relevant stages, the results of their implementation are defined, as well as the methods and tools by which these stages are implemented are specified. The methodological components of developing a strategic management decision to increase the efficiency of export-import activities of the enterprise, namely: subject, object, subject, purpose, conditions, role or significance of the decision in the management system, analytical basis, causes of the problem.

The practical significance of the obtained results is confirmed by certificates of implementation in the activities of PJ SC "Turboatom" (reference № 09-418 from 22.06.2020), PJ SC "Kharkiv Tractor Plant" (reference № 07 - 354 from 10.06.2020) and in the training process of Kharkiv National Economic University named after Simon Kuznets (reference № 20-86-31-115 dated 18.06.2020).

Key words: technology of diagnostics in the economy, the system of basic concepts of efficiency of export-import activity, structural dynamics of efficiency of EIDP, functional procedures of diagnostics, information-analytical maintenance, methodical approach, strategic management decision.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

**Статті у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до
Організації економічного співробітництва та розвитку та /або
Європейського Союзу**

1. Malyarets L., Barannik I., Sabadash L., Grynko P. Modeling the Economic Sustainability of the Macro system (for example Ukraine). *Montenegrin Journal of Economics*. 2019. Vol. 15, No. 3. Pp. 23–35. (Scopus)

Особистий внесок здобувача: обґрунтовано значення експорту та імпорту, ефективності діяльності у формуванні структурного динамічного нормативу економічної стійкості макроекономічної системи, результати моделювання.

Статті у наукових виданнях, що входять до міжнародної бази

Index Copernicus

2. Гринько П. О. Методологічний аспект діагностики об'єктів в економіці. *Бізнес Інформ*. 2017. № 12. С. 18–23.

3. Гринько П. О. Формування системи показників діагностики ефективності експортно-імпортової діяльності підприємств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Ужгород : ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2018. Випуск 20, Частина 1. С. 122–125.

4. Гринько П. О. Діагностика факторів зовнішнього середовища, які впливають на розвиток експортно-імпортової діяльності промислових підприємств. *Бізнес Інформ*. 2018. №8. С. 51–56.

5. Малярець Л. М., Гринько П. О. Аналітичне забезпечення аналізу ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства. *Проблеми економіки*. 2019. № 1 (39). С. 208–216.

Особистий внесок здобувача: сформувано систему показників для аналізу ефективності експортно-імпортової діяльності промислових підприємств,

обґрунтовано структурний динамічний норматив ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства, інтерпретація отриманих результатів в процесі реалізації аналітичного забезпечення аналізу ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства.

6. Гринько П. О. Діагностика впливу виробничо-фінансових факторів на ефективність експортно-імпоротної діяльності підприємства. *Економіка: реалії часу*. Науковий журнал. 2018. №4(38). С. 83–89.

7. Гринько П. О. Методичне забезпечення діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2018. Вип. 10. С. 113–121.

Публікації за матеріалами конференцій

8. Гринько П. О. Сутність ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства в сучасних умовах. Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми та перспективи розвитку економіки України» (Київ, 2017 р.). Київ : Національний авіаційний університет, 2017. С. 63–66.

9. Гринько П. О. Змістовне наповнення діагностики експортно-імпоротної діяльності підприємства. Міжнародна наукова конференція «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця» (Харків, 1 – 2 червня 2017 р.): тези доповідей. Х. : ХНЕУ імені Семена Кузнеця, 2017. С. 47–50.

10. Гринько П. О. Обґрунтування інструментів діагностики експортно-імпоротної діяльності підприємства. Міжнародна науково-практична конференція «Економіка, фінанси, облік та управління: оцінка та перспективи розвитку в Україні та світі» (Полтава, 22 грудня 2017 р.): збірник тез доповідей : у 3 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2017. Ч. 2. С. 83–84.

11. Гринько П. О. Формування еталонних значень показників ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства. Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції

«Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики» (Харків, 15-16 листопада 2018 р.). Харків: ФОП Лібуркіна Л.М., 2018. С. 304–308.

12. Малярець Л. М., Гринько П. О. Моделювання критеріїв ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика» (Харків, 18 – 19 березня 2019 р.). Харків : Видавець ФОП Панов А. М., 2019. С. 385–386.

Особистий внесок здобувача: обґрунтовано критерії ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства.

13. Гринько П. О. Розроблення управлінського рішення підвищення ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця»: тези доповідей (Харків, 30–31 травня 2019 р.). Х. : ХНЕУ імені Семена Кузнеця, 2019. С. 35–36.

14. Malyarets L., Barannik I., Grynko P. Mathematical modelling of efficiency evaluation of enterprises's export-import activity in Ukraine. Proceedings of the International Congress on Business and Marketing, (Istanbul, 13.06.2019-15.06.2019). Istanbul: Maltepe University, 2019. Pp. 211–213.

Особистий внесок здобувача: сформувано інформаційне забезпечення моделювання оцінки ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства.

15. Sabadash L., Grynko P. The formation of a set of signs for modeling the evaluation of enterprise activities. International Conference on Applied Informatics «Imagination, creativity, design, development», «Lucian Blaga» University of Sibiu Faculty of Sciences, (Romania, May 16-18, 2019). Sibiu, Romania. 2019. Pp. 183–189.

Особистий внесок здобувача: розроблено концептуальну модель діяльності великого промислового підприємства для її оцінки, визначено місце експортно-імпортової діяльності в ній.

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІАГНОСТИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА	24
1.1. Діагностика як складова системи управління діяльністю підприємства	24
1.2. Змістова сутність ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства	43
1.3. Обґрунтування системи показників та критеріїв діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства	60
Висновки до розділу 1	78
РОЗДІЛ 2. УДОСКОНАЛЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ПРОЦЕДУР ДІАГНОСТИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА	81
2.1. Діагностика впливу зовнішніх факторів на ефективність діяльності промислових підприємств в Україні	81
2.2. Оцінка й аналіз рівня ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємств та її структурної динаміки	100
2.3. Діагностика впливу факторів внутрішнього середовища на ефективність експортно-імпоротної діяльності підприємства	120
Висновки до розділу 2	130
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІАГНОСТИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА	133
3.1. Методичний підхід до діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства	133
3.2. Розроблення стратегічного управлінського рішення підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства на основі результатів діагностики	151
3.3. Діагностика резервів підвищення ефективності експортно-імпоротної	

	15
діяльності підприємства	170
Висновки до розділу 3	181
ВИСНОВКИ	184
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	189
ДОДАТКИ	213

ВСТУП

Актуальність теми. Одним із основних показників економічного розвитку країни є перевага експорту товарів над імпортом, а показник інтенсивності цього розвитку залежить від співвідношення обсягів експорту та імпорту протягом означеного періоду часу. Тому проблеми ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства залишаються актуальними в Україні та вимагають свого негайного вирішення в сучасних умовах. Це підтверджують дані офіційної статистики України, згідно яких у I кварталі 2020 року експорт товарів становив 12251,0 млн.дол. США, або 99,8% порівняно із I кварталом 2019 роком, імпорт – 13310,2 млн.дол., або 96,6%. Негативне сальдо склало 1059,2 млн.дол., для порівняння – у I кварталі 2019 року негативне сальдо становило 1503,8 млн.дол. Коефіцієнт покриття експортом імпорту становив 0,92 (у I кварталі 2019р. – 0,89), тобто маємо позитивні змінення значення цього коефіцієнта. Зовнішньоторговельні операції проводились із партнерами з 213 країн світу.

За результатами діагностики Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України в умовах загальносвітового погіршення динаміки попиту внаслідок поширення захворюваності на коронавірус, зокрема у основних країнах-партнерах України (країни ЄС, Китай), очікуваного падіння цін на світових сировинних ринках, а також тимчасового припинення діяльності у багатьох виробничих сферах в Україні, що відобразиться погіршенням динаміки як зовнішнього, так і внутрішнього попиту, у 2020 році очікується суттєве погіршення динаміки розвитку економіки нашої країни порівняно з раніше прогнозованим. В зв'язку з цим набувають актуальності проблеми управління ефективністю експортно-імпортовою діяльністю промислових підприємств, особливо такі його елементи як діагностика, яка дозволяє завчасно розпізнати, ідентифікувати, оцінити і аналізувати причини відхилень від нормального стану, прогнозувати тенденції

розвитку та рекомендувати організаційно-управлінські заходи щодо запобігання виникнення проблем. Саме уточнення теоретичного та розроблення методичного забезпечення діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності сприяє вирішенню проблем управління цією діяльністю на різних рівнях.

Науковим підґрунтям дисертаційної роботи є результати досліджень економістів за такими напрямками, як формування теоретичних та методичних засад ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства (далі ЕІДП) та її управління. Вітчизняні вчені, а саме Васильківський Д.М., Кузьмін О.Є., Мазаракі А. А., Мазоренко О.В., Малярець Л.М., Мельник О.Г., Мельник Т.М., Давидович О.І., Книшек О. О., Кононенко Я. В., Отенко І.П., Піддубна Л. І., Пономаренко В. С., Солодковський Ю. М., Чернобай Л.І., Шкурупій О. В., Шталь Т.В. та інші здійснили великий внесок у теорію та практику ефективності зовнішньоекономічної діяльності та ЕІДП зокрема. Багато уваги приділяли вирішенню проблем ефективності експортно-імпоротної діяльності вчені за кордоном, а саме Б. Айкола, Дж. Бхагваті, Дж. Брутон, Дж. Етвел, Л. Леонідоу та інші.

Не зважаючи на достатньо фундаментальну теоретичну та практичну основу ефективності експортно-імпоротної діяльності, питання діагностики цієї діяльності підприємства, а саме її теоретичне та методичне забезпечення потребують свого подальшого розвитку. Низка теоретичних проблем щодо уточнення діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності, її змістовної сутності, врахування її структури в динаміці, місця в управлінні ефективністю цієї діяльності залишаються не розробленими. Недостатньо уваги приділено методичним засадам діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства в сучасних умовах зовнішнього та внутрішнього середовищ. Актуальність і значущість завдання розбудови теоретико-методичного забезпечення діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства зумовили вибір теми, її актуальність, мету і завдання дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота відповідає основним напрямам наукових досліджень Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця. Окремі результати дослідження використано під час виконання науково-дослідної роботи за темою «Розвиток механізму активізації експортної діяльності підприємств в умовах торгівельних війн та інтеграційних процесів» (номер державної реєстрації 0117U007236), «Ризик-орієнтований підхід у забезпеченні протидії відмиванню коштів, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового зниження» (номер державної реєстрації 0118U000058).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є вдосконалення та подальший розвиток теоретичного та методичного забезпечення, розроблення практичних рекомендацій з діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності промислових підприємств.

Відповідно до визначеної мети в роботі поставлено такі завдання:

уточнити змістовну сутність ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства, систему базисних понять у сучасних умовах економіки для удосконалення теорії ефективності;

обґрунтувати теоретичне забезпечення діагностики в економіці та ефективності експортно-імпоротної діяльності промислових підприємств, зокрема логіку етапів технології діагностики, місце діагностики в системі управління ЕІДП;

обґрунтувати систему показників та критеріїв як одного із основних інструментів інформаційно-аналітичного забезпечення здійснення діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності;

сформувати аналітичне забезпечення оцінки й аналізу рівня ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємств;

розробити методичне забезпечення діагностики впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища на ефективність експортно-імпоротної діяльності підприємства;

обґрунтувати методичний підхід до діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства;

сформувати методичне забезпечення визначення шляхів підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства та пошуку її резервів.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою проведених досліджень стали наукові концепції, теоретичні розробки провідних вітчизняних і закордонних вчених щодо проблем ефективності експортно-імпоротної діяльності та її діагностики на підприємстві. Для досягнення поставленої мети і вирішення завдань дослідження в роботі використано такі загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: *абстрактно-логічний метод, системний підхід, методи аналізу і синтезу* – для удосконалення змістовного визначення ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства, її понятійного базису та теоретичного підґрунття діагностики в економіці; *графічний метод* – для візуалізації отриманих результатів; *методи багатофакторного статистичного аналізу, зокрема кластерний, факторний, багатофакторний регресійний аналіз* – для виявлення факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ, що впливають на ЕІДП, розроблення когнітивної карти впливу факторів внутрішнього середовища, а також оцінювання та аналізу тенденцій розвитку експортно-імпоротної діяльності промислових підприємств в Україні; *метод побудови інтегрального показника якості Харрінгтона* – для обчислення інтегрального показника рівня ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства; *коефіцієнти рангової кореляції Спірмена та Кенделла* – для розроблення інтегрального показника структурної динаміки ефективності ЕІДП; *моделі кривих росту* – для прогнозу показників ефективності ЕІДП, оптимізаційні моделі – для визначення оптимальних значень показників ефективності ЕІДП.

Інформаційною базою дослідження стали нормативно-правові акти Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України, укази Президента України, статистичні матеріали Державної служби статистики України,

аналітичні та статистичні огляди, звіти міністерств, відомств, науково-дослідних центрів, фінансова і статистична звітність машинобудівних підприємств України, наукова монографічна література, вітчизняні та закордонні наукові публікації, результати власних досліджень здобувача.

Наукова новизна отриманих результатів дисертаційної роботи полягає в розробленні й обґрунтуванні теоретико-методичного забезпечення формування діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності, процедур та інструментів її здійснення на промислових підприємствах. Основні результати, що містять елементи наукової новизни, полягають у такому:

удосконалено:

методичний підхід до діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства, який має переваги завдяки комплексній реалізації всіх функцій діагностики, врахуванню впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовищ, їх латентних факторів на рівні ефективності цієї діяльності, і на показники ефективності всієї діяльності підприємства, прогнозуванню показників ефективності ЕІДП та виявлення тенденцій їх змін;

систему базисних понять ефективності експортно-імпоротної діяльності промислового підприємства, відмінностями якої є її склад та сутність, а саме таких понять, як експортно-імпортна діяльність, ефективність експортно-імпоротної діяльності, стратегії, цілі, умови, фактори, експортно-імпортний потенціал, показники, критерії, витрати, результат, ефект, методи управління, функції управління, управлінське рішення. Ці поняття складають основу теорії ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства;

теоретичне забезпечення діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності промислових підприємств, до відмінностей якого належить: методологічна структурно-логічна схема елементів діагностики в економіці та їх зміст в сучасних умовах; технологія діагностики в економіці, яка складається з інформаційного, аналітичного та управлінського блоків; визначене місце діагностики в управлінні експортно-імпоротною діяльністю підприємства, яке

обумовлюється суб'єктами, основними факторами, основними функціями та результатами цього управління;

методичне забезпечення визначення шляхів підвищення ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства та пошуку її резервів, особливостями якого є порівняння досягнутих значень критеріїв цієї ефективності з еталонними, які є нормативами або формуються з урахуванням результатів діагностики, а саме: максимальних (мінімальних) реально досягнутих значень критеріїв, оптимальних та прогнозних їх значень. Це методичне забезпечення доцільно використовувати в реалізації раціональної технології прийняття стратегічного управлінського рішення підвищення ефективності та виявлення резервів ефективності експортно-імпортової діяльності на підприємстві;

дістали подальшого розвитку:

аналітичне забезпечення оцінки й аналізу ефективності експортно-імпортової діяльності підприємств, відмінністю якого є побудова інтегрального показника якості, що відображає рівень цієї ефективності та інтегрального показника структурної динаміки цієї ефективності за допомогою коефіцієнтів рангової кореляції Спірмена та Кенделла, що дозволяє комплексно дослідити процеси ефективності ЕІД, діагностувати причини пов'язані не тільки з рівнем ефективності або її критеріїв, але і проблеми, обумовлені структурними змінами в системі ефективності цієї діяльності;

система показників та критеріїв як інформаційний інструмент здійснення діагностики ефективності експортно-імпортової діяльності промислових підприємств, яка на відміну від існуючих, відрізняється складом та повністю підтримує реалізацію функцій діагностики цієї ефективності, а також надає можливість застосовувати відповідний аналітичний інструментарій діагностики.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що теоретичні положення роботи доведені до рівня конкретних методик і рекомендацій щодо впровадження діагностики в систему управління ефективністю експортно-імпортовою діяльністю промислових підприємств

України. Практичне використання запропонованого методичного забезпечення діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємств дозволить вирішити проблему підвищення рівня ефективності цієї діяльності в умовах конкретного підприємства та пошуку її резервів, розвитку експортно-імпоротної діяльності вітчизняних підприємств на зовнішніх та внутрішньому ринках. Основні положення дисертації, що мають прикладний характер, знайшли практичне застосування в роботі вітчизняних машинобудівних підприємств. Розроблені методичний підхід до діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства та етапи раціональної технології прийняття стратегічного управлінського рішення підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності прийнято до впровадження в практичну діяльність АТ «Турбоатом» (довідка № 09-418 від 22.06.2020 р.). Інформаційно-аналітичне забезпечення для аналізу та оцінки ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємств, а також система критеріїв цієї ефективності впроваджено в роботу АТ «Харківський тракторний завод» (довідка № 07 - 354 від 10.06.2020 р.).

Пропозиції щодо методичного підходу до діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства та етапи раціональної технології прийняття стратегічного управлінського рішення підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності використовуються у навчальному процесі ХНЕУ ім. С. Кузнеця під час викладання навчальної дисципліни «Управління експортним потенціалом підприємства» здобувачам другого (магістерського) рівня вищої освіти, що навчаються за освітньо-професійною програмою «Міжнародна економіка» спеціальності 051 «Економіка» (довідка № 20-86-31-115 від 18.06.2020 р.).

Дисертація є самостійною науковою роботою, всі результати якої отримані безпосередньо автором та знайшли відображення в наукових публікаціях. Внесок автора у роботи, виконані у співавторстві, наведено у списку основних опублікованих праць за темою дисертації.

Основні положення та висновки, викладені в дисертації, оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми та перспективи розвитку економіки України» (Київ, 2017 р.); міжнародній науковій конференції «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця» (Харків, 2017 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Економіка, фінанси, облік та управління: оцінка та перспективи розвитку в Україні та світі» (Полтава, 2017 р.); міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики» (Харків, 2018 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика» (Харків, 2019 р.); міжнародній науковій конференції «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця» (Харків, 2019 р.); International Congress on Business and Marketing, Maltepe University (Istanbul, 2019); International Conference on Applied Informatics «Imagination, creativity, design, development», «Lucian Blaga» University of Sibiu Faculty of Sciences (Sibiu, Romania, 2019).

Основні результати і висновки роботи опубліковано в 15 наукових працях, серед яких: 1 стаття у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу (SCOPUS); 6 статей у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України; 8 тез доповідей і матеріалів конференцій. Загальний обсяг публікацій становить 8,24 ум. друк. арк., особисто автору належить 7,01 ум. друк. арк.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Роботу викладено на 241 сторінці машинописного тексту (10,04 авт. арк.). Дисертаційна робота містить 36 рисунків (з них 8 займають 7 повних сторінок), 10 таблиць (з них 5 займають 7 повних сторінок), 12 додатків – на 30 сторінках, список використаних джерел із 233 найменувань – на 23 сторінках. Обсяг основного тексту дисертації становить 174 сторінок (7,25 авт. арк.).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІАГНОСТИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ
ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

1.1. Діагностика як складова системи управління діяльністю підприємства

В сучасних економічних умовах проблема діагностики експортно-імпоротної діяльності промислового підприємства є досить актуальна, оскільки від вчасної ідентифікації реального стану даної діяльності в часовому і просторовому вимірах, відхилень від еталонного рівня, який характеризує нормальний режим роботи підприємства, залежить ефективність управління діяльністю. Спираючись на результати аналізу й узагальнення існуючих концептуальних підходів до поняття діагностики, її розглядають в різних аспектах, а саме: як процес діяльності, який визначає стан об'єкту та має наукові інструменти, практично направлений на розроблення відповідних необхідних дій щодо зміни його стану; як засіб деякого наукового розділу, який містить методи та прийоми для реалізації визначеного процесу; як розділ науки або напрям діяльності науки, що передбачає розроблення інструментів та теоретичне забезпечення даної діяльності. Діагностика в економіці передбачає процес розпізнавання проблеми і позначення її за допомогою відповідних інструментів, методів, процедур, технологій для встановлення діагнозу нормального стану об'єкту.

Метою діагностики експортно-імпоротної діяльності промислового підприємства є порівняння досягнутих значень показників, які характеризують її стан з еталонними рівнями, встановленими в відповідних стратегіях діяльності підприємства, визначення причин відхилень, рекомендації щодо вирішення проблеми та виявлення резервів розвитку цієї діяльності.

Необхідність удосконалення діагностики ефективності експортно-

імпортової діяльності підприємства обумовлюється також і тим, що Україна є членом СОТ – єдиної міжнародної організації, яка встановлює глобальні правила торгівлі; на 164 її члени припадає понад 98 % світової торгівлі.

Значущість достовірних результатів діагностики в економіці не потребує доведення, як на рівні країни, так і на рівні підприємства. Необхідність удосконалення управління експортно-імпортової діяльності свідчать дані офіційної статистики. За статистичними даними у січні–лютому 2020 р. експорт товарів становив 8114,0 млн.дол. США, імпорт – 8536,7 млн.дол, порівняно із січнем–лютом 2019р. експорт збільшився на 2,1% (на 163,8 млн.дол.), імпорт зменшився на 3,0% (на 265,1 млн.дол.). Негативне сальдо становило 422,7 млн.дол. (у січні–лютому 2019р. негативне – 851,6 млн.дол. Якщо розглядати структуру експорту товарів, то у загальному обсязі порівняно із січнем–лютом 2019р. збільшилась частка зернових культур, жирів та олії тваринного або рослинного походження, руд, шлаку і золи, залишків і відходів харчової промисловості, механічних машин, натомість зменшилась частка чорних металів, електричних машин, деревини і виробів з деревини, насіння і плодів олійних рослин. Скоротився відсоток імпорту машин, обладнання та механізмів; електротехнічного обладнання у товарній структурі зовнішньої торгівлі у 1 кварталі 2020 році і становить 19,2 %, що є позитивною тенденцією. За підсумками 2019 року Україна посіла 1 місце в Європі та 2 місце у світі (зі 123 країн) за обсягами експортованої органічної продукції до ЄС, піднявшись на дві сходинки порівняно з попереднім роком [175].

Так згідно даних Державної служби статистики України динаміка коефіцієнта покриття експортом імпорту товарів (Ктов) та послуг (Кпосл) в Україні в зовнішній торгівлі з країнами світу має різні тенденції (рис. 1.1). Значення коефіцієнта покриття експортом імпорту послуг (Кпосл) в Україні в зовнішній торгівлі з країнами світу більше одиниці, а в 2019 році більше 2, і має, починаючи з 2015 року зростаючу тенденцію. Що не скажеш про коефіцієнт покриття експортом імпорту товарів (Ктов) в Україні в зовнішній

торгівлі з країнами світу, значення його дорівнювало одиниці тільки в 2014 – 2015 р.р., а починаючи з 2015 року має спадну тенденцію. Для визначення причин у такому стані зовнішньої торгівлі з країнами світу слід реалізувати процес діагностики на науковій основі.

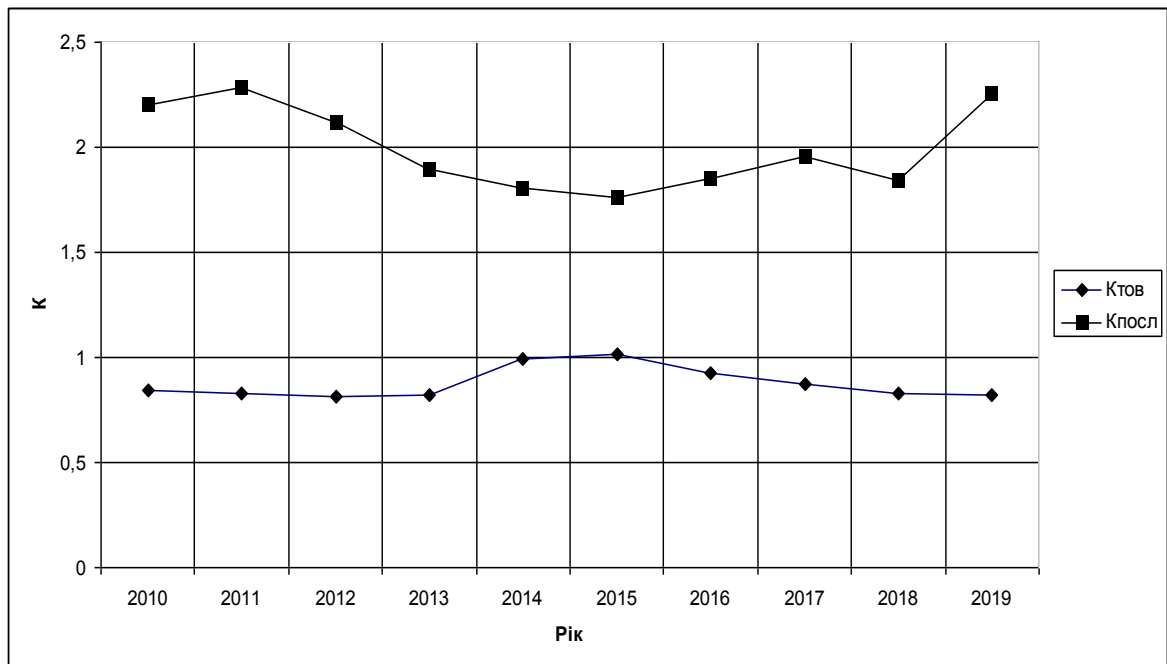

Рис. 1.1. Динаміка коефіцієнта покриття експортом імпорту товарів (Ктов) та послуг (Кпосл) в Україні в зовнішній торгівлі з країнами світу

Процедура діагностики здійснюється у всіх сферах діяльності людини, оскільки завжди слід знати причини, тенденції, зміни, наслідки, умови, фактори того чи іншого стану ознаки, об'єкту та процесу.

Особливу роль відіграє діагностика в економіці. Від об'єктивної, своєчасної, перманентної, комплексної діагностики залежить достовірність інформації про проблеми, стан, динаміку, розвиток об'єкту, що діагностується. Проблемами діагностики в економіці займалися багато вчених як за кордоном, так і в Україні. Глибоке опрацювання діагностики економічних об'єктів міститься в роботах вчених працях І. О. Бланка [16], А. С. Вартанова [19], А. Є. Воронкової [53], Ю. Б. Іванова [66], М. О. Кизима [72], О. Є. Кузьміна, О. Г. Мельник [94], Л. М. Малярець [107], В. Ш. Раппопорта [153] та інших.

В наукових підходах та концепціях щодо діагностики цих вчених досліджувались її види, методи, інструменти, засади практичної реалізації в умовах підприємства. Але зміна економічних умов господарювання, вплив глобального економічного розвитку, дія факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, все це вимагає перегляду концептуальних засад діагностики в сучасних умовах.

Згідно енциклопедичного словнику діагностика визначається з точки зору медицини, а саме «діагностика» (греч. *diagnostikos* – здатний розпізнавати) є вченням про методи і принципи розпізнавання хвороб та постановки діагнозу або процес постановки діагнозу. Діагноз, в свою чергу, є розпізнання, визначення суті і особливостей хвороби на основі всебічного дослідження хворого. В словнику є визначення технічної діагностики як встановлення та вивчення ознак, які характеризують наявність дефектів в машинах, обладнанні, їх вузлах, елементах і т.д. для передбачення можливих відхилень в режимах їх роботи (або станах), а також розробка методів і засобів виявлення та локалізації дефектів в технічних системах. При цьому технічна діагностика здійснюється або зовнішнім оглядом, або за допомогою діагностичної апаратури або діагностичними програмами. А також технічна діагностика є одним із важливих засобів забезпечення та підтримки надійності технічних об'єктів.

В сучасному економічному словнику Б. А. Райзберга під діагностикою економічної системи розуміється сукупність досліджень для визначення цілей функціонування господарського об'єкта (організації, підприємства), способів їх досягнення, виявлення проблем та варіантів їх вирішення [152, с. 83]

Для обґрунтування визначення діагностики в економіці слід застосувати морфологічний аналіз сутності, змісту, методів, принципів, інструментів. В табл. 1.1 представлена інформація для аналізу та визначення поняття «діагностика в економіці».

Аналіз поняття «діагностика в економіці»

Автор	Визначення	Ключові ознаки	Джерело
Бланк І. О.	Система цільового аналізу, спрямованого на виявлення параметрів кризового розвитку	Система, параметри кризового розвитку	Бланк І. А. [16].
Воронкова А.Е.	Різновид управлінської діяльності, спрямованої на встановлення й вивчення ознак, оцінку внутрішнього стану і виявлення проблем функціонування й розвитку системи управління, а також формування шляхів їх вирішення	Різновид управлінської діяльності, ознаки, виявлення проблем	А. Е. Воронкова [53]
Данилин В. Ф.	Наука, що включає теоретичний і методологічний апарат: побудову діагнозу; дослідження зміни об'єкту діагностики в результаті внутрішніх і зовнішніх дій; види цих змін, процес їх протікання, тобто реакцію об'єкту діагностики як системи або комплексу на яку-небудь дію, що веде до структурних, обмінних і функціональних порушень	Наука, побудова діагнозу, дослідження змін, процес протікання	Данилин В. Ф. [50]
Кизим М. О., Забродський В.А., Зінченко В. А.	Етап управлінського циклу, що дозволяє на ранній стадії виявляти порушення і встановлювати причини, що їх викликали	Етап управлінського циклу, порушення, встановлення причин	М. О. Кизим, В. А. Забродський, В. А. Зінченко, Ю. С. Копчак. [72]
Коротков Е. М.	Визначення стану об'єкта, предмета, явища чи процесу управління за допомогою реалізації комплексу дослідницьких процедур, виявлення в них «вузьких місць»	Визначення стану об'єкту, дослідницькі процедури, «вузькі місця»	Коробов М. Я. [88]
Вартанов А. С.	Оцінка економічного стану, визначення можливих варіантів економічної динаміки, оцінка можливих наслідків управлінських рішень	Оцінка економічного стану	Вартанов А. С. [19]
Ковальчук Т.М.	Діагностика - це спосіб встановлення характеру порушень нормального перебігу економічних процесів на основі типових ознак, які властиві лише для даного порушення	Спосіб встановлення порушень	Ковальчук І. В. [80]

Продовження таблиці 1.1

Автор	Визначення	Ключові ознаки	Джерело
Коласс Б.	Виявлення в динаміці симптомів явищ, що затримують досягнення цілей та розв'язання завдань, розробка рішень	Виявлення в динаміці симптомів явищ	Коласс Б. [83]
Лафта Дж.К.	Діагностика - аналіз величин і співвідношень параметрів (показників) організації, ринкового та інституційного середовища, а також змін даних співвідношень з метою встановлення: причин виникнення проблеми, ієрархічного рівня системи (рівня виконуваних функції, структури чи параметрів), на якому виникла і може бути усунена проблема	Аналіз величин і співвідношень параметрів (показників) організації, ринкового та інституційного середовища	Лафта Дж. К. [96]
Малярець Л. М., Норік Л. О., Жуков А.В.	Діагностика це процес управлінської діяльності, завдяки якому має бути ідентифіковано ознаки ефективності виробничо-господарської діяльності підприємства, їх рівень, визначено оптимальні значення показників ознак, здійснено порівняння та розроблено комплекс відповідних заходів щодо підтримки або підвищення рівня.	Діагностика це процес управлінської діяльності	Малярець Л.М., Норік Л.О., Жуков А.В. [107]
Іванов Ю.Б., Тищенко О.М.	Комплекс заходів, які здійснюються для визначення та описання стану об'єкта, основних проблем і переваг	Комплекс заходів, які здійснюються для визначення та описання стану об'єкта	Іванов Ю.Б. [66]
Рапопорт В.Ш.	Діагностика - управлінська робота з виявлення проблем і вузьких місць системи управління підприємством	Управлінська робота з виявлення проблем і вузьких місць	Рапопорт В. Ш. [153]
Міщенко А.П.	Діагностика - етап процесу ухвалення рішення, на якому менеджери аналізують основні причинно-наслідкові зв'язки конкретної ситуації	Етап процесу ухвалення рішення	Міщенко Н.Г., Кулай С.М. [120]
Фаріон І.Д.	Метод аналізу стану внутрішнього середовища організації, встановлення проблем та вузьких місць, які спричиняють відхилення та деформації об'єкта від норми чи цілі, виявлення потенційно сильних та слабких сторін, що впливають на формування та реалізацію стратегії організації	Метод аналізу стану внутрішнього середовища організації	І. Д. Фаріон, Л. І. Савчук, С. М. Жукевич [176]

Автор	Визначення	Ключові ознаки	Джерело
Шніппер Р.	Вивчення стану господарюючого суб'єкта, вплив факторів розвитку соціально-економічних процесів і виявлення відхилень від нормального розвитку	Вивчення стану господарюючого суб'єкта	Шніппер Р.И. [188]
Кузьмін О.Є., Мельник О.Г., Петришин Н.Я., Ноджак Л.С., Скибінський О.С.	Соціально-економічна діагностика націлена на оцінювання та ідентифікування ретроспективного, поточного та перспективного станів з метою формування інформаційної бази для розроблення превентивних, санаційних і реактивних управлінських рішень, спрямованих на вирішення проблем та використання шансів середовища функціонування	Невід'ємна складова системи менеджменту підприємства	О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник, Н.Я. Петришин, Л.С. Ноджак, О.С. Скибінський [94]

Отже, аналіз праць фахівців з проблем діагностики показав, що при дослідженні діагностики в економіці в сучасних умовах розрізняють два методологічних підходи, а саме: 1) предметний, за яким передбачається, що об'єкт розглядається як об'єктивно існуюче квазіприродне утворення, яке розвивається за власними законами і завданням цього підходу є максимально об'єктивно описати, вивчити об'єкт на основі показників, застосовуючи відповідні концептуальні схеми та кількісні методи; 2) проблемний, який ґрунтується на досвіді та кваліфікації особи, що здійснює діагностику і стан об'єкту розглядається як унікальний, а сам об'єкт як особливий [62].

Часто в дослідженні проблем діагностики в економіці вчені ототожнюють її з економічною діагностикою, не зважаючи, що остання є складовою економічного управління в економіці, а тому і відрізняється за видами, функціями та принципами від діагностики об'єкту в економіці, що є складовою загальної системи управління.

Оскільки теоретичне забезпечення діагностики в економіці достатньо освітлено в роботах відомих фахівців, що досліджували її, то існує багато пропозицій щодо систематизації діагностики за різними видами, функціями.

Наприклад, Мельник О. Г. та Нагірна М.Я., розглядаючи концептуальні засади здійснення етіологічної діагностики експортно-імпоротної діяльності підприємства, наводять розширений перелік функцій та принципів діагностики, але при цьому акцентується увага саме на особливостях здійснення саме такої діагностики [115]. В роботі Малярець Л.М., Норік Л.О., Жуков А.В. також надається класифікація видів діагностики, але при цьому вчені також зосереджують увагу на діагностиці діяльності підприємства, а це відразу обумовлює її обмеженість в економіці, оскільки конкретизується об'єкт діагностики [107].

Заслуговує уваги теоретико-практичний підхід щодо вивчення діагностики вчених Кузьміна О.Є., Мельник О.Г., Петришин Н.Я., Ноджак Л.С., Скибінського О.С., які відрізняють економічну та соціально-економічну діагностику, але і та, і інша передбачають оцінювання, аналізування, ідентифікування стану на основі системи індикаторів [94].

Таким чином, аналіз ключових термінів та ознак у визначеннях поняття «діагностика в економіці» відомими фахівцями, спонукає її попереднє означення як складову управління, що технологічно розпізнає стани об'єкту в економіці, завдяки методам та інструментам визначає їх проблеми, встановлює причини цих проблем та прогнозує можливі відхилення від нормального стану, а також формує засоби усунення проблем.

Аналіз вказаних вище досліджень вчених свідчить, що діагностика в економіці відрізняється як від економічної діагностики, так і від економічного аналізу за своїми видами, функціями, принципами (табл. 1.2).

Для обґрунтування сутності діагностики в економіці слід керуватись її методологічним каркасом, який містить суб'єкт, об'єкт, предмет, принципи, мету, завдання, види, функції, технологію, методи та інструменти. Це дозволить не тільки уточнити визначення її сутності, але і удосконалити розроблення методологічно-методичного забезпечення в практичній діяльності підприємства (рис. 1.2).

Суб'єктами діагностики в економіці, наприклад на підприємстві, є відділи управління, зокрема управлінський персонал, акціонери, власники

підприємства, органи влади, управлінці різного рівня управління.

Таблиця 1.2

Відмінні характеристики діагностики в економіці

Види діагностики	Функції діагностики	Принципи діагностики
За рівнем проведення: - експрес-діагностика, - точкова діагностика, - комплексна діагностика За структурою об'єкта: - елементарна, - фрагментарна, - системна, За часом: - постійна, - періодична За видом управління: - оперативна, - тактична, - стратегічна За видом об'єкта в економіці: - ознака, - явище, - процес, - суб'єкт За станами життєдіяльності об'єкта в економіці: - формування, - функціонування, - розвиток	- розпізнавальна, - визначальна, - оцінювальна, - запобігальна, - прогнозувальна, - відслідковувально-контролююча, - інформаційна, - аналітична, - консультуюча, - рекомендаційна	- принцип аналізу-синтезу, - принцип цілісності розгляду об'єкта, - принцип повноти інформації, - принцип практичної перевірки, - принцип системності, - принцип цілеспрямованості, - принцип сценарності розвитку

Об'єктами діагностики є характеристики властивостей об'єктів в економіці, процеси, що відбуваються, явища, які виражаються ознаками та відображають стан та розвиток цих об'єктів.

Предметом діагностики є методичні підходи, теоретичні засади, практичні рекомендації, інформаційно-аналітичне забезпечення її здійснення.

При організації проведення діагностики необхідно керуватись загальними принципами, які розділяються на методологічні, при дотриманні яких забезпечується раціональна поведінка суб'єктів діагностики, методичні, що обумовлюють обґрунтованість результату діагностики та операційні, які забезпечують технологічність в здійсненні процесу діагностики та вибору інструментів.

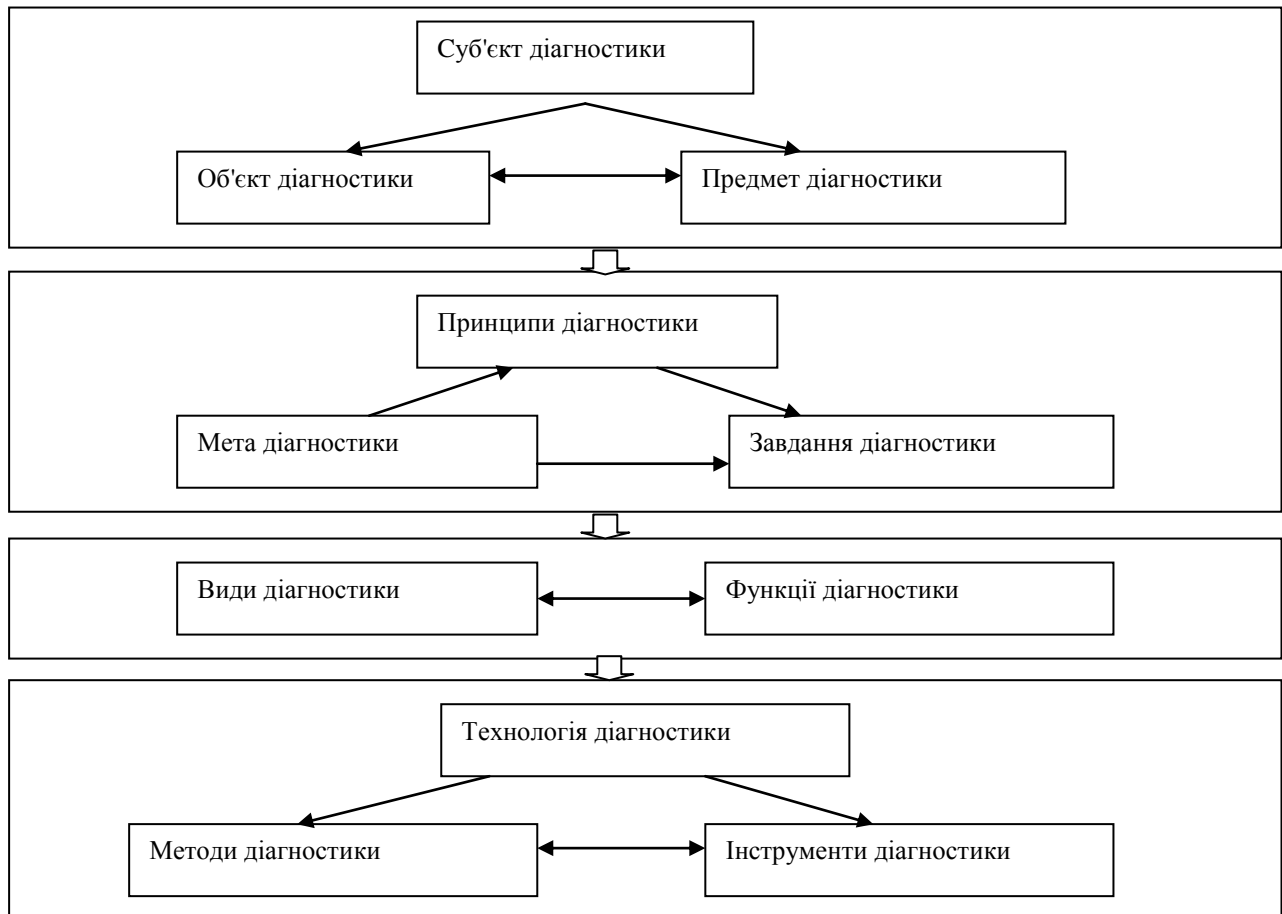

Рис. 1.2. Методологічна структурно-логічна схема елементів діагностики в економіці

Методичними принципами здійснення діагностики об'єктів в економіці є системність, цілеспрямованість, об'єктність, уніфікованість, інтегрування, декомпозиційність, об'єктивність, конкретність, оптимальність, гнучкість, адекватність, повнота, економічна доцільність, пізнавальність, логічність, часова погодженість, динамічність, достовірність інформаційної бази, обмеженість індикативної бази, обґрунтованість критеріальної бази, обмежена відкритість результатів, завершеність, дієвість [94]. До цього великого переліку принципів слід додати методологічний принцип евристичності, за яким передбачається, що в процесі здійснення діагностики виникають нові знання про об'єкт в економіці, резерви його розвитку. При реалізації діагностики в умовах конкретного підприємства рекомендується також дотримуватись таких

принципів як безперервність, своєчасність, узгодженість, перспективність, стратегічної спрямованості, удосконалення, ефективності.

Метою здійснення діагностики об'єкту в економіці є об'єктивний діагноз реального стану об'єкту, а також причини у разі виявлення проблеми в стані та формування рекомендацій щодо її усунення. Для досягнення мети розробляють завдання. Згідно означеної мети завданнями діагностики об'єктів в економіці є розпізнання та ідентифікація ознак стану об'єкту, порівняльний аналіз ознак стану об'єкту щодо рівня, тенденцій змін та еталонного (нормального) стану, проміжний висновок про стан та виявлення проблеми, визначення причини відхилення фактичного рівня ознаки від нормального, визначення причин проблеми в загальному стані об'єкту, прогноз їх розвитку та аналіз сценаріїв розвитку, оцінка причинно-наслідкових зв'язків в існуючій проблемі, визначення умов та факторів для усунення проблеми, формування рекомендацій щодо підтримки нормального стану об'єкту та запобігання появи проблеми.

Фахівці, які досліджували проблеми діагностики та соціально-економічної діагностики, рекомендують виділяти види діагностики в економіці за такими ознаками як об'єктивна спрямованість, рівень комплексності, рівнем охоплення, інформаційною базою, часовим спрямуванням, ключовою критеріальною базою, характером діяльності, формою, періодичністю, вхідною базою, середовищем функціонування, суб'єктами, результативністю, завершеністю, достовірністю результатів, рівнем автоматизації, спрямуванням, видами ресурсів, організаційною структурою, обсягом робіт [54]. Щодо діагностики підприємства рекомендують виділяти економічну діагностику та функціональну діагностику, яка в свою чергу буває комерційна, діагностика функції постачання, технічна (виробнича) діагностика, соціальна діагностика, діагностика ланцюгу або функції «управління - фінанси», діагностика менеджменту та організації. Але слід відмітити, що найчастіше в науковій літературі виділяють експрес-діагностику, діагностику банкрутства та комплексну діагностику стану об'єкту в економіці. Відмінності цих трьох видів діагностики дійсно є концептуальними. Призначенням експрес-діагностики є

миттєва ідентифікація поточного стану об'єкту в економіці і висновки аналіз цього стану є попередніми та ймовірнісними. Відмінність експрес-діагностики складають етапи її здійснення, а саме: 1) збір інформації та оцінка її достовірності на основі аналізу облікової політики підприємства, відбір даних з форм бухгалтерської звітності за визначений період; 2) переведення типових форм бухгалтерської звітності в аналітичну форму; 3) аналіз структури звітів; 4) обчислення і групування показників за основними напрямками аналізу; 5) аналіз і змінення груп показників за період, що досліджується; 6) виявлення взаємозв'язку між основними показниками та інтерпретація результатів; 7) підготовка висновку про фінансовий стан підприємства, визначення вузьких місць та пошук резервів [194].

Діагностика банкрутства також дуже поширений вид діагностики. Для проведення цієї діагностики найчастіше застосовується трендовий аналіз великої системи критеріїв та ознак, обмеженої кількості показників, інтегральних показників, рейтингових оцінок на основі ринкових критеріїв фінансової стійкості та інші, а також факторні регресійні та дискримінантні моделі, модель Альмана, формула Du Pont. Переваги має комплексна діагностика, але вона є трудомісткий процес, проводиться менше ніж один раз в рік, та в результаті аналітичного дослідження показників виявляються відхилення від нормального стану діяльності підприємства.

Щодо функцій діагностики об'єктів в економіці, то основні з них наведені в табл. 1.2, також ще додають такі функції як антикризову, регулювальну, спрямувальну, симптоматичну, дослідницьку. Для того, щоб діагностика в економіці здійснювалась організовано необхідно розробити технологію відповідно до об'єкту та суб'єкту діагностики. Загально визнана технологія діагностики в економіці відсутня, але окремі етапи вважаються обов'язковими, а саме: підготовчий етап, інформаційний етап, аналітичний етап, творчий етап, дослідницький етап, рекомендаційно-виконавчий етап. Пропонується логіка обов'язкових етапів діагностики в економіці, яка представлена на рис. 1.3.

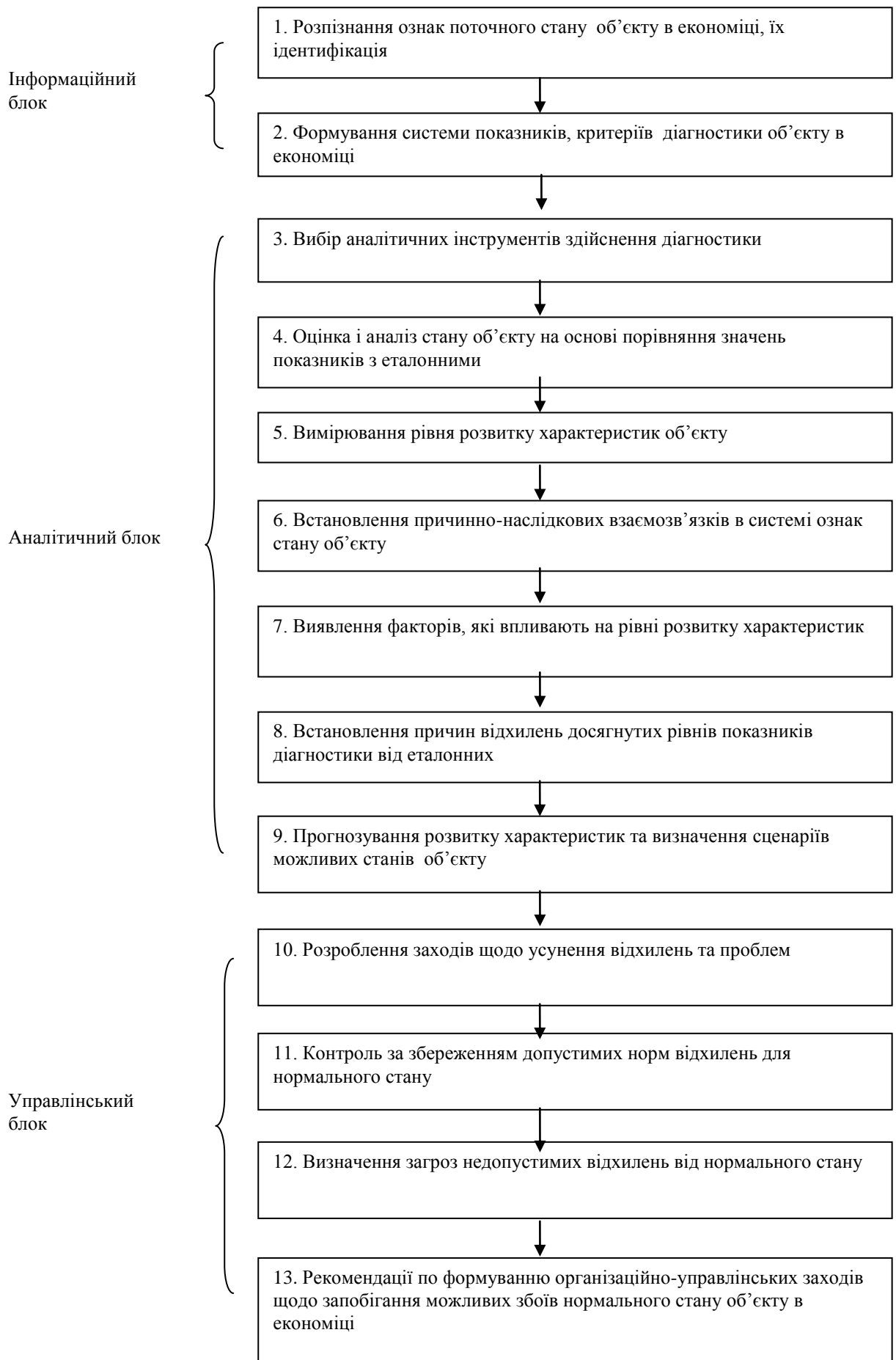

Рис. 1.3. Технологія діагностики об'єктів в економіці

Для забезпечення об'єктивності діагностики та дієвості її результатів вона має здійснюватись при реалізації етапів таких як розпізнання ознак поточного стану об'єкту, їх ідентифікація; формування системи показників діагностики; оцінка і аналіз стану на основі порівняння значень показників з еталонними; вимірювання рівня характеристик об'єкту; встановлення причинно-наслідкових взаємозв'язків в системі ознак стану; виявлення факторів, які впливають на рівні розвитку характеристик; встановлення причин відхилень досягнутих рівнів показників діагностики від еталонних та проблем; прогнозування розвитку характеристик та визначення сценаріїв можливих їх станів; розроблення заходів щодо усунення відхилень та проблем; контроль за збереженням допустимих норм відхилень для нормального стану; визначення загроз недопустимих відхилень від нормального стану; рекомендація по формуванню організаційно-управлінських заходів щодо запобігання можливих збоїв нормального стану функціонування та розвитку об'єкту в економіці.

Для діагностики об'єктів в економіці використовують різні методи, які класифікують за такими ознаками як форма оцінювання (кількісні, якісні), формою відображення (фактологічні, розрахунково-аналітичні, документальні), рівнем дослідження (аналіз, синтез), за ступенем універсальності (уніфіковані, вузькоспеціалізовані), за кількістю критеріїв (многокритеріальні, однокритеріальні), за ступенем формалізування (формалізовані, неформалізовані), за характером досліджуваних взаємозв'язків (лінійні, нелінійні), за спрямуванням (прогнозні, поточні, ретроспективні), за обґрунтуванням (теоретичні, емпіричні) [53].

Зміст означених функцій діагностики висуває відповідні вимоги до набору її аналітичних інструментів. Для вибору інструментів діагностики слід розглядати їх математичні можливості. Так для розпізнання та ідентифікації поточного стану об'єкту в економіці необхідно застосувати інструменти описової статистики ознак, оскільки вони дозволяють визначити положення величини ознаки на числовій осі за вибіркоvim середнім, вибірковою медіаною, модою, найбільшим та найменшим значення величини ознаки, перцентилів, а

також обчислити показники розкиду, які описують ступінь розкиду значень величини відносно свого центру та характеризують ступінь їх мінливості, визначити форму розподілу значень величин ознак діяльності, що надає можливість «побачити всю картину» [139, с. 36–96].

Для вимірювання рівнів характеристик об'єкту рекомендується обчислювати інтегральні показники, використовуючи математичний метод розроблення таксономічного показника розвитку або показника якості Харрінгтона.

Для встановлення причинно-наслідкових взаємозв'язків в системі ознак та виявлення факторів, які впливають на рівні розвитку характеристик рекомендується обчислювати методи багатовимірного статистичного аналізу, а саме: факторний аналіз, канонічний аналіз та багатофакторний регресійний аналіз. Саме факторний та канонічний аналізи дозволяють визначати внутрішні латентні факторів розвитку, що надає можливості встановити рейтинг впливу показників та їх значущість, а також визначити взаємозв'язок між характеристиками, які в свою чергу, визначаються системами частинних показників.

Для прогнозування розвитку характеристик об'єкту в економіці та визначення сценаріїв можливих станів її рекомендується використовувати економетричні методи, а саме обчислювати криві росту, які визначають основну тенденцію змін значень показників діагностики [19, с. 299–309].

Для обґрунтування нормального стану об'єкту рекомендується розробляти багатокритеріальні оптимізаційні моделі, які дозволяють визначати оптимальні значення показників діагностики з урахуванням декількох критеріїв.

Отже, змістовна сутність функцій діагностики об'єкту в економіці та наявні математичні можливості економіко-математичних методів та моделей обумовлюють такий перелік інструментів діагностики: описову статистику, методи побудови показника якості Харрінгтона, багатовимірний факторний аналіз, багатофакторний регресійний аналіз, криві росту, багатокритеріальні

оптимізаційні моделі. Означений склад інструментів діагностики спроможний повністю реалізувати її функції та розробити та прийняти дієві управлінські рішення щодо забезпечення нормального стану об'єкту в економіці.

Діагностика як складова системи управління діяльністю підприємства підтримує та забезпечує основні функції управління. Так функцію організації діагностика підтримує інструментальним забезпеченням, інформацією для раціонального поєднання методів та ланцюгів управлінської системи та її зв'язку з управлінням об'єкту та іншими управляючими системами в часі та просторі. Планування ґрунтується на результатах діагностики щодо поточного стану об'єкту, тенденцій змін його ознак, існуючих проблем та врахування заходів в майбутніх періодах щодо усунення цих проблем. Функція контролю ґрунтується на інформації щодо відхилень рівнів ознак від рівнів нормального стану об'єкту та реєстрація критичних відхилень, що свідчать про проблеми в стані об'єкту. Діагностика забезпечує функцію координації інформацією та аналітичними методами визначення причинно-наслідкових взаємозв'язків в системі управління для нормального, узгодженого її функціонування в процесі виконання планових завдань. Функція регулювання спирається на результати діагностики, особливо на інформацію, яка відноситься до проблем у стані об'єкту для своєчасного усунення її та відновлення нормального функціонування об'єкту. За результатами діагностики розробляються мотиваційні регулятори суб'єктів управління для підвищення ефективності їх діяльності.

Згідно вимог методології наукових досліджень при визначенні місця діагностики в системі управління експортно-імпортною діяльністю слід скористатись системним підходом (для розгляду її як цілісної системи), нормативним підходом (для визначення ознак діяльності, встановлення еталонних значень, здійснення порівняння та визначення відхилень значень), стратегічним підходом (для визначення оптимальних значень показників експортно-імпортової діяльності та обґрунтування бажаних їх значень в стратегіях підприємства), ситуаційним підходом (для аналізу причинно-

наслідкових механізмів в процесах експортно-імпортової діяльності), процесним підходом (для реалізації функцій діагностики в системі управління експортно-імпортовою діяльністю та встановлення її взаємозв'язку з основними функціями управління), проблемним підходом (для встановлення проблем на різних рівнях діагностування стану та розвитку експортно-імпортової діяльності).

Місце діагностики в системі управління експортно-імпортовою діяльністю підприємства представлено на рис. 1.4. Взаємозв'язок діагностики з іншими елементами та складовими системи управління експортно-імпортової діяльності підприємства визначається її функціями, а саме: 1) оцінка і аналіз стану експортно-імпортової діяльності підприємства на основі порівняння з еталонними значеннями показників діяльності; 2) встановлення причин відхилень досягнутих рівнів показників діагностики від еталонних; 3) розроблення заходів щодо усунення відхилень; 4) контроль за збереженням допустимих норм відхилень для нормального стану експортно-імпортової діяльності підприємства; 5) ідентифікація загроз недопустимих відхилень від нормального стану діяльності на основі прогнозування тенденцій змін значень показників діагностики; 6) розроблення організаційних заходів щодо недопущення можливих збоїв нормального стану функціонування та розвитку підприємства на внутрішніх та зовнішніх ринках; 7) формування інформаційно-аналітичного забезпечення системи управління експортно-імпортової діяльності підприємства. Такий склад функцій діагностики експортно-імпортової діяльності обумовлює тісний її зв'язок з основними функціями управління, а саме: організацією, плануванням, контролем та мотивацією.

Для дієвості та об'єктивності діагностики експортно-імпортової діяльності при її реалізації в умовах конкретного підприємства слід дотримуватись такої логіки етапів: 1) обґрунтування набору інструментів діагностики; 2) визначення системи ознак експортно-імпортової діяльності підприємства, за якими слід здійснювати діагностику; 3) визначення стану діяльності за рівнем даних ознак; 4) порівняння рівнів цих ознак з еталонними значеннями; 5) аналіз і оцінка відхилень досягнутих значень показників від еталонних на основі застосування

відповідних інструментів діагностики; 6) встановлення діагнозу, а саме причин відхилень досягнутих значень показників діагностики від еталонних; 7) обґрунтування управлінських заходів усунення причин недопустимих відхилень значень показників; 8) прогнозування тенденцій змін значень показників експортно-імпортової діяльності підприємства; 9) розроблення стратегій ефективності діяльності підприємства та уточнення заходів щодо її реалізації.

Отже, діагностику експортно-імпортової діяльності підприємства будемо розуміти як складову системи управління цією діяльністю, яка за функційним призначенням технологічно передбачає розпізнання, ідентифікацію, оцінку і аналіз, вимірювання, встановлення причинно-наслідкових взаємозв'язків, виявлення факторів та причин відхилень, прогнозування, розроблення заходів щодо усунення відхилень та проблем, контроль, визначення загроз недопустимих відхилень, формування рекомендацій організаційно-управлінських заходів щодо запобігання можливих збоїв нормального стану функціонування та розвитку експортно-імпортової підприємства.

Таким чином, об'єктивність результатів діагностики в економіці обумовлюється її науковим підґрунтям, що має бути сформованим відповідно методологічним та теоретичним вимогам, а також мати методичне забезпечення, що адекватно реалізує функції діагностики для досягнення її мети. Емпіричний або операційний рівень діагностики спирається саме на сформовану структурно-логічну схему діагностики в економіці для своєчасного усунення проблем та дієвих рекомендацій по передбаченню появи їх в економіці.

Рис. 1.4. Місце діагностики в управлінні експортно-імпортною діяльністю підприємства

1.2. Змістовна сутність ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства

В сучасних складних соціально-економічних, політичних умовах життєдіяльності промислових підприємств проблема ефективності їх експортно-імпортової діяльності набуває актуальності та термінового вирішення. Відомо, що експортно-імпортова діяльність є найбільшою за своїми масштабами формою зовнішньоекономічної діяльності та відіграє суттєву роль у розвитку національної економіки будь-якої країни, а також визначає її входження в міжнародну економічну інтеграцію [152, с. 5 – 16]. Також основними передумовами необхідності вирішення проблеми ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства є обмеженість ресурсних та економічних можливостей вести цю діяльність та цілеспрямованість на зростання результатів її.

Проблема ефективності є найважливішою проблемою економіки. В науковій літературі найпоширенішим поняттям є ефективність, найпоширенішим це поняття є і практичній діяльності. Проте поняття економічної ефективності складне та багатогранне, тому відсутня єдина загальна думка відносно суті та вимірювання цієї категорії. Ефективність з латинської мови є дієвий, продуктивний, той що дає результат. Ефективність є індикатором розвитку та є його основним мотивом. Ефективність є якісною категорією, що пов'язана з інтенсивністю діяльності. За допомогою ефективності здійснюється порівняльна оцінка результату діяльності, відображає як можливість забезпечення економічного зростання, так і здатність мотивувати прогресивні структурно-якісні змінення. Говорячи про ефективність, часто розуміють ефект, але це дві різні категорії. Поріднює ці дві категорії єдина направленість, а саме вони обидві відображують зростання і розвиток, тобто здатність до прогресивних кількісних змінень, які виражаються валовими показниками, та якісних змінень, які пов'язані зі структурною

динамікою. Ці дві категорії пов'язані з поняттям розвитку та характерними йому якісними зміненнями. Відмінності ефекту і ефективності полягають в тому, що перший відображає результат економічної діяльності підприємства. Збільшення ефекту означає збільшення результату діяльності, його максимізація.

Існує багато концепцій ефективності в економіці і для правильного формулювання змісту ефективності експортно-імпоротної діяльності слід їх розглянути на різних рівнях. В політекономічному зрізі відома концепція А. Сміта, згідно якої ефективність характеризується ступенем задоволення потреб, яка прямо пропорційна фізичному обсягу продукту, який виробляється суспільством. Він прирівнює економічну ефективність до ВВП і національному багатству. Збільшення останнього і є рух до економічного оптимуму. Водночас, Д. Рікардо вважає, що саме чистий продукт є мірою економічної ефективності та національного багатства, при цьому оптимум ефективності досягається в стані рівноваги, саме тут чистий продукт стає найбільшим [226]. Маржиналістська концепція ефективності є наслідком теорії загальної рівноваги, до якої входить ефективність обміну, що є наслідком теорії рівноваги попиту і пропозиції на ринку споживчих товарів та ефективність виробництва і розподілу ресурсів з метою максимізації випуску продукції. Але всі класики політекономії визнають, що в цій концепції вимірювання ефективності затрудняється в зв'язку з вимірюванням індивідуальної корисності та неможливості їх сумування [205]. Вважається, що цю проблему вирішив В. Парето, який сформулював оптимум ефективності обміну як стан рівноваги, коли ні один із індивідів не може покращити свій стан без погіршення стану інших [224].

Політекономисти вважають, що теорія загальної рівноваги вирішує проблему ефективності у виробництві. Новизна і відмінність неокласичної школи міститься в тому, що ефективність розглядається з позицій корисності та обмежена тим, що аналізуються лише ті потреби, які пов'язані з матеріальними умовами життя суспільства, що мають грошову оцінку.

Відома концепція Г. Сиджвика, згідно якої стверджує існування відмінності між частинною і загальною економічною вигодою, частинним та суспільним продуктом і кожний раз слід враховувати вигоди та втрати з позиції суспільства в цілому [213]. Концепція А. Маршалла, яку ще називають теорією споживчого надлишку [224]. Споживчий надлишок визначається як різницю між ціною, яку покупець готовий заплатити і тією ціною, яку він дійсно платить. Цей надлишок і є економічним мірилом додаткового задоволення. В цілому представники неокласичної школи досліджували надлишок споживача, а не надлишок виробника, і саме інтересі першого мають враховуватись в оцінюванні економічної ефективності.

Відмінність концепції інституціональної школи в тім, що вони підвищення ефективності пов'язували зі зниженням трансакційних витрат. Саме концепція інституційної рівноваги дозволяє розглядати ефективність на трьох рівнях: інституційному, мікроекономічному (класична і неокласична школи) та макроекономічному (кейнсіанство та неокейнсіанство) [143, 215, 224]. Сучасна концепція в економічній теорії має назву інтегральна ефективність суспільного розвитку, яка стверджує людський розвиток, а не накопичення ресурсів для виробничої діяльності та збільшення матеріального достатку. Критерієм суспільного прогресу в сучасних умовах є гармонічний розвиток людини та довкілля.

В табл. 1.3 наведені найпоширеніші визначення поняття ефективності вітчизняними та закордонними вченими.

Таблиця 1.3

Найпоширеніші визначення поняття ефективності в економіці

Трактування	Джерело
Економічна ефективність – це отримання максимуму можливих благ від наявних ресурсів, постійно співвідносивши вигоди (блага) і витрати, при цьому необхідно вести себе раціонально. Виробник в споживач благ прагнуть до найбільшої ефективності, максимізуючи при цьому свої вигоди та мінізуючи витрати	Самуельсон П., Нордхаус У. [154]
Відносний ефект, результативність процесу, операції, проекту, що визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, які обумовили його отримання	Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. [152]

Трактування	Джерело
Ефективність в загальному сенсі – відношення корисного ефекту (результату) до витрат на його отримання. В економічному контексті – порівняння результатів (в тому числі побічні і непрямі) господарської діяльності до витрачених ресурсів: трудових, матеріальних, природних, основних фондів та інш. При цьому відмічається, що теорія ефективності склалась як нормативна теорія, яка виводиться дедуктивно з обмеженої кількості передумов. Спроби застосувати методики ефективності до достатньо глибокого аналізу реальних ситуацій натикаються на необхідність врахування ідеологічних, політичних, соціальних та інших факторів, які є тяжкоформалізовані та слабо структуровані, але які роблять істотний вплив на хід економічних процесів.	Лопатников Л. И. [100]
Поняття економічна ефективність ототожнюється з поняттям ефективність в техніці та відображає проблему «витрати-випуск».	К. Макконнелла и С. Брю [102]
Під ефективністю розуміється той факт, що необхідні товари виробляються за рахунок необхідних ресурсів	К. Эклунд
Ефективність – оціночна категорія і вона завжди пов'язана з відношенням цінності результату до цінності витрат.	А. Н. Асаул, В. П. Грахов, О. С. Коваль, Е. И. Рыбнов [8]
Ефективність є наслідком того, що правильно створюються речі	Друкер П. Ф. [55]
Під системною ефективністю розуміється ступінь організованості ціленаправленого довготермінового функціонування соціально-економічної системи, яка дозволяє їй максимального використовувати та нарощувати свій потенціал у взаємодії із зовнішнім середовищем. Ефективність показує складний взаємозв'язок між результатом (ефектом) і умовами, які обумовлюють цей результат	Гонтарева И.В., Нижегородцев Р.М. [33]
Відображення результативності функціонування економічної системи, що визначається співвідношенням отриманого економічного ефекту (результату) та витрат ресурсів (факторів), які обумовили досягнення такого ефекту	Абалкін Л. І. [2]
Внутрішня економічність, яка вимірює якнайкраще використання ресурсів	Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. [116]
Комплексне відбиття кінцевих результатів використання засобів виробництва й робочої сили (працівників) за певний проміжок часу	Баканов М.І., Мельник М.І., Шеремет А.Д. [10]
Ефективність процесу – це ступінь його пристосованості до досягнення цілі. Ця властивість характерна тільки операціям, проявляється в процесі функціонування системи і залежить як від властивостей самої системи, так і від зовнішнього середовища	В. С. Анфилатов, А. А. Емельянов, А. А. Кукушкин [7]
Максимально вигідне співвідношення між сукупними витратами і економічними результатами	Эмерсон Г. [196]
Вміння правильно робити намічене	Хан Д. [179]
Ефективність і соціальна, і економічна представляє собою відношення економічного або соціального ефекту до необхідних для його досягнення витратам	Гергега Г.Ф. [28]
Ефективність неминує є оціночною категорією. Ефективність завжди пов'язана з відношенням цінності результату до цінності витрат	Ємець Ю.Г. [59]

Трактування	Джерело
Ефективність виробничо-господарської діяльності підприємства – це інтегрована сукупність характеристик ефективності підсистем виробничо-господарської діяльності підприємства (виробничої, фінансової, інвестиційно-інноваційної, матеріально-технічної, маркетингової, кадрової), ефективності використання ресурсів підприємства (капіталу підприємства, трудових ресурсів, основних виробничих фондів, оборотних активів) і соціально-екологічної ефективності (як характеристики рівня виконання соціально-екологічних зобов'язань підприємства), що здатні забезпечити економічність, цілеспрямованість та оптимальність шляхів досягнення цілей підприємства	Л. М. Малярець, Л. О. Норік, А. В. Жуков [107]

Отже, ефективність найчастіше розглядається вченими як система, як операція, як рішення. Виокремлюють технічний аспект і економічний аспект ефективності. Технічний аспект передбачає оцінювання якості використаної сировини, матеріалів, напівфабрикатів, прогресивністю технології, яка була використана, рівнем кваліфікації робітників. Економічний аспект ефективності оцінюється через ефективність використаних ресурсів та показники загальної ефективності.

Щодо рівнів розгляду ефективності, то виділяють макрорівень і макрорівень. На макрорівні для оцінки ефективності використовують показники рівня економічного розвитку країни, це – загальний обсяг національного виробництва на душу населення, галузева структура національної економіки, виробництво основних видів продукції на душу населення, рівень і якість життя населення, показник конкурентоспроможності економіки.

Серед сучасних концепцій вимірювання ефективності підприємства розрізняють такі концепції: 1) «комплексний аналіз даних», особливістю якої є велика інформаційна база опису ефективності, а звідси трудомісткість обчислення; 2) «вимірювання досягнень підприємства сервісу», яка більше уваги приділяє типам підприємств в сфері сервісу та послуг; 3) концепція «бортове табло», в основі якої лежить аналог кабіни управління літаком, що з'єднує в собі всі показники; 4) концепція «система покращення та вимірювання продуктивності», яка ґрунтується на принципах об'єднання цілей,

оцінці дій по досягненню цілей, об'єднання та впровадження інформації минулих періодів; 5) концепція «модель вимірювання досягнень», яка передбачає вибір основних показників для управління та процес постійного покращення діяльності підрозділів; 6) концепція «збалансована система показників – модель Мейсела», яка відмінна від концепції Каплана і Нортон тим, що має четвертою складовою розвиток робітників, а три складові залишилися традиційними, а саме: фінанси, клієнти, внутрішні бізнес-процеси; 7) концепція «піраміди ефективності», основоположниками якої є К. МакНейр, Р. Ланч, К. Кросс і відмінністю якої є те, що цілі та показники зв'язують стратегію підприємства з його оперативною діяльністю; 8) концепція «модель УР²М», розробниками якої є К. Адамс та П. Робертс, які передбачили, що показники ефективності повинні забезпечити співробітників, які приймають рішення та відповідають за реалізацію стратегії, зворотнім зв'язком; 9) концепція «квантове вимірювання досягнень», яку розробила консалтингова фірма «Артур Андерсен» з метою оптимізації продуктивності підприємства; 10) концепція «вимірювання досягнень компанії «Ернст&Янг», яка більше звертає уваги на складі стратегії розвитку підприємства, його цілі, і за ними встановлює критичні фактори успіху; 11) концепція «ДжАйКейс», яка спрямована на досягнення підприємством статусу виробника світового рівня; 12) концепція «Катерпіллер», фундатором якої є однойменна корпорація, яка більше уваги приділяє проблемам «сьогодні-завтра» та менше аналізу минулих результатів; 13) концепція внутрішнього ринку «Хьюлетт-Паккерд», яка передбачає здійснення технології оцінювання ефективності діяльності [201, 208, 211, 212, 221, 225, 231]. Звичайно, наведені концепції є найвідомішими в світі, існує багато й інших концепцій.

Майже у всіх визначеннях ефективність це коефіцієнт, який характеризує ступінь віддачі від вкладених коштів. Ефективність повинна мати як кількісну визначеність, так і якісну. Слід ефективність сприймати як вектор, який вказує напрямком розвитку та зростання підприємства.

З огляду на те, що економічна ефективність відображає відповідність

витрат і результатів діяльності підприємства цілям та інтересам суб'єктів діяльності у грошовій формі, тому ефективність експортно-імпоротної діяльності підприємства рекомендується розуміти як відповідність використаних умов діяльності, виражених у грошовій формі, що є затратною складовою, та отриманих результатів даної діяльності, виражених також у грошовій формі, цілям даної діяльності підприємства. Оскільки фахівці з проблем ефективності діяльності підприємства для її оцінки рекомендують виокремлювати два підходи, а саме грошовий і ресурсний, тому слід розрізняти процеси здійснення витрат та отримання результатів, а саме їх форми [80, с. 516 – 536].

Проведений аналіз концепцій щодо сутності ефективності діяльності підприємства дозволив виокремити кілька підходів щодо співвідношення її складових, а саме: результати і витрати (економічність), результати і цілі (доцільність), результат і потреби (вигідність) [4; 13; 15; 57; 89; 98, 233].

Ефективність діяльності підприємства не дорівнює ефективності експортно-імпоротної його діяльності, як і не дорівнює господарська діяльність підприємства та експортно-імпортна його діяльність. В Україні багато було проведено наукових досліджень ефективності діяльності та ефективності експортно-імпоротної діяльності.

Згідно законодавства експортно-імпортна діяльність є складовою зовнішньоекономічної діяльності. У Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД) визначається як діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами [144]. У Господарському кодексі записано, що зовнішньоекономічна діяльність – це господарська діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетину митного кордону України майном та/або робочою силою [35]. Митним [118] та Податковим кодексами України регулюється здійснення митних платежів у зовнішньоекономічній діяльності.

Економічна сутність зовнішньоекономічної діяльності проявляється в тім,

що вона є важливим і потужним фактором економічного зростання і розвитку країни та способом включення її до системи світового господарства, а також до процесів міжнародного поділу праці та міжнародної кооперації [36]. Зазначається, що матеріальною основою зовнішньоекономічної діяльності є зовнішньоекономічний комплекс країни (регіону), що являє собою сукупність галузей, підгалузей, об'єднань, підприємств і організацій, які виробляють продукцію на експорт чи використовують імпорту продукцію і здійснюють інші види та форми цієї діяльності. Основними операціями зовнішньоекономічної діяльності є експорт та імпорт, проте в сучасних умовах існують також інші операції.

Згідно статей 74 та 82 Митного кодексу України імпорт (випуск для вільного обігу) – це митний режим, відповідно до якого іноземні товари після сплати всіх митних платежів, встановлених законами України на імпорт цих товарів, та виконання усіх необхідних митних формальностей випускаються для вільного обігу на митній території України; експорт (остаточне вивезення) – це митний режим, відповідно до якого українські товари випускаються для вільного обігу за межами митної території України без зобов'язань щодо їх зворотного ввезення. За Митним кодексом відрізняється 14 митних режимів щодо здійснення міжнародних товарообмінних операцій (ст. 70) [118]. Проте регулювання базисних умов поставки при управлінні експортно-імпортними операціями підприємства здійснюється за правилами Інкотермс-2000 [48].

Відомо, що експортна діяльність підприємства пов'язана з реалізацією на території іншої країни своєї виробленої продукції або послуг у межах своєї країни, а імпортна діяльність – із закупівлею продукції, виробленої в інших країнах або послуг для використання або перепродажу на території своєї країни [35].

Щодо теоретичного забезпечення експортно-імпоротної діяльності то його фундамент був утворений такими економічними теоріями як меркантилізм (У. Стаффорд, Т. Ман, Д. Стюарт, А. де Монкретьєн, А. Серра), теорією абсолютних переваг (А. Сміт) [230], теорією порівняльних переваг (Р. Торренсу, Д. Рікардо), законами інтернаціональної вартості і міжнародної

конкуренції (Дж. С. Мілл), теорією Хекшера – Оліна, теорією вирівнювання цін на фактори виробництва (П. Самуельсон), теорема Столпера-Самюельсона (В. Столпер, П. Самюельсон), «парадоксом Леонтьєва» (В. Леонтьєв), моделлю альтернативних витрат (Г. Хаберлер), теорією технологічного розриву (М. Познер), теорією життєвого циклу продукту (Р. Вернон), моделлю внутрішньогалузевої торгівлі (Х. Грубель, П. Ллойд, К. Ланкастер, Б. Баласса, П. Кругман, П. Армінгтон, Е. Хелпман), теорією перехресного попиту (С. Ліндерт), теорією конкурентних переваг (М. Портер), теорема Рибчинського (Т. Рибчинського), сучасна теорія ефекту масштабу (М. Кемп, П. Кругман) теорією митного союзу (Дж. Вінер) [203, 204, 205, 207, 209, 214, 216]. Всі ці теорії склали потужний фундамент теорії зовнішньоекономічної діяльності, зокрема експортно-імпоротної діяльності.

Міжнародний поділ праці відбувається завдяки спеціалізації учасників міжнародної торгівлі на певній номенклатурі продукції, а показником рівня спеціалізації міжнародної спеціалізації є частка на світовому ринку спеціалізованої продукції в загальному обсязі експорту країни. Аналіз експортно-імпоротної діяльності України свідчить, що в експорті переважає технологічна спеціалізація, а саме експорт мінеральної та сільськогосподарської сировини і напівфабрикатів первинних стадій переробки металургійної, металообробної та хімічної галузей промисловості, що призводить до недосконалих технологій та до промисловій орієнтації в міжнародному поділі праці [3, 14, 31, 219].

Факторами які негативно впливають на експортно-імпорتنу діяльність в Україні є низька конкурентоспроможність товарів і послуг, неефективне управління підприємствами, відсутність за кордоном збутової інфраструктури, нерозвиненість основних засад ринкової економіки, недосконалість методів державного регулювання економіки, слабка інфраструктура підтримки експорту, загострення міжнародної конкуренції та інші [157].

Згідно з аналізом даних офіційної статистики, основними видами українського товарного імпорту традиційно є паливно-енергетичні ресурси,

продукти нафтопереробки, сировина та продукція хімічної та нафтопереробної промисловості, вироби чорної та кольорової металургії, машинобудування, електроніка. Це негативно впливає на економіку України, оскільки чим більше країна імпортує продукції, тим більш залежною стає вона від інших держав. Зростання імпорту товарів супроводжується негативними процесами закриття вітчизняних підприємств та навіть окремих галузей, а відповідно, зростає безробіття та виникають кризові ситуації.

Безпосередньо вивченням ефективності експортної та імпоротної діяльності займаються вчені давно. Розпочинав такі дослідження Г. Андерсон в 1960 [202], в 1963 році продовжили ці Д. О'Коннел та Дж. Бенсон [220]. В сучасних умовах відомі дослідження вчених Л. Леонідоу і С. Катсікеаса [216], М. Пенг й А. Ілініч [223] та А. Леонідоу, Б. Айкол, Д. Паліхавадана й А. Зеріті та багато інших. Щодо досліджень ефективності ЕІДП в Україні, то цим також займались багато вчених, перелік їх наведено в табл. 1.4.

Таблиця 1.4

Основні категорії у визначенні ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства вітчизняними дослідниками

Визначення ефективності ЕІДП	Основні категорії	Автор
Ефективність ЕІДП існує завдяки її формам: зовнішньоторгівельна, виробнича, економічна, структурна, ознаки забезпечення розвитку ЕІДП	Форми ефективності ЕІДП	Моргун Г.В. [121]
Оцінювання зовнішньоекономічної діяльності підприємства рекомендується здійснювати за складовими: ефективності, динаміки змін, структурних зрушень та раціональності використання коштів	Ефективність є складовою оцінювання ЗЕД	Проскурніна Н.В. [147]
Економічна ефективність експортно- імпоротної діяльності промислових підприємств ґрунтується на синергетичному підході, згідно якого її тлумаченням є поєднання структуроутворюючих елементів парфумерно-косметичних виробництв із фінансовими, інноваційними та інвестиційними можливостями	Ефективність ЕІДП є поєднання структуроутворюючих елементів виробництв із фінансовими, інноваційними та інвестиційними можливостями	Кононенко Я.В. [86, 87]

Визначення ефективності ЕІДП	Основні категорії	Автор
Розрізняються ефективні механізми розвитку ЕІДП (оскільки усі досліджувані підприємства є рентабельними, фінансово стійкими і конкурентоспроможними, то слід визнати, що застосовувані ними механізми розвитку експортно-імпоротної діяльності є ефективними); -неефективні механізми (серед досліджуваної сукупності підприємств не виявлено таких, які застосовують неефективні механізми розвитку експортно-імпоротної діяльності)	Ефективність є класифікаційною ознакою механізмів розвитку ЕІДП	Красілич І. О. [91]
Економічна ефективності ЗЕД підприємства визначається на основі розрахунку коефіцієнта відносної ефективності експортної діяльності, який базується на співвідношенні додаткових доходів та додаткових витрат ЗЕД, що дозволяє аналізувати та контролювати ефективність експортних операцій, а також операцій на внутрішньому ринку й приймати управлінські рішення щодо їх доцільності	Економічна ефективність ЗЕД визначається за допомогою коефіцієнта відносної ефективності експортної діяльності	Книшек О.О. [76, 77]
Інтегрований метод, сутність якого полягає у розрахунку коефіцієнта витрати-обсяг наданих послуг; впровадження даної пропозиції дозволяє уникнути неправомірного та недостовірного відображення в бухгалтерському обліку доходів та витрат за експортно-імпортними операціями послуг	Інтегральне оцінювання доходів та витрат за експортно-імпортними операціями послуг	Венцель В.Т. [22]
Визначення результуючого показника експортно-імпоротної діяльності	Розрізняються ефективність та результативність експортно-імпортних операцій	Нагірна М.Я. [122]
Визначення ефективності експортної діяльності підприємства на основі коефіцієнта економічної ефективності експорту, який дозволяє врахувати не лише залежність ефективності експорту від обсягу реалізованої продукції, але і від різних чинників, як зовнішнього, так і внутрішнього середовищ ЗЕД	Ефективність експортної діяльності визначається коефіцієнтом економічної ефективності експорту	Павлюк Т.С.

Визначення ефективності ЕІДП	Основні категорії	Автор
Ефективність ЗЕД є складовою загальної ефективності, до якої входить ще фінансово-економічна, виробнича, комерційна ефективності	Ефективність ЗЕД визначається результуючими індикаторами - прямий ефект від експорту, порівняльний ефект від експорту, рівень ефективності експорту, порівняльний ефект від імпорту	Бабій І. В. [9]
Правомірно визначати ефективність ЗЕД в цілому по підприємству і в розрізі окремих товарів або груп товарів; такий підхід дозволяє оцінити раціональність асортиментної структури експортних товарів, а також визначати рівень досягнення синергетичного ефекту в зовнішньоекономічній діяльності. Економічну ефективність експорту підприємств АПК слід визначати за системою таких показників, як валютна ефективність експорту, абсолютна ефективність, абсолютний ефект, рівень рентабельності.	Ефективність ЗЕД слід визначати в цілому та в розрізі окремих товарів або груп товарів.	Паска І.М. [133]
Критеріями ефективності експортоорієнтованої моделі розвитку національної економіки є торговельна відкритість; макроекономічна стабільність, зокрема, стабільність національної валюти; нарощування частки високотехнологічного і наукомісткого експорту; географічна диверсифікація зовнішньоторговельних потоків; дієвий механізм державного сприяння експорту.	Критерії ефективності експортоорієнтованої моделі розвитку національної економіки	Давидович О.І. [49]
Визначення економічного ефекту від експорту у двох варіантах: як різниці між прибутком від реалізації товару на внутрішньому і зовнішньому ринках і як прибутку від здійснення експортної угоди. Ефекту від імпорту базується на порівнянні вартісної оцінки імпортової машини та витрат на її придбання.	Економічний ефект від експорту і імпорту	Крамарева О. М. [90]
Розглядається сутність економічної ефективності експортної діяльності у контексті валютної самокупності сільськогосподарського експорту	Ефективність експортної діяльності як валютна самокупність експорту	Кайтанський І.С. [68]

Отже, серед сучасних вітчизняних дослідників найпоширенішим є розгляд ефективності ЕІДП як складової загальної ефективності діяльності підприємства, як результативність поєднання структуроутворюючих елементів виробництв із фінансовими, інноваційними та інвестиційними можливостями, як ефект від діяльності, як результативність ЕІДП.

Слід окремо акцентувати, що досліджуючи ефективність ЕІДП Кононенко Я.В. виокремлює такі теоретичні підходи щодо аналізу та оцінювання ефективності експортно-імпоротної діяльності як порівняльний, адитивний та нормативний підходи [86, 87]. Ї далі, вона вважає, що порівняльний підхід пов'язаний із практикою господарювання в період радикальних економічних реформ та пострадянської трансформації; адитивний пов'язує з ефектом як різницею між витратами на здійснення експорту (імпорту) та отриманим від його здійснення доходом; нормативний підхід – передбачає розгляд співвідношення досягнутих результатів з їх розрахунково визначеним максимальним або стандартним рівнем.

Слід взяти до уваги і фактори ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства, частина з яких є умовами даної діяльності. Так рекомендують розрізняти такі фактори впливу на зовнішньоекономічну діяльність підприємства, а саме зовнішні: політичні, економічні, законодавчо-правові, адміністративні, природно-кліматичні, неформальні обмеження, часу та простору, інформаційні, історичні, соціальні, міжнародні стандарти. До внутрішніх факторів відносять: ресурсні, виробничі, технологічні, інформаційні, психологічно-соціальні, організаційні, інвестиційні, латентні [5, 11, 12, 26]. Наведені фактори впливають і на експортно-імпорتنу діяльність підприємства, зокрема на її ефективність. Саме за ступенем впливу даних факторів на експортно-імпорتنу діяльність підприємства вони визначаються як умови ефективності даної діяльності. Отже, для окреслення умов ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства доцільно визначити рейтинг впливу факторів ефективності даної діяльності.

За системним підходом ефективність розглядається як індикатор

розвитку системи та її найважливіший стимул, а також пов'язується з практикою, характеризує інтенсивність прояву результату процесу функціонування, відображає глибинні дії вдосконалення, що відбуваються у всіх його елементах, доцільність існуючої елементної структури.

Повнота розкриття змістовної суті ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства залежить від уточнення таких її базисних понять, як результати, витрати, фактори діяльності, умови діяльності, показники, критерії, оцінка ефективності.

На основі аналізу наукової літератури щодо методології пізнання [7, 155], філософії науки [152, 163, 175], економічної теорії [2; 4, 192, 208], теорії зовнішньоекономічної діяльності [24; 36, 65, 75], теорії ефективності [57, 80, 111, 113, 127] рекомендується уточнити базисні поняття ефективності експортно-імпоротної діяльності.

Експортно-імпортна діяльність є господарською зовнішньоекономічною діяльністю, яка в процесі потребує здійснення експортних та імпорتنих операцій товарів та послуг в процесі взаємовідносин між суб'єктами господарської діяльності України та іноземними суб'єктами господарської діяльності.

Стратегія ЕІДП – це комплекс програм, реалізуючи який підприємство в процесі цієї діяльності розраховує на закріплення своїх конкурентних позицій на зовнішніх ринках з метою отримання максимуму ефективності своєї діяльності.

Цілі ЕІДП – сформульовані конкретні кінцеві результати цієї діяльності, яких підприємство прагне досягти протягом певного проміжку часу та в процесі якого реалізується стратегія.

Методи управління ЕІДП – сукупність заходів в управлінні експортно-імпоротною діяльністю для досягнення мети, цілей чи вирішення певного завдання в процесі функціонування на зовнішніх ринках.

Функції управління ЕІДП – напрямок цілеспрямованого управлінського впливу на експортно-імпорتنу діяльність. До складу основних функцій управління ЕІДП відносяться планування, організація, мотивація, контроль, оцінка і аналіз. Основні функції управління краще реалізуються при підтримці

складових елементів системи управління, які теж виконують функційні завдання системи, це – діагностика, моніторинг, координація та коригування.

Управлінське рішення ЕІДП – сукупність взаємозв'язаних, цілеспрямованих і логічно послідовних управлінських дій, які забезпечують реалізацію управлінських завдань в процесі експортно-імпортової діяльності на підприємстві.

Умови ЕІДП – це умови середовищ (зовнішнього та внутрішнього), в яких здійснює свою експортно-імпортову діяльність підприємство. Розрізняють економічні, політико-правові, соціальні, техніко-технологічні та природньо-географічні умови цієї діяльності.

Фактори ЕІДП – це ознаки (діють як причина), які спричиняють змінення загального рівня діяльності (наслідок дії причини). Також факторами називають ресурси, які створюють можливість реалізації процесу. Основними факторами у виробництві називають такі ресурси – праця, земля, капітал.

Експортно-імпортовий потенціал підприємства – поєднання здатності підприємства здійснювати експортні та імпортові операції й можливості забезпечувати їхнє додатне сальдо для ефективної експортно-імпортової діяльності та для формування та відтворення конкурентної позиції підприємства на зовнішніх та внутрішньому ринках [11].

Показники ЕІДП – частинні та інтегральні абсолютні та відносні показники, які визначають елементарні та складні ознаки експортно-імпортової діяльності підприємства, величини яких вимірюються у різних шкалах. За допомогою показників описуються ефект експортно-імпортової діяльності підприємства та фактори, умови отримання його.

Критерії ЕІДП – показники, зміна яких відображає досягнення цілі. Зазвичай ефективність експортно-імпортової діяльності характеризується багатьма критеріями, тому аналітично це виражається необхідністю розв'язування багатокритеріальних оптимізаційних задач. Відомо, що вартісні частинні показники, а також коефіцієнти не спроможні правильно встановити діагноз ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства (ЕІДП); слід мати критерії, які моделюються на основі цих частинних показників. Оскільки

критерій визначається як мірило достовірності оцінки ознаки об'єкту для відповідності об'єктивній дійсності [106].

Результат ЕІДП – прибуток або збиток отриманий в процесі експортно-імпоротної діяльності підприємства.

Витрати ЕІДП – грошова оцінка вартості матеріальних, трудових, фінансових, природних, інформаційних та інших видів ресурсів на виробництво та реалізацію продукції чи послуг, що здійснюються через експортні або імпорتنі операції.

Ефект ЕІДП – різницю між результатами ЕІДП та її витратами. Розрізняють позитивний і негативний економічний ефект. В якості економічного ефекту може бути виручка або дохід в абсолютній формі. Ефект експортно-імпоротної діяльності також залежить від переваги обсягів експорту над обсягами імпорту, що виражається додатнім сальдо [17; 21; 25]. Від'ємне сальдо свідчить про неефективну структуру експортно-імпорتنих операцій.

Ефективність визначається як відношення результату до витрат з урахуванням стратегій та цілей діяльності підприємства. Ефективність максимізується для забезпечення зростання та розвитку підприємства. Економічна ефективність виражається відносною величиною та визначається показниками рентабельності, фондівдачі, оборотності оборотних активів, оборотності власного капіталу, оборотності позикового капіталу та іншими відносними показниками.

Щодо поняття ефекту і її зв'язку з ефективністю, то існування останньої не можливе без здійснення прогресивних кількісних змін в експортно-імпорتنій діяльності, що в свою чергу супроводжується якісними структурними змінами, завдяки чого і відбувається економічне зростання та бажані зміни. З іншої сторони, ефект це форма результату експортно-імпоротної діяльності у досягненні поставлених цілей.

Ефективність ЕІДП це системна характеристика цієї діяльності, яка визначається як відносна величина економічного результату ЕІДП до витрат, враховуючи виконання стратегії ЕІДП та її цілей, а також спрямована на

максимум в процесі діяльності. Критеріями ефективності є результативність; економічність; структурність; цілеспрямованості; прибутковість; оптимальність; дієвість. Критерій результативності відображає рівень досягнення результатів згідно стратегії ЕІДП; економічності – рівень витрат згідно стратегії ЕІДП та тенденцій його змін; структурності – рівень співвідношення між експортом та імпортом; цілеспрямованості – рівень досягнення цілей ЕІДП; прибутковості – рівень отримання прибутку згідно стратегії ЕІДП; оптимальності – рівень досягнення оптимальних значень показників згідно стратегії ЕІДП; дієвості – рівень дотримання встановлених термінів виконання завдань в стратегії ЕІДП.

Таким чином, сутність ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства слід ґрунтувати, спираючись на зв'язок базисних понять ефективності цієї діяльності підприємства (рис. 1.5).

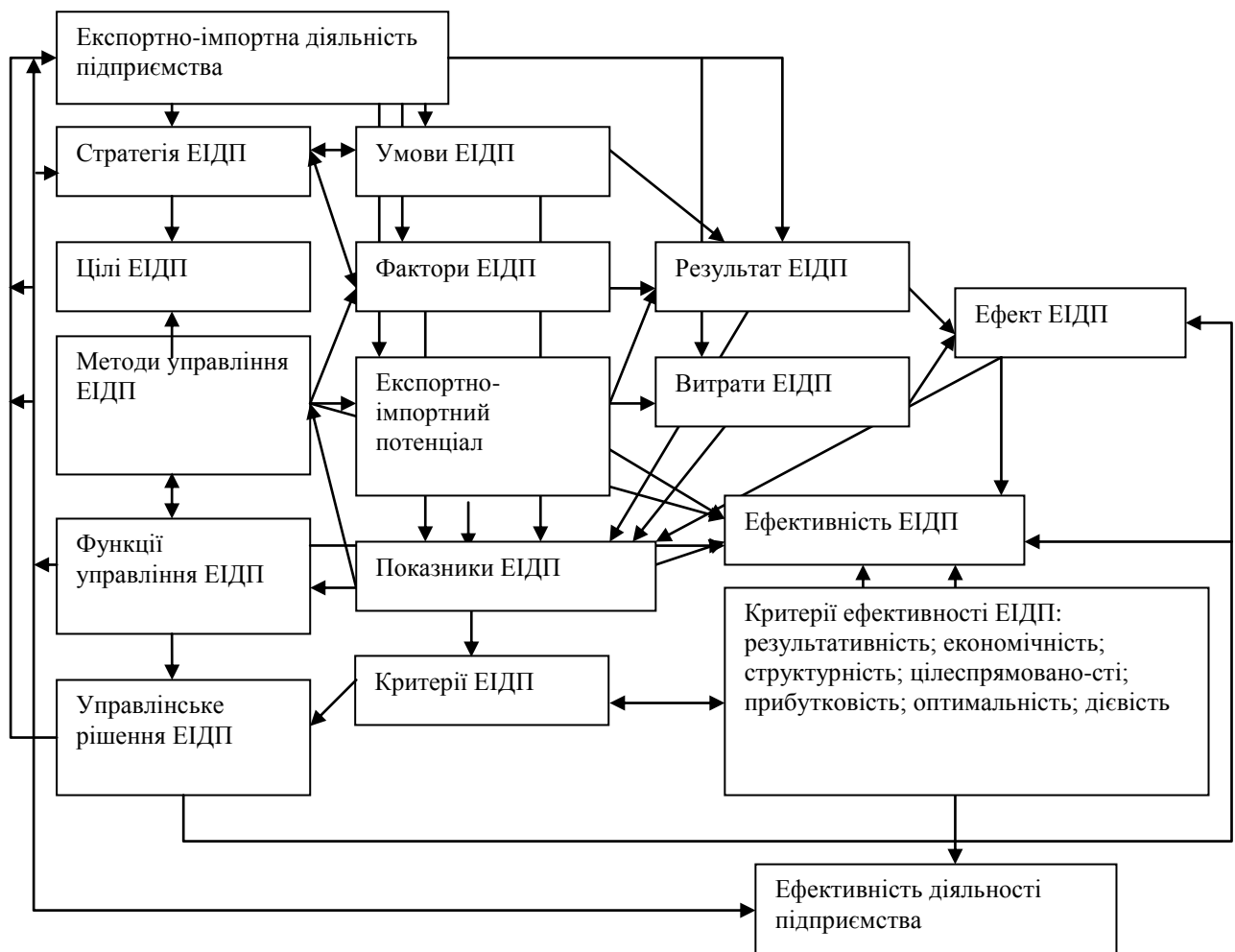

Рис. 1.5. Зв'язок в системі базисних понять ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства

Отже, уточнений базис понять ефективності експортно-імпортої діяльності підприємства та зв'язок між поняттями дозволяє не тільки об'єктивно визначити поняття ефективності ЕІДП, але й врахувати основні елементи системи ефективності цієї діяльності та на науковій основі провести аналіз ефективності, розробити методичне забезпечення діагностики ефективності ЕІДП.

1.3 Обґрунтування системи показників та критеріїв діагностики ефективності експортно-імпортої діяльності підприємства

Об'єктивність процесу діагностики ефективності експортно-імпортої діяльності підприємства, а отже і його результатів, залежить від інструментів, за допомогою яким проводить цей процес. А ще вчасно розпізнати, ідентифікувати стан ефективності експортно-імпортої діяльності промислових підприємств можливо тільки використовуючи інструменти діагностики. Також дієвість результатів діагностики залежить як від технології її здійснення, так і від інструментального забезпечення.

Згідно технології діагностики об'єктів в економіці експортно-імпортої діяльності інформаційний та аналітичний блоки складають основну логіку етапів. Визначальне місце в інструментах діагностики займає система показників, яка дозволяє ідентифікувати стан ознак ефективності експортно-імпортої діяльності та провести експрес-діагностику. Саме показник є виражена числом характеристика певної властивості економічного об'єкта, процесу чи рішення [47, 139]. Вимірювання величин об'єктів в економіці здійснюється завдяки показникам. Показники мають функції: пізнавальну, управлінську, контролюючу, стимулюючу. В пізнавальній функції виокремлюється інформаційна. Фахівці зазначають, що слід мати на увазі, що статистичний показник певною мірою наближено, неточно та суб'єктивно

відображає суспільні ознаки об'єктів в економіці, що пояснюється присутністю, залежністю від суб'єкта, тобто особи, що організовує вимірювання, збирання та передавання інформації, не зважаючи на те, що існують офіційні інститути статистики, функціями яких є спостереження та контроль за методами обліку, розрахунку статистичної величини і її форми – статистичного показника. Відомо, що показники розвитку міжнародної торгівлі вітчизняні науковці компонують у такі групи: обсягові (абсолютні), результативні, структурні, інтенсивності, показники ефективності, динаміки та зіставлення [139].

Проблемами інформаційного забезпечення ефективності експортно-імпоротної діяльності займалися багато відомих вітчизняних вчених, а саме: Кузьмін О. Є. [93], Мазаракі А.А. [101], Мельник О.Г. [114], Піддубна Л.І. [136], Шкурупій О.В. [186] та інші. Проте до цього часу відсутня єдина думка щодо складу та змісту системи частинних показників діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності промислових підприємств. Потребують уточнення принципи та вимоги формування системи частинних показників ефективності цієї діяльності. Оскільки саме від адекватної системи показників ефективності експортно-імпоротної діяльності залежить об'єктивність її діагностики, а отже, і достовірність подальшої оцінки та аналізу цієї діяльності.

Відома методика Миролюбової Т.В. [117], яка пропонує зіставляти витрати на експорт товарів, куди відносить виробничу собівартість та накладні витрати товарів, з результатами експорту, куди відносить сума відрахувань, яка поступає на валютний рахунок підприємства та виручка в національних грошах від продажу валюти, яка надійшла. Ефективність імпорту визначається прибутком від реалізації товарів, що імпортуються, на внутрішньому ринку країни. Миролюбова Т. В. вважає, що пропонована нею методика має переваги, оскільки завдяки ній можна визначити пріоритетну направленість імпоротної політики підприємства – технічну та соціальну.

Досліджуючи проблеми ефективності експортно-імпоротної діяльності Кононенко Я.В. пропонує формувати базу даних «Експортно-імпортні операції підприємств» (БД ЕІОП), яка буде вміщувати відомості про здійснювані

операції з прямого експорту та імпорту партій товарів за визначений період. В базі вона пропонує обчислювати вартість угоди у грн. порівняно з 2010 роком, а саме $CC = VC \cdot E \cdot k2010$, де CC – вартість товару, приведена до єдиної бази гривні із споживчою вартістю на 2010 рік; VC – фактурна вартість товару у валюті угоди; E – курс НБУ валюти угоди до гривні на дату митного дозволу; $k2010$ – коефіцієнт приведення. Також вона пропонує враховувати тип експортної угоди – профільний або непрофільний, а також – тип імпорتنної угоди – сировинний або інвестиційний. На основі такої бази Кононенко Я.В. пропонує обчислювати такі показники: експортна квота за період

$$EK = \frac{\sum_{k=1}^n EO}{\sum_{k=1}^n ВД} \cdot 100\%, \text{ де } EO - \text{вартість експортної операції підприємства, грн. =}$$

2010; $ВД$ – валовий дохід підприємства, грн. = 2010; імпортна квота за період

$$IK = \frac{\sum_{k=1}^n IO}{\sum_{k=1}^n ВД} \cdot 100\%, \text{ де } IO - \text{вартість імпорتنної операції підприємства, грн. =}$$

$$2010; \text{ зовнішньоторговельна квота за період } ЗТК = \frac{\sum_{k=1}^n EO + \sum_{k=1}^n IO}{\sum_{k=1}^n ВД} \cdot 100\% \text{ [88].}$$

Автор пропонує методику узагальнювального оцінювання впливу експортно-імпорتنної діяльності підприємства на його капіталізацію і ціну фірми через їх основні фактори – вартість чистих активів і чистий прибуток. Істотним недоліком пропозицій автора є те, що на основі її обчислень не можна однозначно говорити про рівень ефективності експортно-імпорتنної діяльності.

Досліджуючи проблеми організації і економічної ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємств АПК, Паска І.М. пропонує економічну ефективність експорту визначати за системою таких показників, як валютна ефективність експорту, абсолютна ефективність, абсолютний ефект, рівень рентабельності, який зокрема, пропонується визначати як

$P_{PE} = \frac{C_J^E}{C_E} \cdot 100\%$, де C_J^E – абсолютний ефект від експорту; C_E – собівартість

виробництва одиниці товару з урахуванням витрат на здійснення експортної угоди [127]. При цьому автор не акцентує уваги щодо ефективності імпорту.

Дерев'яно О.В. запропонував рівняння доцільності впровадження програми стимулювання експорту $C_{spec} + \frac{EXP_{spec}}{EXP_{total}} \cdot C_{ukr} \leq \sum inc$, де C_{ukr} – витрати на здійснення програми в Україні; EXP_{spec} – заплановані обсяги експорту в країні-імпортері; EXP_{total} – заплановані загальні обсяги експорту; C_{spec} – витрати на здійснення програми в країні-імпортері; $\sum inc$ – сума поточної вартості майбутніх доходів від експорту до країни-імпортера. Автор вважає, що якщо це рівняння не виконується, то не варто впроваджувати програму для стимулювання експорту до певної країни-імпортера [52].

Васюк Т. рекомендує методику економічної оцінки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, яка передбачає оцінку досягнутих значень показників та їх порівняння із запланованим цільовим показником на кожній стадії інтернаціоналізації бізнесу, а також розробку необхідних оптимізаційних заходів [21], проте не демонструє як це практично реалізувати.

Аналіз стану зовнішньоекономічної діяльності Хоменко Т.Ю., Круш П.В. рекомендують здійснювати за такими етапами: аналіз виконання зобов'язань за товарами та товарними групами; виконання зобов'язань за країнами експорту/імпорту; виконання зобов'язань за країнами ближнього зарубіжжя; узагальнення результатів аналізу [180].

Книшек О.О. пропонує спочатку обчислювати абсолютну ефективність здійснення експортної операції визначати за формулою:

$$E_{абс}^{експ} = \frac{\sum_{i=1}^k ЦВЕ_{i.зрн} \cdot KE_i + Д_{к.р.}}{\sum_{i=1}^k BE_i \cdot KE_i + B_{адм.} + B_{збут} + B_{инш}}$$

де $E_{абс}^{експ}$ – абсолютна ефективність експортної діяльності;

$ЦBE_{i,грн}$ – ціна i -ї експортної продукції, переведена у гривні за офіційним курсом в день митного оформлення;

KE_i – обсяг експорту i -ї продукції;

$D_{к.р.}$ – додатковий дохід від курсових різниць, грн.;

BE_i – витрати на виробництво одиниці i -ї продукції, грн.;

$B_{адм.}$ – адміністративні витрати на здійснення експортної операції, грн.;

$B_{збут}$ – витрати на збут експортної продукції, грн.;

$B_{ини}$ – інші операційні витрати при експортній діяльності, у т.ч. від курсових різниць, , грн [76].

Потім автор пропонує обчислювати відносну ефективність експортної діяльності підприємства:

$$E_{відн}^{експ} = \frac{\Delta D_{ед}}{\Delta B_{ед}},$$

де $E_{відн}^{експ}$ – відносна ефективність експортної діяльності;

$\Delta D_{ед}$ – додаткові доходи від здійснення експортної діяльності;

$\Delta B_{ед}$ – додаткові витрати на здійснення експортної діяльності.

Аналізувати загальну ефективність експортної діяльності підприємства Книшек О.О. пропонує за формулою $E_{абс}^{експ} \cdot E_{відн}^{експ}$, на основі якої ухвалювати рішення щодо ступеня доцільності експортних операцій [76]. Якщо першу складову автор рекомендує визначати, враховуючи кожен окрему експортну продукцію, то друга складова – загальна. Книшек О.О. не говорить про шкалу цього інтегрального показника, є передбачення, що такий мультиплікативний метод отримання цього показника призводить до заниження рівня оцінки.

Фахівці з проблем зовнішньоекономічної діяльності, а саме О. В. Шкурупій, В. В. Гончаренко, І. А. Артеменко, Пожар А.А., Пінчук І.О., Строчихін Ю.Ф. при аналізі її ефективності зовнішньоекономічної діяльності обчислювати показники валютної ефективності експорту/імпорту, показники бюджетної ефективності зовнішньої торгівлі. Вони вважають, що методика

аналізу ефективності зовнішньоекономічних операцій має передбачати: а) загальний аналіз дохідності підприємства за рахунок цієї діяльності; 2) аналіз виконавця зобов'язань за зовнішньоекономічними операціями; в) аналіз ефективності віддачі на кошти, вкладені в експортні операції; г) аналіз ефективності імпорتنих операцій, зокрема, у випадку їх здійснення на умовах використання кредиту [186]. При цьому вони розрізняють показники економічної ефективності зовнішньоекономічної діяльності на два види: показники ефекти, які є абсолютними показниками, та показники ефективності, які є відносними показниками. Для практичної значущості авторам слід було б продемонструвати ці методики на реальних показниках підприємства.

Розглядаючи проблему показників зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств А.М. Яковлев, вважає доцільним визначати показники ефективності підприємства, що самостійно здійснює зовнішню торгівлю, порівняно з ефективністю підприємства, що реалізує продукцію через державні органи, а також ефект, який отримує бюджет держави під час реалізації продукції підприємством безпосередньо іноземному споживачу, ефект фірми-посередника, яка реалізує продукцію підприємства на закордонному ринку, коефіцієнт кредитного впливу на результати експортно-імпорتنю діяльності [197].

Відомий фахівець з проблем економічного аналізу Попович П.С. рекомендує аналіз зовнішньоекономічної діяльності здійснювати за такими складовими: якості виконання контрактних зобов'язань із закордонними партнерами; динаміки експорту (імпорту) товарів і послуг; накладних витрат щодо експорту й імпорту товарів; ефективності експорту (імпорту) товарів [141, с. 546 – 576].

Дем'яненко А.Г. пропонує для комплексного аналізу ефективності зовнішньоекономічної діяльності використовувати систему показників, структуровану в такій ієрархії: показник рівня економічної ефективності ЗЕД підприємства, який визначається на основі доходу та витрат, що розглядаються як показники другого рівня; третій рівень складають показники – ціна продукції, обсяг реалізації, структура реалізації, собівартість реалізації,

транспортні витрати, страхування, податкові платежі [51].

Для оцінювання ефективності зовнішньоекономічної діяльності О.Г. Мельник пропонує систему індикаторів, до якої входять показники, що визначають: прямий ефект від здійснення експортної діяльності, який відображає у грошових одиницях прибуток, фінансову результативність здійснення експортної діяльності; порівняльний ефект від здійснення експортної діяльності, який відображає абсолютну вигоду підприємства, отриману за рахунок продажу продукції на експорт, а не на внутрішньому ринку; валютну ефективність імпорту; рентабельність реалізації продукції на експорт, що відображає прибутковість експортної операції; рентабельність продукції, призначеної на експорт, що відображає прибутковість виготовлення експорто орієнтованої продукції; порівняльний ефект від здійснення імпоротної діяльності, який відображає абсолютну вигоду підприємства, отриману за рахунок купівлі продукції за кордоном, а не на внутрішньому ринку; валютну ефективність імпорту; рентабельність імпорту продукції, що відображає відносну прибутковість імпоротної операції; коефіцієнт відносної ефективності імпорту [114].

Розглядаючи проблеми стратегічного контролінгу експортно-імпоротної діяльності промислового підприємства Малярець Л.М., Моргун Г.В. вважають, що його слід здійснювати за системою показників, що містить такі складові: зовнішньоторговельна ефективність (експортна квота, імпортна квота, експортна щільність підприємства на зовнішньому ринку, вигідність експорту, частка внутрішнього ринку); виробнича ефективність (рентабельність виробництва, продуктивність праці (виріток на одного працівника), фондівіддача, матеріаломісткість продукції), економічна ефективність (економічна ефективність експорту, економічна ефективність імпорту, прибутковість експортних операцій, рентабельність імпорту), структурна ефективність (темп зміни поставок на експорт, темп зміни імпорту, рівень продуктової диверсифікації експорту), ознаки забезпечення розвитку експортно-імпоротної діяльності (ефективність використання активів, темп зміни обсягу продажів, рентабельність основної діяльності, коефіцієнт забезпеченості власними оборотними коштами, запаси матеріальних ресурсів,

витрати на збут, коефіцієнт плинності персоналу, заохочувальні та компенсаційні виплати, індекс споживчих цін (індекс інфляції)) [103].

Отже, майже всі вчені, які займались проблемою аналізу ефективності зовнішньоекономічної діяльності, зокрема експортно-імпоротної діяльності, одностайні в думці, що така система має бути індикативною, ієрархічною, структурованою, містити частинні показники, а саме: абсолютні і відносні, а також – інтегральні показники.

Аналіз спеціальної наукової літератури, де обговорюються проблеми формування систем показників для аналізу об'єктів в економіці, показав про доцільність виокремлення таких принципів: принцип тотожності, відповідно до якого між спостережуваним об'єктом і системою діагностики має бути певна тотожність; принцип забезпечення організації діагностики, що визначається єдністю системи підприємства як об'єкта діагностики (реалізація цього принципу вимагає підпорядкованості і обумовленості всіх досліджень загальними економічними процесами на підприємстві, перетворення не окремих сторін, а загалом підприємства як системи); принцип спадкоємності, тобто необхідності максимальною мірою використовувати наявну систему спостережень за станом процесів; принцип цілеспрямованості, тобто спрямованості всієї системи діагностики на вирішення конкретних завдань; принцип забезпечення порівнянності інформації за обсягом, якістю, термінами і методами отримання; принцип оперативності та своєчасності інформації; принцип кількісної визначеності інформації [7; 29, 34, 47, 63, 67]. А також з урахуванням відомих принципів підготовки фінансової звітності: автономності суб'єкта державного сектору, безперервної діяльності, періодичності, історичної (фактичної) собівартості, нарахування й відповідності доходів та витрат, повного висвітлення, послідовності, обачності, превалювання змісту над формою, єдиного грошового вимірника.

Для повноти реалізації функцій діагностики слід додержуватись вимог, що висуваються до системи показників діагностики, а саме: 1) адекватно, цілісно, концептуально описувати об'єкт; бути ієрархічною, тобто містити

показники, що визначають елементарні ознаки, факторні ознаки, складні ознаки; 2) бути багатовимірною; 3) виражати метричні і неметричні величини ознак; 4) бути обмеженою основними, визначальними показниками; 5) містити інформацію, порівнянну в просторі та часі. Ці вимоги є загальними, що висуваються при формуванні систем показників в економіці.

При формуванні системи показників діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства необхідно мати на увазі, що завдяки цій системі реалізуються функції діагностики. Отже, методологічне забезпечення системи показників діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства має складатись з принципів їх формування, вимог, які слід дотримуватись, переліку функцій діагностики, що реалізуються завдяки цій системі та відображати відповідні структурні складові ефективності цієї діяльності, що наведено в табл. 1.5.

Таблиця 1.5

**Методологічне забезпечення формування системи показників
діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства**

Принципи формування	Вимоги, що висуваються до системи показників	Функції діагностики, що реалізуються завдяки системі показників	Структурні складові ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства
тотожності; забезпечення організації діагностики; спадкоємності; цілеспрямованості; забезпечення порівнянності інформації; оперативності та своєчасності інформації; кількісної визначеності інформації	адекватно, цілісно, концептуально описувати об'єкт; бути ієрархічною, багатовимірною; виражатися метричними і неметричними величинами ознак; бути обмеженою; містити інформацію, порівнянну в просторі та часі	ідентифікація; оцінювання та аналіз стану; прогнозування розвитку; формування рекомендацій усунення проблем; розроблення мір щодо підтримки задовільного рівня розвитку	ефективність експортної діяльності; ефективність імпоротної діяльності; загальний аналіз дохідності підприємства за рахунок експортно-імпоротної діяльності

В табл. 1.6 наведено рекомендації вчених та практиків щодо доцільності включення того чи іншого показника до системи показників діагностики

Показник	Літературне джерело														Частота	
	6,	10, 21	24,114	34	36	53	65	67, 166	75	79	87,141	88, 172	94	103, 104		110
Чиста рентабельність продажів		+	+	+	+	+		+	+		+	+	+		+	74%
Операційна рентабельність продажів	+	+	+		+	+	+		+	+	+	+		+	+	72%
Рентабельність сукупного капіталу	+	+	+		+	+	+		+	+	+	+		+		70%
Темпи зростання частки підприємства на закордонному ринку			+	+		+	+		+	+	+					68%

Грунтуючись на відносній частоті рекомендацій – не меншій 70%, до цієї системи слід включити такі показники:

експортну щільність підприємства на зовнішньому ринку:

$$ЕЩ = \frac{E}{Q_e},$$

де Q_e – кількість покупців експортної продукції (одиниць);

темп зміни поставок на експорт:

$$ТЗПЕ = \frac{E_t}{E_{t-1}},$$

де E_t – обсяг експорту в поточний період (тис. грн); E_{t-1} – обсяг експорту в попередній період (тис. грн);

рівень продуктової диверсифікації експорту:

$$ПДЕ = \frac{E_{os}}{E} \cdot 100\%,$$

де E_{os} – обсяг основного виду експортної продукції, E – обсяг експорту товарів (тис. грн.);

вигідність експорту:

$$BE = \frac{ЧВe}{Вe} \cdot 100 \%,$$

де $ЧВe$ – чиста виручка в іноземній валюті за реалізований товар, переведена у гривні за офіційним курсом на день надходження валютної виручки (тис. грн), $Вe$ – вартість реалізації експортних товарів за внутрішніми цінами (тис. грн); прибутковість експортних операцій:

$$ПЕО = \frac{P_e}{Q_{ce}},$$

де $P_e = ЧВe - ПВe$ – прибуток від експортних операцій (тис. грн), $ЧВe$ – чиста виручка в іноземній валюті за реалізований товар, переведена у гривні за офіційним курсом на день надходження валютної виручки (тис. грн), $ПВe$ – повні витрати підприємства на експорт продукції (тис. грн), Q_{ce} – кількість угод експортних поставок (одиниць);

частка внутрішнього ринку (ЧВР):

$$ЧВР = \frac{Q_{ep}}{Q_p},$$

де Q_p – обсяг реалізованої продукції на внутрішньому ринку (тис. грн), Q_{ep} – обсяг реалізованої продукції (тис. грн);

коефіцієнт ефективності експорту:

$$K_{ee} = \frac{ЧВ_e}{ПВ_e},$$

де $ЧВ_e$ – чиста виручка в іноземній валюті за реалізований товар, переведена у гривні за офіційним курсом на день надходження валютної виручки (тис. грн), $ПВ_e$ – повні витрати підприємства на експорт продукції (тис. грн);

коефіцієнт ефективності імпорту:

$$K_{ei} \text{ (2)} \equiv \frac{ЧВ_i}{ПВ_i},$$

де $ЧВ_i$ – чиста виручка в іноземній валюті за реалізований імпортований товар на внутрішньому ринку, переведена у гривні за офіційним курсом на день надходження валютної виручки (тис. грн), $ПВ_e$ – витрати підприємства на придбання імпортованої продукції (тис. грн);

коефіцієнт протермінованих зобов'язань:

$$K_{nz} \text{ (3)} \equiv \frac{ЕВ_{np}}{КК},$$

де $ЕВ_{np}$ – вартість експортної продукції за всіма контрактами, протермінованими протягом року, $КК$ – сума коштів за всіма контрактами з експорту, що підлягають виконанню за цей рік;

частка експорту у загальному обсязі реалізації підприємства:

$$ЧЕ \text{ (4)} \equiv \frac{Е}{ОРП_p},$$

де $Е$ – обсяг експорту товарів (тис. грн); Q_p – обсяг реалізованої продукції (тис. грн);

рентабельність продажів:

$$РП \text{ (5)} \equiv \frac{ЧП}{ЧД},$$

де $ЧП$ – чистий прибуток від реалізації продукції підприємства (тис. грн); $ЧД$ – чистий дохід від реалізації продукції підприємства (тис. грн);

частка імпорту у загальному обсязі реалізації підприємства:

$$ЧИ = \frac{I}{Q_p} \cdot 100 \%,$$

де I – обсяг імпорту товарів (тис. грн);

темп зміни імпорту:

$$ТЗПІ = \frac{I_t}{I_{t-1}},$$

де I_t – обсяг імпорту в поточний період (тис грн.), I_{t-1} – обсяг імпорту в попередній період (тис. грн);

рентабельність імпорту (PI):

$$PI = \frac{Vi - ПVi}{ПVi} \cdot 100\%,$$

де Vi – вартість імпортової продукції на внутрішньому ринку (тис. грн),
 $ПVi$ – витрати підприємства на придбання імпортової продукції (тис. грн).

Цю систему показників слід доповнити показниками дохідності підприємства за рахунок його експортно-імпортової діяльності.

Статистичною базою визначення запропонованої системи показників є форми фінансової та статистичної звітності промислового підприємства, а також дані первинної облікової документації та зведених відомостей управлінського обліку, а саме: Форма № 1 «Баланс підприємства» (для даних про величину і структуру активу та пасиву підприємства, грошові кошти та їхніх еквіваленти в іноземній валюті тощо); Форма № 4 «Звіт про власний капітал» (розкриває інформацію про зміни у складі власного капіталу); Форма № 3 «Звіт про рух грошових коштів» (відображає рух грошових коштів протягом звітного періоду в результаті операційної, інвестиційної та фінансової діяльності); Форма № 2 «Звіт про фінансові результати» (відображаються операції зі збільшення або зменшення доходів та/або витрат суб'єкта державного сектору та бюджету (у тому числі частка інвестора в результатах діяльності об'єкта інвестування) за звітний період); Звіт про взаємозв'язки підприємства з прямими іноземними інвестиціями в межах відносин прямого інвестування Форма № 11-зез (ВПП) (річна); Звіт про експорт (імпорт) товарів, що не проходять митного декларування. Форма N 5-ЗЕЗ (місячна), у якому міститься інформація про товари, що експортувались чи імпортувались підприємством, і які не проходили митного декларування відповідно до п. 2.2 Інструкції щодо порядку складання звіту за формою № 5-ЗЕЗ.

Таким чином, сам процес формування системи показників ефективності

експортно-імпортої діяльності промислового підприємства слід здійснювати технологічно, в такій послідовності етапів: 1) уточнення змісту діагностики ефективності експортно-імпортої діяльності промислового підприємства; 2) визначення ознак ефективності цієї діяльності; 3) обчислення системи частинних показників ефективності експортно-імпортої діяльності промислового підприємства для її діагностики за інформацією з діючих форм звітності; 4) перевірка на відповідність системи частинних показників принципам та вимогам її формування.

Оскільки основним завданням діагностики ефективності експортно-імпортої діяльності промислового підприємства є порівняння досягнутих значень показників, які характеризують її стан, з еталонними значеннями, то процес їх формування має важливе значення. Іншими словами, основним завданням діагностики ефективності експортно-імпортої діяльності підприємства є систематичне вимірювання відхилень від еталонних значень показників. Роль та значення еталонів або нормативів в економіці визнані як пріоритетні та важливі.

Вирішенню проблем формування еталонів в економіці приділялось і приділяється багато уваги як в Україні, так і за кордоном. Але до цього часу відсутні універсальні інструменти та загально визнані методичні підходи до формування еталонних значень показників. Відомі рекомендації, де в якості ефективних інструментів вимірювання відхилень від нормального функціонування і виявлення основних причинно-наслідкових факторів розглядаються графічні моделі, які відображають вплив різних економічних елементів на ефективність функціонування підприємства [60, с. 38]. Дійсно, не можна не погодитись з твердженням авторів цієї роботи, що в процесі формування еталонів нормального функціонування підприємства необхідно враховувати загальні закономірності його ефективної діяльності. Саме врахування основних економічних законів дозволяє як об'єктивно виміряти відхилення від еталонних значень показників, так і пояснити причини окремого стану функціонування підприємства. Так, важливою сучасною закономірністю розвитку експортно-

імпортової діяльності підприємства в Україні є експортоорієнтована модель розвитку економіки. Відомо, що за рахунок використання експортного потенціалу, а саме здатності виробляти продукцію, конкурентоспроможну на світових ринках, і експортувати її в достатніх обсягах за світовими цінами розвивається національна економіка країни. Експортний потенціал, безперечно, є градієнтним у всій експортно-імпортній діяльності, але слід звернути увагу і на імпортні операції, які також реалізуються в цій діяльності. Саме ефективність експортно-імпортової діяльності обумовлюється перевагою експорту над імпортом, а у кількісному відображенні – їхньому додатному сальдо.

Іншим підходом до встановлення еталонних значень є врахування думок експертів. Тут важливе значення має рівень кваліфікації, досвід експерта та відповідні формальні процедури, які застосовуються при обробці інформації. Саме на врахуванні думок експертів щодо рівнів значень показників ґрунтується алгоритм обчислення узагальнюючого показника якості Харрінгтона [139].

Відомим аналітичним методом побудови еталону є критерій Мінімакс, який застосовується в алгоритмі обчислення таксономічного показника розвитку В. Плюти [137]. Учений багато уваги приділяє методам одержання діагностичних ознак із заданими властивостями. Наприклад, якщо репрезентант є ознака, що входить до підмножини, то його називають індивідуальною діагностичною ознакою; якщо ж як репрезентант вибирається як результуюча всіх ознак однієї підмножини, то він називається синтетичною діагностичною ознакою. У цій якості часто використовують таксономічний показник, що одержується за допомогою відповідної таксономічної процедури. Недоліком цього підходу є те, що немає цілковитої впевненості в тім, що саме дана ознака визначальна, а також суб'єктивний поділ ознак на стимулятори і дестимулятори, номінатори. В процесі обчислень перетворюють дестимулятори в стимулятори, оскільки будуть використовуватись ізоморфічні перетворення ознак, які дають позитивні результати тільки тоді, коли досліджувана сукупність ознак складається з стимуляторів [137]. Таким чином, невірна класифікація ознак приводить тут до

одержання необґрунтованих значень таксономічного показника.

Також слід відмітити, що фахівці з проблем економіко-математичних методів, вважають, що коли еталонні значення окремих показників формуються за критерієм МініМакс, то завжди буде отримане завищене або занижене значення величини узагальнюючого показника відносно загальноприйнятих еталонів або нормативів, оскільки порівняння відбувається у межах даної сукупності і тому особливості окремої сукупності об'єктів відображаються у величині узагальнюючого показника. Тобто вибір еталонних значень показників за критерієм Мінімакс не забезпечує об'єктивності, оскільки залишається прив'язка до числових характеристик сукупності значень показника підприємства в динаміці або в просторі, якщо аналізуються декілька підприємств. Це є великим недоліком даного методу.

Для визначення тенденції зміни значень показників рекомендується застосовувати інструменти описової статистики, а саме: 1) показники положення чи стану описують положення значень величини ознаки на числовій осі (вибіркове середнє, вибірка медіана, мода, найбільше та найменше значення величини ознаки, перцентилі, зокрема, квартилі); 2) показники розкиду описують степінь розкиду значень величини відносно свого центру та характеризують степінь їх мінливості (дисперсія сукупності значень (вибіркової чи генеральної), стандартне відхилення, розмах сукупності, міжквартильний розмах); 3) показники форми розподілу значень величини ознаки (коефіцієнти асиметрії і ексцесу); 4) графічні засоби, що описують закон розподілу значень величини ознаки (гістограми, кумуляти, блокові діаграми, таблиці частот) [162, 195].

Отже, аналіз робіт вчених та практиків свідчить, що при формуванні еталонних значень показників ефективності експортно-імпоротної діяльності слід дотримуватись такої логіки етапів: 1) врахування закономірностей розвитку експортно-імпоротної діяльності; 2) врахування думок експертів щодо поточного стану діяльності та еталонних значень показників цієї діяльності; 3) ґрунтування еталонних значень показників на числових характеристиках законів розподілу значень цих показників на підприємстві чи групі підприємств

в динаміці та просторі. Саме така логіка етапів в формуванні еталонних значень показників ефективності експортно-імпоротної діяльності забезпечує об'єктивність, адекватність, достовірність діагностики цієї діяльності.

Отже, інформаційно-аналітичне забезпечення діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства, яке складається з відповідної системи показників, містить їх еталонні значення, з математичних інструментів – методів побудови інтегральних показників, методів моделювання залежностей, методів прогнозування спроможне підтримати функції діагностики та повніше їх реалізувати.

Висновки до розділу 1

1. Роль діагностики в системі управління підприємством зростає з кожним роком, оскільки не вчасно ідентифіковані зміни діяльності, не розпізнані проблеми неминуче призводять до зниження її ефективності, втрати стійкості на ринках як зовнішніх, так і внутрішніх. Діагностика в економіці має відмінні характеристики, а саме: за видами, функціями та принципами, кожен з яких містить відповідний склад елементів.

2. Зміст діагностики в економіці слід формулювати керуючись її методологічним каркасом, який містить суб'єкт, об'єкт, предмет, принципи, мету, завдання, види, функції, технологію, методи та інструменти. Зокрема, обґрунтована доцільність до логіки етапів технології діагностики в економіці включити інформаційний, аналітичний та управлінський блоки. Така структура діагностики згідно методологічного каркасу та зміст діагностики визначають її як складову системи управління експортно-імпоротною діяльністю підприємства.

3. Обмеженість ресурсних та економічних можливостей вести експортно-імпорتنу діяльність обумовлюють необхідність вирішення

проблеми ефективності цієї діяльності на підприємстві. Аналіз існуючих концепцій ефективності свідчить, що найчастіше вона розглядається як система, як операція, як рішення та вимірюється частинними та інтегральними показниками. Щодо ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства то найпоширенішим є її розгляд як складової загальної ефективності діяльності підприємства, як результативність поєднання структуроутворюючих елементів виробництв із фінансовими, інноваційними та інвестиційними можливостями, як ефект від діяльності, як результативність ЕІДП.

4. Розкриття змістовної суті ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства на науковій основі передбачає уточнення її базисних категорій таких, як експортно-імпортна діяльність, ефективність експортно-імпоротної діяльності, стратегії, цілі, умови, фактори, експортно-імпортний потенціал, показники, критерії, витрати, результат, ефект, методи управління, функції управління, управлінське рішення.

5. Визначальне місце в інформаційно-аналітичному забезпеченні діагностики займає система показників, яка дозволяє вчасно розпізнати, ідентифікувати, оцінити і аналізувати, вимірювати, встановити причинно-наслідкові взаємозв'язки, виявити фактори та причини відхилень, прогнозувати, розробляти заходи щодо усунення відхилень та проблем, контролювати, визначати загрози недопустимих відхилень, формувати рекомендації організаційно-управлінських заходів щодо запобігання можливих збоїв нормального стану функціонування та розвитку експортно-імпоротної підприємства.

6. При формуванні системи показників діагностики ефективності ЕІДП рекомендується дотримуватись відповідних принципів, вимог, що дозволяє повніше реалізувати функції діагностики та її складові. Сам процес формування системи показників ефективності експортно-імпоротної діяльності промислового підприємства слід здійснювати також технологічно, у відповідній послідовності етапів. Обґрунтована система показників спроможна підтримати реалізацію як функцій діагностики, так і застосування відповідного

аналітичного інструментарію.

Висновки та результати досліджень, подані у першому розділі, оприлюднені у таких публікаціях [40; 42, 43, 45, 47, 227].

Список використаних джерел [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 22, 24, 25, 26, 28, 29, 31, 33, 34, 35, 36, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 57, 59, 60, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 72, 75, 76, 77, 79, 80, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 96, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 127, 133, 136, 137, 139, 141, 143, 144, 147, 152, 153, 154, 155, 157, 162, 163, 166, 172, 175, 176, 179, 180, 186, 188, 192, 194, 195, 196, 197, 201, 202, 211, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 212, 213, 214, 215, 216, 219, 220, 221, 223, 224, 225, 226, 230, 231, 233].

РОЗДІЛ 2

УДОСКОНАЛЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ПРОЦЕДУР ДІАГНОСТИКИ
ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА2.1. Діагностика впливу зовнішніх факторів на ефективність діяльності
промислових підприємств в Україні

Ефективність всіх видів діяльності промислових підприємств залежить від впливу факторів зовнішнього середовища. Результати діагностики цих факторів обумовлюють об'єктивність, адекватність, достовірність обґрунтування стратегії розвитку діяльності, а також визначення факторів, які сприяють підвищенню рівня ефективності діяльності. Так, дія факторів макросередовища на ефективність експортно-імпоротної діяльності різна, тобто як підвищує її рівень, так і знижує. Тому важливо виокремлювати позитивні фактори, якими слід скористатись та негативні, дестабілізуючі фактори впливу на рівень цієї діяльності, для яких слід розробляти управлінські заходи зменшення їх впливу.

Аналіз робіт провідних фахівців з проблем зовнішньоекономічної діяльності, зокрема експортно-імпоротної діяльності показав, що систематизації факторів зовнішнього середовища, які впливають на рівень цієї діяльності присвячено багато робіт вчених та практиків, а саме А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник, В. В. Юхименко [168, 169], В. С. Пономаренко, Л. І. Піддубної [140], Л. Г. Ліпич, А. О. Фатенок-Ткачук [97], Л. М. Малярець, Н. В. Проскурніної [104], І. О. Баранніка [12], О. О. Якушева [198], В. П. Андришин [5], А. Дунської [56], Л. Д. Чалапко (Калник) [183], О. В. Шкурупія [186] та інші.

Істотними ознаками зовнішнього середовища підприємства є: 1) взаємозв'язаність факторів, що виражається в необхідності комплексного та системного дослідження; 2) складність зовнішнього середовища, що

позначається на повсякденному реагуванні на вплив його факторів; 3) інтенсивність змінення зовнішнього середовища; 4) невизначеність зовнішнього середовища, яка пов'язано з попередніми ознаками і їх спільним впливом, що позначається зі складностями оцінювання факторів впливу [85]. Слід додати до істотних ознак зовнішнього середовища ще неперевність впливу, що потребує постійного врахування цього фактору.

Вичерпним також є визначення Кокарева Д.В. зовнішнього середовища. Він визначає зовнішнє середовище як сдинамічно змінюючу сукупність факторів та умов штучного або об'єктивно незалежного походження, які підприємство не здатне контролювати, але які прямо або опосередковано позитивно або негативно впливають [82].

Так Л.Г. Ліпич та А.О. Фатенок-Ткачук вважають, що слід розділяти фактори зовнішнього мікросередовища та макросередовища [97]. Багато вчених також вважають, що саме мікросередовище спричиняє безпосередній вплив на підприємство. Макросередовище ж спричиняє фактори опосередкованого впливу, які не мають прямого негайного впливу, але їх дію також слід обов'язково враховувати. Ї далі, до факторів зовнішнього мікросередовища вони відносять: політичні (наявність державної підтримки, участь у світових економічних угрупованнях, наявність державних міжнародних маркетингових досліджень); законодавчо-правові (необхідність ліцензування експорту деяких видів продукції, досконалість законодавчої бази; відповідність законодавства України у відповідність до вимог законодавства ЄС у пріоритетних сферах); економічні (наявність ефективної системи кредитування та страхування; досконала банківська система; інвестиції у експортно-орієнтовані галузі, рівень цін на ресурси на внутрішньому ринку, високий рівень конкуренції між виробниками, агресивність зі сторони іноземних продавців, західних фірм, конкурентоспроможність продукції на вітчизняному ринку); неформальні обмеження (бюрократизм; багатоступінчатість процедури одержання дозволу на ЗЕД); часу та простору (рівень технічного прогресу в галузі транспорту, досягнення в галузі комінакації; швидкий обмін інформації щодо нової

продукції, можливість переміщувати виробництво з країни в країну); освітні (наявність школи для підготовки спеціалістів ЗЕД); соціальні (напевненість у економічній стабільності у власній країні, відсутність національної свідомості, низький рівень життя як результат відсутності мотивації у випуску якісної продукції). При цьому до факторів зовнішнього макросередовища вони включають ще раз політичні фактори (військові конфлікти, політичні реформи, економічні блокати, страйки, стан зовнішньоекономічних зв'язків); економічні (існування тарифних і нетарифних бар'єрів, продукція, яка експортується відноситься до тих галузей, на які існує монополія у країні-партнері, високий рівень конкуренції, сприятливий інвестиційний клімат, широке використання практики відстрочки платежу необхідність кооперації виробництва, високий рівень реклами продукції власного виробництва); природно-кліматичні (сезонність продукції, стихійні лиха, невідповідність потреб клімату до експортованої продукції); адміністративні (нетарифні перешкоди для імпортованої продукції); законодавчо-правові (механізм торгівельно-економічних відносин із зарубіжними партнерами, необхідність отримання ліцензій на торгівлю певними видами продукції); психологічно-соціальні (наявність національного менталітету, національний стереотип ведення бізнесу, гостинність); технологічні (високий рівень технологій виробництва, засобів автоматизації, інформаційних технологій); історичні (тривале існування ринкових відносин, пристосованість підприємств до ринкових умов праці, наявність знань та практики стратегічного управління, маркетингового дослідження, здійснення ЗЕД); стандартизації та взаємозамінності (відповідність продукції міжнародним стандартам, взаємозамінність комплектуючих) [75].

Воловельська І.В. в своїй роботі говорить про розділення факторів, які впливають на ефективність діяльності підприємства на позитивні і негативні, на зовнішні та внутрішні, на фактори згідно їх локалізації, на загальні та частинні, на фактори відносно їх направленості та сили впливу, на кількісні та якісні [26].

Відомим є факт, що фірма McKinsey визначила в результаті своїх досліджень, що тільки 15% впливу на ефективність функціонування світових компаній мають зовнішні фактори, а 85% складають вплив внутрішні фактори.

Багато вчених рекомендують розділяти позитивні фактори та фактори, які дестабілізуюче впливають на експортно-імпорتنу діяльність. Так, Якушев О.О. на основі обробки експертної інформації пропонує класифікувати зовнішні та внутрішні загрози ЗЕД країни [198]. До зовнішніх загроз він відносить такі чинники: використання ресурсної та технологічної залежності України для політичного тиску на неї; агресивна конкуренція; нанесення збитків України від санкцій міжнародних організацій; періодичні економічні кризи; короткостроковий характер зовнішньоторгових відносин, втрата традиційних ринків збуту; відсутність можливості використання Україною всесвітнього науково-технічного досвіду; відсутність вчасного інформування ситуації; негативні прояви глобалізації; політична нестабільність у державних контрагентів; терористична загроза соціально-економічного розвитку. До внутрішніх загроз Якушев О.О. відносить наявність необхідних ресурсів; відповідність кадрового потенціалу сучасним вимогам; утримання іміджу країни; рівень адаптації; нарощування потенціалу для конкурентоспроможності діяльності на світовому рівні; рівень оновлення основних засобів; необхідність застосування нових технологій; рівень вмотивованості працівників; тінізація діяльності; адекватність кредитної та фіскальної політики [198].

Андришин В.П. запропонував класифікацію факторів ефективності експортної діяльності підприємства за ознаками: з позиції відношення до середовища функціонування (внутрішні, зовнішні); за ступенем взаємозалежності (незалежні, частково залежні, взаємопов'язані); за можливістю прогнозування (прогнозовані, непрогнозовані); за можливістю контролю (контрольовані, частково контрольовані, неконтрольовані); за способом оцінювання та вимірювання (піддаються вимірюванню, не піддіються вимірюванню, вимірюються експертним методом); за часом дії (довгострокові, середньострокові, короткострокові); за тривалістю дії (постійно діючі,

періодичні, спорадичні); за характером впливу на ефективність експортної діяльності (функціональні, дисфункціональні) [5]. Тут слід відмітити, що автор класифікує фактори з точки зору можливості їх моделювання.

Експерти Світового банку мають свою систематизацію позитивних та негативних факторів, які впливають на розвиток України [158]. Згідно даних Світового банку у першій половині 2019 року ВВП України зріс на 3,5%, тоді як у 2018 році – на 3,3%. Також констатується, що упевнене зростання спиралось на високий урожай сільськогосподарських культур, а також на сектори, що залежать від внутрішнього попиту: включаючи сферу послуг (внутрішню торгівлю, транспорт і фінансовий сектор) та будівництво. У першій половині року тривало стрімке зростання споживання домогосподарств, що спиралось на 1) соціальні трансферти разового характеру, пов'язані з виборчим циклом; 2) незмінно великі обсяги переказів від трудових мігрантів, що виїхали до країн ЄС і 3) відновлення споживчого кредитування. Водночас, зростання обсягів виробництва та інвестицій відбувалось повільно, а рівень вкладень в основний капітал (лише 20% ВВП) є недостатнім для сталого зростання. Зростання обсягу інвестицій обмежували такі чинники, як 1) низькі прямі іноземні інвестиції, що сягнули в першій половині 2019 року лише 0,6% ВВП у фінансовому році, 2) низькі процентні ставки та структурні вади у фінансовому секторі (поступ у розв'язанні проблеми непрацюючих кредитів досі залишається незначним) і 3) викривлення ринкових процесів, обумовлені відсутністю ринку земель сільськогосподарського призначення, несприятливим для конкуренції середовищем і великою кількістю державних підприємств (ДП).

Сильний внутрішній попит паралельно зі зміцненням реального курсу національної валюти (на 13,2% у 2018 році) посприяв зростанню імпорту та збільшенню дефіциту рахунку поточних операцій до 3,3% ВВП у 2018 році в порівнянні з 1,9% у 2017 році. Перекази трудових мігрантів сягнули у 2018 році 9% ВВП. Також за даними Світового банку у першому півріччі 2019 року для України поліпшились умови зовнішньої торгівлі: зросли ціни на залізну руду та

пшеницю, а обсяг експорту зріс на 6% у порівнянні з попереднім роком (р/р). Водночас, обсяги імпорту, насамперед, проміжної продукції зростали швидше: 8,6% р/р. Дефіцит сальдо торговельних операцій виріс у першому півріччі 2019 року на 13% р/р, тоді як зростання профіциту сальдо торгівлі послугами та доходів від виробничої діяльності (головним чином, переказів) знизило дефіцит рахунку поточних операцій до лише 0,2 млрд доларів США – однієї третини його розміру в першому півріччі 2018 року [158].

Експерти Світового банку прогнозують, що зважаючи на високі показники першого півріччя 2019 року, темп економічного зростання цього року залишиться незмінним і становитиме 3,3%. У майбутньому, якщо новий уряд виявиться спроможним реалізувати свою амбітну програму реформ, темп економічного зростання може збільшитись до 2021 року до 4%. Для цього потрібен поступ за такими напрямками: 1) відродження здорового банківського кредитування підприємств шляхом завершення реформування державних банків; 2) залучення приватних інвестицій до секторів, пов'язаних із зовнішньою торгівлею, шляхом створення прозорого ринку земель сільськогосподарського призначення, демонополізації ключових галузей і зміцнення антимонопольної політики та її реалізації, приватизації ДП та подолання корупції; а також 3) забезпечення макроекономічної стабільності шляхом розв'язання проблеми зростання поточних видатків, залучення достатніх обсягів фінансування, подальшого зниження рівня інфляції та відновлення резервів. Без поступу в реалізації реформ та достатнього фінансування зростання може сповільнитись до менш ніж 2% унаслідок втрати довіри інвесторів, загострення макроекономічної вразливості та стиснення внутрішнього попиту через фінансові труднощі [158].

Визначальним позитивним фактором розвитку експортно-імпортової діяльності промислових підприємств є членство України в СОТ, що дозволило вітчизняним експортерам отримати передбачуваний та сприятливий недискримінаційний режим на ринках членів Організації, можливість врегулювання поточних торговельних проблем і спірних питань як у дво-, так

і багатосторонньому форматі, що сприяє українським експортерам у покращенні інформованості щодо доступу на ринки членів СОТ.

Якщо проаналізувати структуру імпорту товарів в Україну, то із країн Європейського Союзу імпорт товарів в Україну становив 18831,6 млн дол., або 42,1% від загального обсягу (у січні – листопаді 2016 року – відповідно 15334,1 млн дол. та 43,7%), і збільшився порівняно з відповідним періодом 2016 року на 3497,5 млн дол., або на 22,8%. Щодо структури імпорту товару із країн ЄС, то найвагоміші обсяги склали: електричні та механічні машини – 21,0%, продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості – 17,1%, мінеральні продукти – 15,2%, засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби – 10,8%, товари агропромислового комплексу та харчової промисловості – 9,6%. Основними імпортерами серед країн ЄС були: Німеччина, Польща, Італія та Франція. Серед інших країн світу найбільші імпортні поставки товарів надходили з Російської Федерації, Китаю, Білорусі, США та Швейцарії [158, 167].

Позитивним фактором впливу на експортно-імпорتنу діяльність промислових підприємств є надання допомоги Україні міжнародними організаціями. Згідно з офіційними даними, нинішній портфель проектів Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР) складається з восьми інвестиційних проектів загальним розміром близько 2,5 млрд доларів США й однієї гарантії на 500 млн доларів США. [158, 167].

В «Експортній стратегії України: Дорожній карті стратегічного розвитку торгівлі 2017 – 2021» визначено такі дестабілізаційні фактори, що впливають на експортно-імпорتنу діяльність підприємств: 1) зменшення попиту на українську продукцію та несприятлива цінова кон'юнктура на міжнародних ринках; 2) погіршення фінансового стану вітчизняних підприємств та відсутність доступу до кредитних ресурсів, що призводить до імпорту дешевої сировини та матеріалів; 3) обмеження щодо експорту українських товарів на російський ринок; 4) зростання собівартості вітчизняної продукції; 5) продовження збройного конфлікту на території України [58]. Конкурентними перешкодами, які стримують загальний розвиток країни є невирішені питання розвитку

потенціалу, здатності до диверсифікації; розвитку людського капіталу; вартості, регулювання та інфраструктури, що потребують регуляторної реформи інфраструктури; вартості ведення бізнесу, спрощення процедур торгівлі; регіонального розвитку та інтеграції, невирішені зовнішні питання, серед них: доступ до ринків та реформа економічної політики, послуги з підтримки торгівлі, просування та брендинг.

Отже, дестабілізуючими факторами розвитку експортно-імпортової діяльності підприємств є такі фактори: негативні фактори глобального економічного розвитку (суттєва волатильність кон'юнктури світових ринків на певну продукцію українського експорту, зміну цінової кон'юнктури в ЄС на низку позицій, зокрема на пшеницю, кукурудзу та вугілля; економічна ситуація в ЄС; недостатня поінформованість бізнесу щодо виходу на ринок ЄС; брак системи просування експорту; недостатня пріоритетність і швидкість роботи щодо відкриття доступу на ринок ЄС української продукції, нескоординованість дій усіх органів влади), політичні (припинення переміщення вантажів через лінію зіткнення залізничними та автомобільними шляхами у межах Донецької та Луганської областей; продовження торговельної агресії Росії (дія ембарго щодо поставок на її територію українських продовольчих товарів, застосування до українського експорту ставок РНС, неправомірна заборона транзиту її територією товарів українського походження до третіх країн), внутрішні макроекономічні фактори: значна сировинна спрямованість українського експорту та суттєва залежність вітчизняних підприємств від зовнішнього ринку збуту, що робить дуже вразливим від цінових коливань обсяг надходження валютних ресурсів; системні проблеми розвитку зовнішньоекономічної діяльності (відшкодування ПДВ, валютне, митне та податкове регулювання) [23, 71, 119, 161].

Отже, для визначення кількісного безпосереднього впливу факторів зовнішнього середовища на ефективність діяльності підприємства доцільно проаналізувати вплив макроекономічних показників, а саме: ВВП на душу населення (грн, X_1), обсягом експорту товарів (млн. дол. США, X_2), обсягом

імпорту товарів (млн. дол. США, X_3), прямими інвестиціями в Україну (млн дол. США, X_4), індексом промислової продукції (X_5 , %), індексом інфляції (X_6), курсом долара відносно гривні (X_7), індексом конкурентоспроможності України (X_8) на рівень рентабельності (збитковості) всієї діяльності промислових підприємств (X_9) та з'ясувати причинно-наслідкові взаємозв'язки між ними [12, 82, 124, 190].

Спочатко проаналізуємо тенденції цих макроекономічних показників протягом 2009 – 2018 р.р. Аналіз макроекономічного показника ВВП на душу населення (грн) протягом періоду дослідження показує його постійне зростання; звичайно така тенденція є позитивною і свідчить про зростання рівня життя в Україні (рис. 2.1).

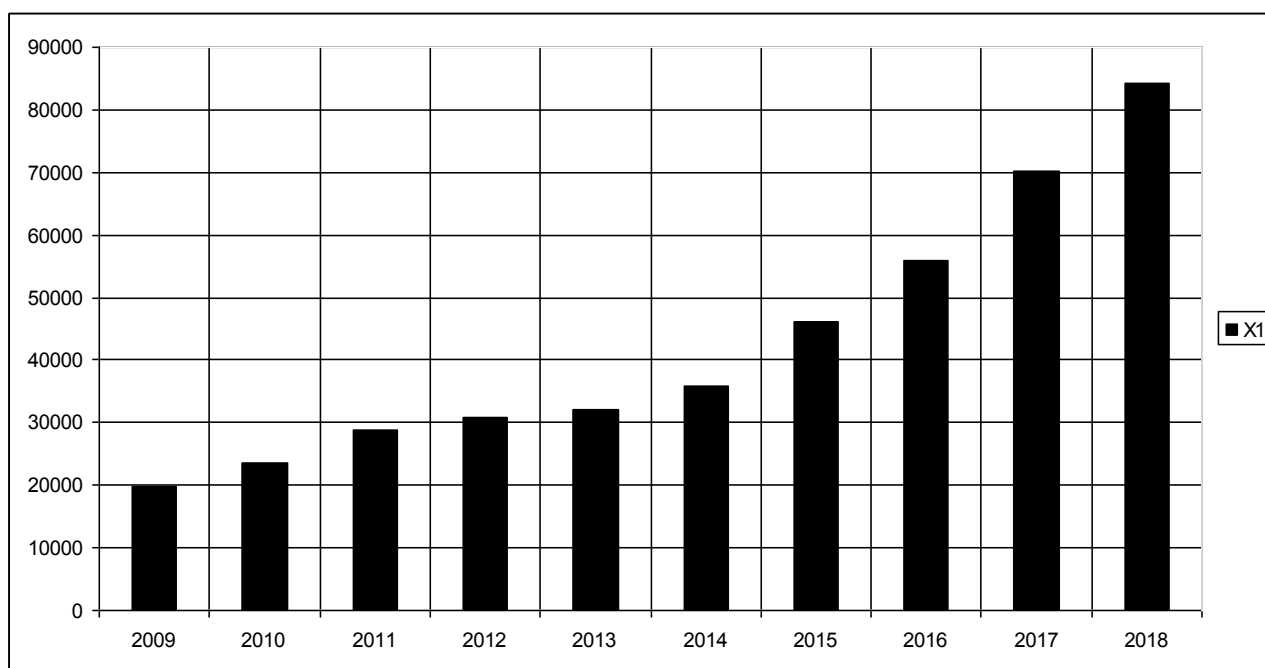

Рис. 2.1. Динаміка показника ВВП на душу населення України протягом 2009 – 2018 р.р.

Важливими макроекономічними показниками є обсяги експорту товарів (млн. дол. США) та обсяги імпорту товарів (млн. дол. США). Їх динаміка свідчить, що протягом всього періоду дослідження імпорт перекивав експорт, що негативно впливає на розвиток країни (рис. 2.2).

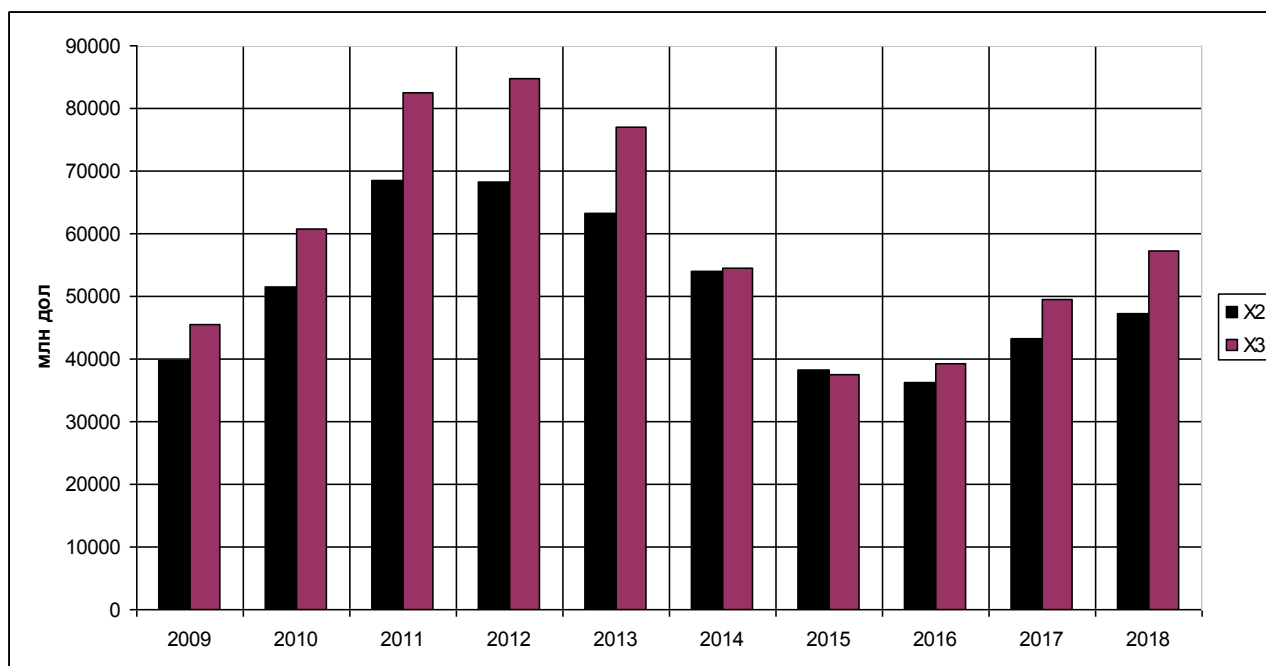

Рис. 2.2. Динаміка показників обсягів експорту товарів та імпорту товарів в Україні протягом 2009 – 2018 р.р.

Слід зазначити, що в 2015 році експорт товарів трішки був більший, ніж імпорт, але в останні роки сальдо було від'ємне і воно зростало. Згідно даних Державної Служби Статистики України зовнішньоторговельний оборот товарів і послуг за підсумками 2019 року збільшився на 8,5% (+10,2 млрд дол.) у порівнянні з показниками 2018 року і становив 131,0 млрд дол. Проте сальдо торговельного балансу товарів і послуг склалося негативним у сумі 3,6 млрд дол. і покращилось на 2,6 млрд дол. відносно показника 2018 року. Сальдо зовнішньоторговельного балансу товарів також склалося від'ємним у сумі 10,7 млрд дол. і погіршилось на 870,7 млн дол. Експорт товарів і послуг за підсумками 2019 року збільшився на 11,2% (+6,4 млрд дол.) у порівнянні з показниками 2018 року та склав 63,7 млрд дол. Експорт товарів збільшився на 5,8% (+2,7 млрд дол.) і становив 50,1 млрд дол. Збільшення обсягів експорту товарів відбулось за окремими товарними групами і пов'язано зі значним зростанням експортного постачання продукції машинобудування – на 55,8 млн дол. (+1,0%). Щодо країн, в які відбулось збільшення експорту товарів то це Австралія та Океанія – на 21,4%, Африка – на 20,5%, Азія – на 12,1%, Європа –

на 3,0%. Також слід сказати про зменшення експорту товарів до таких країн як Америка – на 9,4%, СНД – на 3,8% [148, 171].

Показник прямих іноземних інвестицій в Україну свідчить про довгострокові вкладення матеріальних засобів компаніями-нерезидентами в економіку країни та найбільш бажані форми капіталовкладень, тому що вона дозволяє реалізовувати великі проекти. Динаміка показника прямих іноземних інвестицій в Україну представлена на рис. 2.3 та демонструє значне їх скорочення за останні роки. Згідно статистичних даних в Україну надходили найбільші обсяги інвестицій за останні чотири роки з Кіпру, Російської Федерації та Нідерландів.

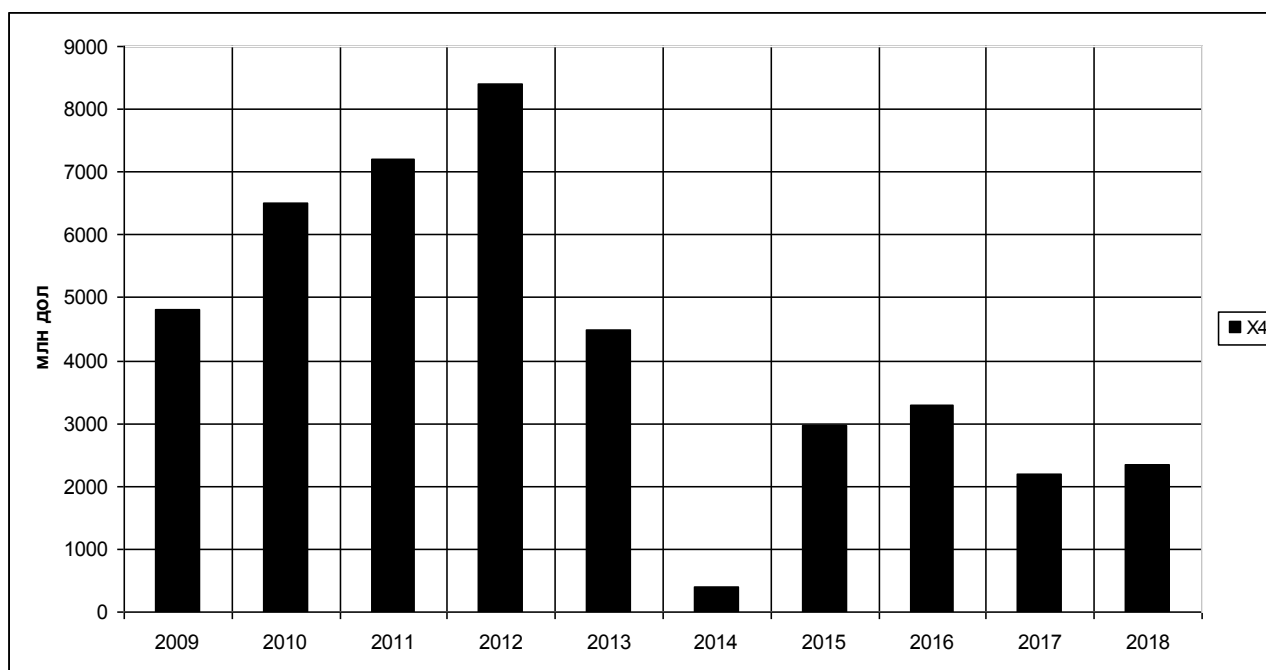

Рис. 2.3. Динаміка показника прямих іноземних інвестицій в Україну протягом 2009 – 2018 р.р.

Індекс промислової продукції показує підйом або спад промислового виробництва; динаміка цього показника наведена на рис. 2.4. та свідчить про підйом за останні три роки.

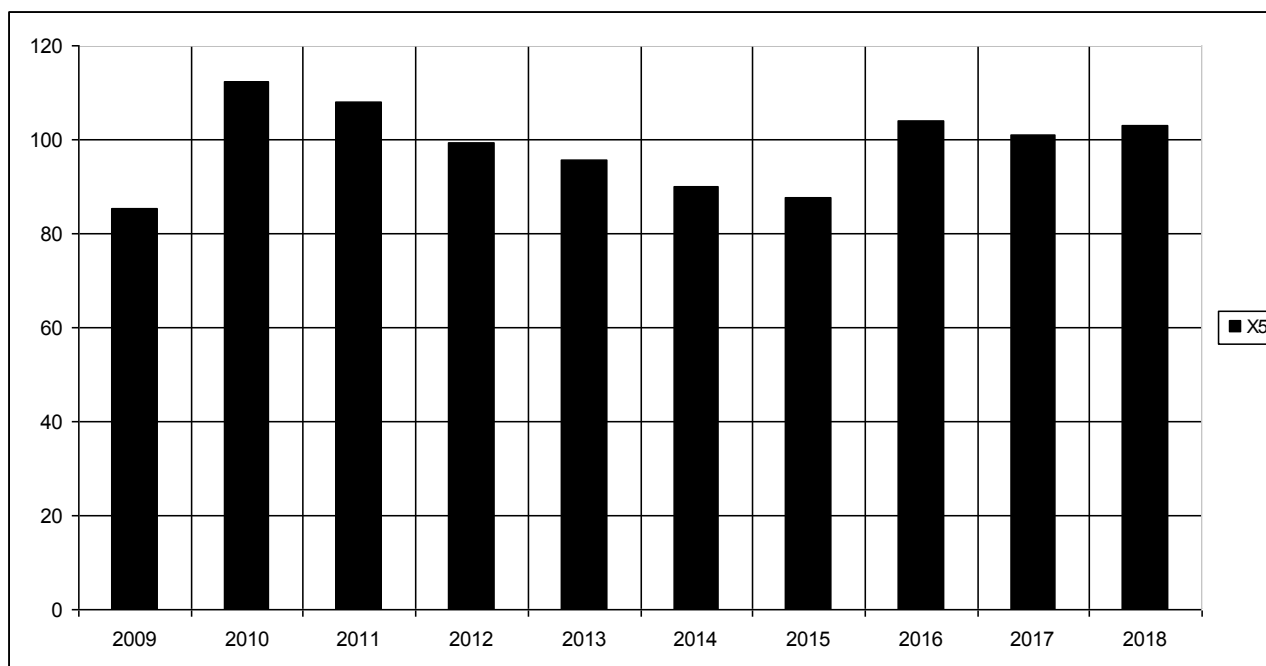

Рис. 2.4. Динаміка індекса промислової продукції протягом 2009 – 2018 р.р.

Динаміка індекса інфляції свідчить про дещо стійкий стан за останні три роки (рис. 2.5).

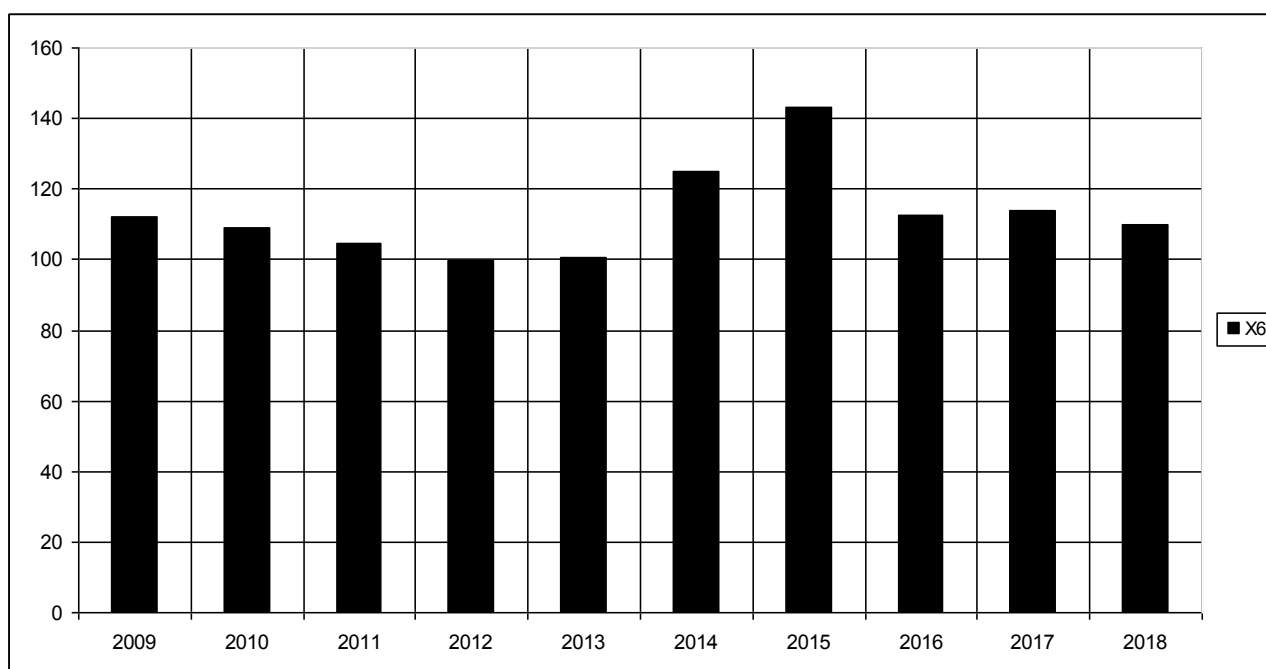

Рис. 2.5. Динаміка індекса інфляції протягом 2009 – 2018 р.р.

Також за останні два роки курс долара відносно гривні дещо стабілізувався, але загальна його тенденція – зростаюча (рис. 2.6).

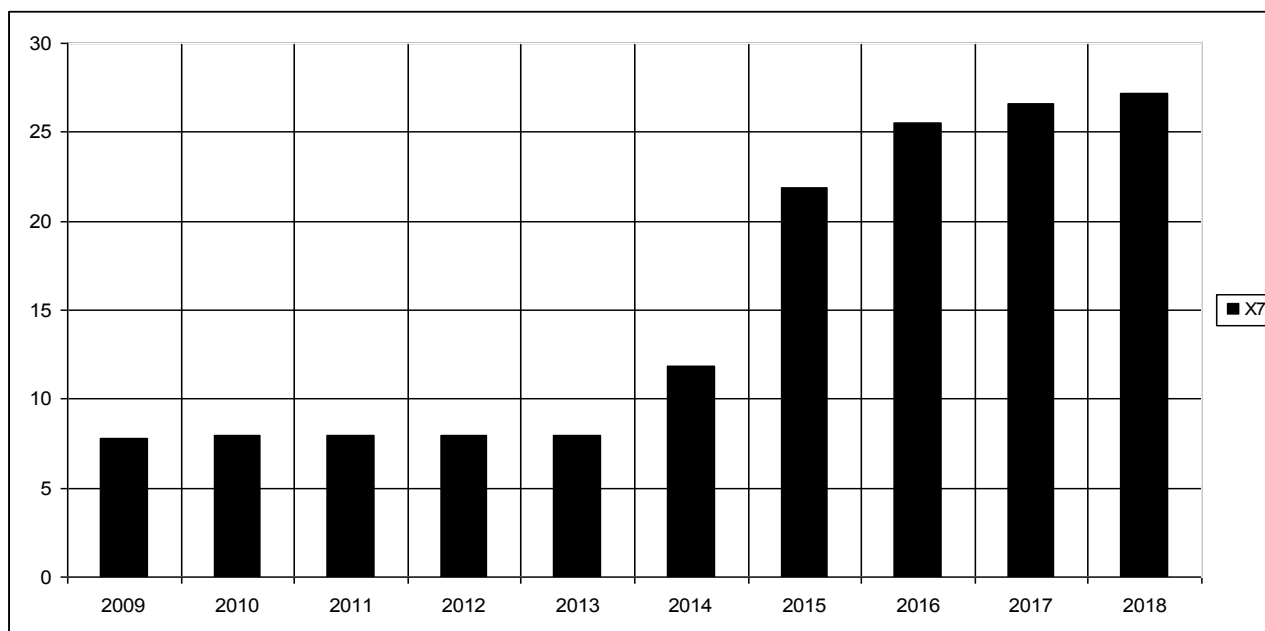

Рис. 2.6. Динаміка курсу долара відносно гривні протягом 2009 – 2018 р.р.

Не стабільною динамікою відрізняється індекс конкурентоспроможності України, не дивлячись, що в 2015 році він різко зріс, в наступні роки він падав і це негативно відображалось на всіх економічних процесах в Україні (рис. 2.7).

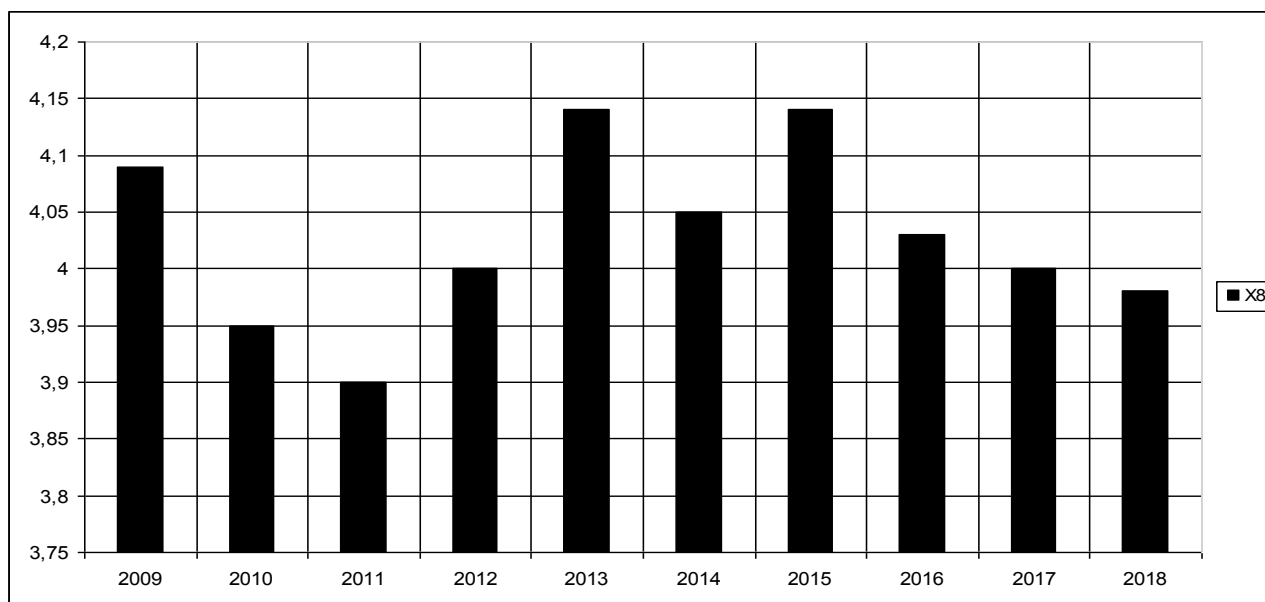

Рис. 2.7. Динаміка індексу конкурентоспроможності України протягом 2009 – 2018 р.р.

Важливим показником ефективності діяльності є рівень рентабельності (збитковості) всієї діяльності промислових підприємств. Його динаміка свідчить

про зростання за останні два роки, що є позитивним процесом в економіці України (рис. 2.8).

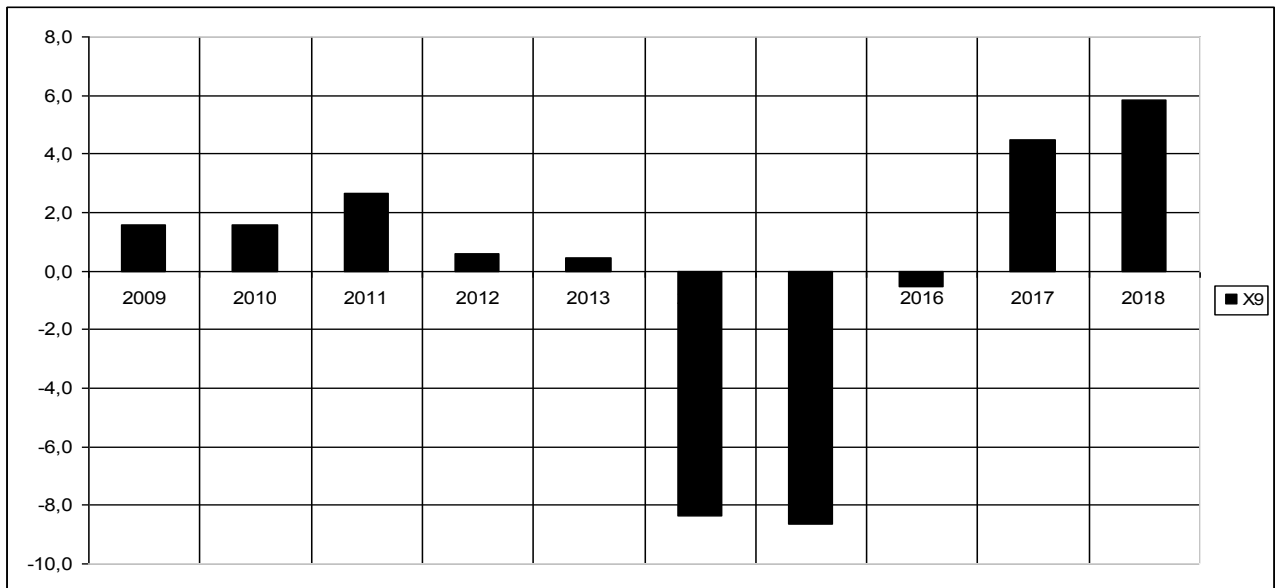

Рис. 2.8. Динаміка рівня рентабельності (збитковості) всієї діяльності промислових підприємств протягом 2009 – 2018 р.р.

Для визначення причинно-наслідкових взаємозв'язків між цими основними макроекономічними показниками спочатку рекомендується обчислити кластерний аналіз. На рис. 2.9 наведено дендрограма означених макроекономічних показників України за період 2014 – 2018 р.р. (Додаток А).

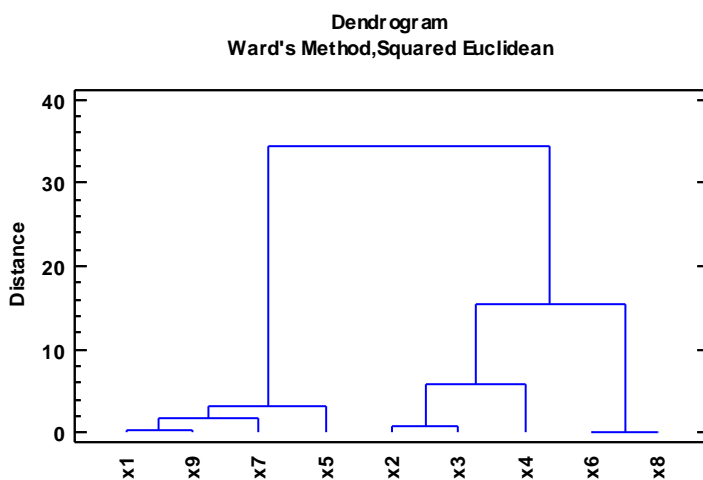

Рис. 2.9. Дендрограма макроекономічних показників України за період 2014–2018 рр.

Отже, рентабельність вітчизняних промислових підприємств протягом періоду дослідження більше зв'язана з ВВП на душу населення, курсом долара відносно гривні, індексом промислової продукції (1 група показників). До другої групи показників увійшли обсяг експорту товарів, обсяг імпорту товарів, прямі інвестиції в Україну. До третьої групи увійшли такі показники: індекс інфляції, індекс конкурентоспроможності України. В означених групах показники мають однакові зміни, а отже, і виражають одні причинні механізми в економіці.

Для продовження аналізу слід обчислити коефіцієнти кореляції, щоб визначити рівень взаємозв'язку між макроекономічними показниками (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Матриця парних коефіцієнтів кореляції макроекономічних показників України

	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6	X_7	X_8	X_9
X_1		-0,4072	-0,3588	-0,5992	0,0264	0,1630	0,9296	-0,1008	0,2889
		(10)	(10)	(10)	(10)	(10)	(10)	(10)	(10)
		0,2428	0,3087	0,0671	0,9423	0,6528	0,0001	0,7817	0,4183
X_2	-0,4072		0,9795	0,7536	0,3591	-0,6102	-0,6574	-0,3556	0,1598
	(10)		(10)	(10)	(10)	(10)	(10)	(10)	(10)
	0,2428		0,0000	0,0118	0,3082	0,0610	0,0388	0,3132	0,6592
X_3	-0,3588	0,9795		0,6301	0,4269	-0,7265	-0,6256	-0,3999	0,3326
	(10)	(10)		(10)	(10)	(10)	(10)	(10)	(10)
	0,3087	0,0000		0,0508	0,2186	0,0173	0,0531	0,2522	0,3477
X_4	-0,5992	0,7536	0,6301		-0,1141	-0,1570	-0,7148	0,1582	-0,4504
	(10)	(10)	(10)		(10)	(10)	(10)	(10)	(10)
	0,0671	0,0118	0,0508		0,7537	0,6649	0,0202	0,6626	0,1915
X_5	0,0264	0,3591	0,4269	-0,1141		-0,5476	-0,0601	-0,8019	0,5333
	(10)	(10)	(10)	(10)		(10)	(10)	(10)	(10)
	0,9423	0,3082	0,2186	0,7537		0,1013	0,8691	0,0053	0,1124
X_6	0,1630	-0,6102	-0,7265	-0,1570	-0,5476		0,3969	0,4495	-0,7514
	(10)	(10)	(10)	(10)	(10)		(10)	(10)	(10)
	0,6528	0,0610	0,0173	0,6649	0,1013		0,2561	0,1925	0,0122
X_7	0,9296	-0,6574	-0,6256	-0,7148	-0,0601	0,3969		0,0363	0,0894
	(10)	(10)	(10)	(10)	(10)	(10)		(10)	(10)
	0,0001	0,0388	0,0531	0,0202	0,8691	0,2561		0,9206	0,8060
X_8	-0,1008	-0,3556	-0,3999	0,1582	-0,8019	0,4495	0,0363		-0,5513
	(10)	(10)	(10)	(10)	(10)	(10)	(10)		(10)
	0,7817	0,3132	0,2522	0,6626	0,0053	0,1925	0,9206		0,0985
X_9	0,2889	0,1598	0,3326	-0,4504	0,5333	-0,7514	0,0894	-0,5513	
	(10)	(10)	(10)	(10)	(10)	(10)	(10)	(10)	
	0,4183	0,6592	0,3477	0,1915	0,1124	0,0122	0,8060	0,0985	

Отже, майже функціонально взаємозв'язані такі пари показників: ВВП на

душу населення (грн, X_1) \leftrightarrow курс долара відносно гривні (X_7); обсяг експорту товарів (млн. дол. США, X_2) \leftrightarrow обсяг імпорту товарів (млн. дол. США, X_3); прямі інвестиції в Україну (млн дол. США, X_4) \leftrightarrow обсяг експорту товарів (млн. дол. США, X_2); індекс промислової продукції (X_5 , %) \leftrightarrow індекс конкурентоспроможності України (X_8); індекс інфляції (X_6) \leftrightarrow обсяг імпорту товарів (млн. дол. США, X_3); рівень рентабельності (збитковості) всієї діяльності промислових підприємств (X_9) \leftrightarrow індекс інфляції (X_6). При розробленні управлінських рішень щодо ефективності діяльності підприємств доцільно використовувати ці взаємозв'язки.

Щодо стійкості впливу факторів зовнішнього середовища, то в проведених дослідженнях було обґрунтовано, що макросистема буде мати економічну стійкість, якщо буде зберігатись нормативне співвідношення темпів змін її найважливіших показників. При цьому у формуванні структурного норматива, що виражається у ранжуванні темпів змін показників, мають врахувуватись закономірності розвитку соціально-економічних процесів країни [69, 74, 83, 92].

Далі доцільно встановити рейтинг взаємозв'язку цих макроекономічних показників за допомогою багатовимірною статистичного методу – факторного аналізу. Фахівці з проблем математичних методів в економіці зазначають, що під факторним аналізом розуміють сукупність методів, які на основі реально існуючих зв'язків ознак об'єкта дозволяють виявляти латентні узагальнюючі характеристики. Спочатку є сукупність елементарних ознак об'єкта x_j , взаємодія яких передбачає наявність визначених причин, тобто наявність деяких латентних факторів. Останні встановлюються в результаті узагальнення елементарних ознак і виступають як інтегровані характеристики чи ознаки, але складніші, вищого рівня. [139].

Під латентними факторами розуміють компоненти. Якщо в системі показників існують тісні кореляційні взаємозв'язки, то це означає, що деякі показники визначаються через інші або вся така група показників є проявами (наслідками) спільної для них причини, природа якої нам невідома, тобто не

вивчена. Факторний аналіз базується саме на останньому припущенні. Ці латентні фактори, які знаходяться за лаштунками нашого уявлення про процес, безпосередньо нами не вимірюються, але саме вони визначають всі показники, що ми спостерігаємо. Знаючи прояви (наслідки) латентних факторів, можна побудувати модель для вивчення цих латентних факторів, кількість яких значно менша від загальної кількості показників. Якщо можна коротко описати великий масив даних, то це означає, що знайдена певна об'єктивна закономірність, яка обумовила можливість цього короткого опису, тобто стиснення інформації.

За допомогою спеціального статистичного пакета Statgraphics Centurion були обчислені латентні фактори зовнішнього середовища промислових підприємств (додаток Б).

Рівняння латентних факторів в обчисленому факторному аналізі даної системи макроекономічних показників має вигляд:

$$F_1 = -0,814X_1 + 0,815X_2 + 0,746X_3 + 0,912X_4 + 0,022X_5 - 0,362X_6 - 0,924X_7 + 0,029X_8 - 0,229X_9,$$

$$F_2 = 0,172X_1 + 0,461X_2 + 0,582X_3 - 0,178X_4 + 0,836X_5 - 0,803X_6 - 0,047X_7 - 0,827X_8 + 0,859X_9.$$

Викоремлені латентні фактори на 79,26% пояснюють зміну відповідної системи показників. Аналіз коефіцієнтів факторних навантажень в першому факторі свідчить про такий рейтинг впливу показників: прямі інвестиції в Україну, курс долара відносно гривні, обсяг експорту товарів, ВВП на душу населення, обсяг імпорту товарів, індекс інфляції, рівень рентабельності (збитковості) всієї діяльності промислових підприємств, індекс конкурентоспроможності України, індекс промислової продукції. В другому факторі рейтинг показників такий: рівень рентабельності (збитковості) всієї діяльності промислових підприємств, індекс промислової продукції, індекс конкурентоспроможності України, індекс інфляції, обсяг імпорту товарів, обсяг експорту товарів, прямі інвестиції в Україну, ВВП на душу населення, курс долара відносно гривні. Отже, можна зробити висновок, що системно за рейтингом рівень рентабельності вітчизняних підприємств тісно взаємозв'язаний з індекс

промислової продукції та індексом конкурентоспроможності України, індексом інфляції, обсягом імпорту товарів, обсягом експорту товарів, прямими інвестиціями в Україну.

Для оцінки впливу зовнішніх макроекономічних факторів на ефективність діяльності промислових підприємств слід обчислити багатофакторну регресійну модель залежності рівня рентабельності (збитковості) всієї діяльності промислових підприємств (X_9) від означених дев'яти факторів. Багатофакторна регресійна модель залежності рівня рентабельності (збитковості) всієї діяльності вітчизняних промислових підприємств від значущих факторів має вигляд (Додаток В):

$$X_9 = 42,19 + 0,00024X_1 + 0,447X_4 - 0,212X_6 - 0,667X_7.$$

При цьому обчислена модель статистично значуща, про що свідчать такі критерії: коефіцієнт детермінації ($R^2 = 0,967$), критерій Фішера ($F = 36,36$) та критерій Стюдента. Отже, підвищення ВВП на душу населення 1 млн. дол. США призведе до збільшення рівня рентабельності (збитковості) всієї діяльності промислових підприємств на 0,00024 при незмінні дії інших значущих факторів, а збільшення прямих інвестицій в Україну на 1 млн. дол. призведе до збільшення рівня рентабельності (збитковості) всієї діяльності промислових підприємств на 0,447 при незмінні дії інших значущих факторів, також зменшення індексу інфляції на 0,1 призведе до збільшення рівня рентабельності (збитковості) всієї діяльності промислових підприємств на 0,0212 при незмінні дії інших значущих факторів, а зростання курсу долара відносно гривні на 0,1 обумовить зменшення рівня рентабельності (збитковості) всієї діяльності промислових підприємств на 0,0667 при незмінні дії інших значущих факторів. Не впливають на рентабельність (збитковість) всієї діяльності вітчизняних промислових підприємств такі макроекономічні фактори: обсяги експорту товарів (млн. дол. США, X_2), обсяги імпорту товарів (млн. дол. США, X_3), індекс промислової продукції (X_5 , %), курс долара відносно гривні (X_7). Слід звернути увагу, що ці фактори зовнішнього середовища закономірно впливають на рівень рентабельності (збитковості) всієї

діяльності промислових підприємств, а реально в сучасних умовах вони не спричиняють впливу.

Рекомендується аналіз впливу факторів зовнішнього середовища продовжити визначенням впливу виділеної системи макроекономічних показників на показник ефективності діяльності – рентабельність продукції (y , %) на конкретному підприємстві, наприклад, на АТ «Трубоатом» [127]. Обчислена багатофакторна регресійна модель залежності рентабельності продукції підприємства від латентних факторів має вигляд (Додаток Д):

$$y = 37,237 - 1,754F_1 + 1,19F_2.$$

Обчислення показали, що змінення рівня рентабельності продукції підприємства обумовлюється лише на 31,777% сумісною зміною латентних факторів зовнішнього середовища, але знехтувати цим впливом теж не можна. Для аналізу впливу окремих макроекономічних факторів на ефективність діяльності даного підприємства, яка виражається рівнем рентабельності продукції, доцільно обчислити багатофакторну регресійну модель. Її вигляд такий (Додаток Е):

$$y = -1521,65 + 0,0127X_2 - 0,0069X_3 + 6,369x_4 + 1,767x_5 - 0,108x_6 - 0,525x_7 + 353,213x_8.$$

Отже, змінення рівня рентабельності продукції на підприємстві обумовлюється на 99,99% від усіх макроекономічних факторів крім ВВП на душу населення. Слід відмітити позитивний вплив факторів зовнішнього середовища таких як: обсяг експорту товарів (млн. дол. США, X_2), прямих інвестиції в Україну (млн дол. США, X_4), індексу промислової продукції (X_5 , %), індексу конкурентоспроможності України (X_8), та негативний вплив – обсягу імпорту товарів (млн. дол. США, X_3), індексу інфляції (X_6), курсу долара відносно гривні (X_7).

Отже, діагностику факторів зовнішнього середовища, які впливають на ефективність діяльності промислових підприємств рекомендується здійснювати

у такій логіці етапів: 1) теоретико-логічний аналіз тенденцій розвитку діяльності та експортно-імпортової діяльності зокрема в країні; 2) аналіз наявних підходів відомих фахівців та експертів щодо систематизації факторів зовнішнього середовища, що впливають на діяльність підприємства; 3) визначення причинно-наслідкових механізмів в системі макроекономічних факторів та відповідних показників; 4) визначення впливу зовнішніх факторів на ефективність діяльності вітчизняних промислових підприємств; 5) визначення впливу факторів зовнішнього середовища на ефективність діяльності конкретного підприємства; 6) ідентифікація найбільш впливових факторів зовнішнього середовища на ефективність діяльності підприємства та встановлення їх рейтингу; 7) розроблення управлінських заходів щодо підвищення ефективності діяльності даного підприємства. Така логіка етапів дозволяє розробляти дієві заходи та програми щодо управління ефективністю діяльності з урахуванням впливу факторів зовнішнього середовища, забезпечує підвищення конкурентоспроможності підприємства на зовнішніх ринках.

Для діагностики ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства слід визначити її рівень та динаміку структури цієї ефективності, що потребує обґрунтування відповідного аналітичного забезпечення.

2.2. Оцінка й аналіз рівня ефективності експортно-імпортової діяльності підприємств та її структурної динаміки

Для встановлення правильного діагнозу ефективності експортно-імпортової діяльності необхідно оцінити її рівень. Навіть детальний аналіз вартісних частинних показників, а також коефіцієнтів не спроможний правильно встановити діагноз ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства; слід мати критерії, які моделюються на основі цих частинних показників.

Відомі вітчизняні фахівці з проблем зовнішньоекономічної діяльності підприємства Шкурупій О.В., Гончаренко В.В., Артеменко І.А., Пожир А.А., Пінчук І.О., Строчихін Ю.Ф. [186, с. 172] стверджують, що методика аналізу ефективності цієї діяльності насамперед передбачає: а) загальний аналіз дохідності підприємства за рахунок зовнішньоекономічної діяльності; б) аналіз виконання зобов'язань за зовнішньоекономічними операціями; в) аналіз ефективності віддачі на кошти, вкладені в експортні операції; г) аналіз ефективності імпорتنих операцій, зокрема, у випадку їх здійснення на умовах використання кредиту. На думку Н.І. Федоронько визначати ефективність ЗЕД слід дотримуючись таких положень: 1) усебічне врахування всіх складових елементів витрат та результатів ЗЕД у документах оперативного, статистичного і бухгалтерського обліку; 2) зведення витрат і результатів для зіставлення до однакових кількісних одиниць вимірювання та виключення дублювання даних; 3) дисконтування різних за терміном витрат, доходів та результатів ЗЕД; 4) зіставлення даних поточного періоду з даними базового періоду для оцінювання поточного стану зовнішньоекономічної діяльності суб'єкта господарювання та опрацювання пропозицій щодо поліпшення ситуації, яка склалася в періоді, що аналізується [177].

Науковці А.М. Вічевич та О.В. Максимець пропонують оцінювати ефективність зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) такими показниками, як: валютна ефективність експорту та імпорту, економічна ефективність зовнішньоекономічних операцій, показники ефекту експорту та імпорту, ефективність придбання і використання імпортного обладнання, ефективність торгівлі ліцензіями [24].

Мельник О.Г. говорить про необхідність пошуку оптимальної системи індикаторів, які б комплексно, всебічно та повно надавали інформацію про стан, ефективність, проблеми розвитку та перспективи ЗЕД [114]. Автор вважає, що до системи індикаторів оцінювання експортної діяльності слід включити такі показники, як: 1) прямий ефект від здійснення експортної діяльності, який відображає у грошових одиницях прибуток, фінансову

результативність здійснення експортної діяльності; 2) порівняльний ефект від здійснення експортної діяльності, який відображає абсолютну вигоду підприємства, отриману за рахунок продажу продукції на експорт, а не на внутрішньому ринку; 3) валютну ефективність імпорту; 4) рентабельність реалізації продукції на експорт, що відображає прибутковість експортної операції; 5) рентабельність продукції, призначеної на експорт, що відображає прибутковість виготовлення експорто орієнтованої продукції. До системи індикаторів оцінювання імпоротної діяльності доцільно зараховувати такі показники: 1) порівняльний ефект від здійснення імпоротної діяльності, який відображає абсолютну вигоду підприємства, отриману за рахунок купівлі продукції за кордоном, а не на внутрішньому ринку; 2) валютну ефективність імпорту; 3) рентабельність імпорту продукції, що відображає відносну прибутковість імпоротної операції; 4) коефіцієнт відносної ефективності імпорту.

Відомо рекомендації щодо формування системи критеріїв при розробці стратегій експортно-імпоротної діяльності підприємств в роботах вітчизняних вчених, а саме О.Є. Кузьміна, А. О. Босак, Р. З. Дарміць [93], А.А. Мазаракі, Т.М. Мельнік [169], Л.М. Малярець, Отенко І.П., Моргун Г.В. [105], В.С. Пономаренко, Л.І. Піддубної [140] та інших.

Дослідження складних явищ та процесів, які відбуваються в соціально-економічних системах, передбачає врахування багатокритеріальності, оскільки саме такий підхід надає можливості відображати в моделях ефективність, результативність, доцільність протікання цих процесів та управляти в економіці. Відомий вітчизняного фахівець з проблем багатокритеріальної оптимізації д.т.н., професор А.М. Воронін [27], стверджує, що здебільшого критеріями є кількісні показники властивостей об'єкту, числові значення яких є мірою якості об'єкта оцінки по відношенню до даної властивості. Проте його визначення не враховує особливості існування об'єктів в економіці, які мають соціально-економічні властивості та відображаються ознаками, величини яких вимірюються не тільки в метричних шкалах. Тому критерій слід визначати як

вимірник оцінки ознаки об'єкту, що вимірюється у різних шкалах для забезпечення достовірності, адекватності та відповідності об'єктивній дійсності. Таке визначення узгоджується з розумінням критерію у різних сферах діяльності людини. Інша справа як буде вимірюватись цей критерій, якими інструментами та як відображатись в моделях. Так, здебільшого критеріями при розробці економіко-математичних моделей є ознаки, як елементарні, так і складні, що вимірюються метричними шкалами.

Отже, критеріями при розробці економіко-математичних моделей є складні та елементарні ознаки, що відображають властивості тобто характеристики об'єкту, та виражають якість та кількість для оцінювання об'єкту. В економіко-математичному моделюванні розрізняють загальні та частинні критерії. Загальний критерій, як правило, конструюється та є функцією в економіко-математичному моделюванні, тобто подається як цільова функція, яка встановлює рівень якості складної ознаки об'єкту та може досліджуватись на оптимум. Загальний критерій може бути векторною функцією, поняття якої є узагальненням поняття функції. Частинні критерії використовуються для оцінювання складних характеристик об'єктів в економіці [46, 109].

Викладене розуміння проблеми багатокритеріальності в економіці дещо суперечить твердженню, що в практичній діяльності багатокритеріальні задачі виникають тоді, коли вдається сформулювати та формалізувати у вигляді критеріїв лише ряд окремих вимог, які висуваються до оптимального розв'язку і об'єднати ці окремі критерії в один не має можливості [109]. Таке твердження справедливе у математичному моделюванні об'єктів в техніці, в економіці інші справа. Як правило, в економіці загальний критерій відомо, а також відомо і частинні критерії, які слід враховувати для досягнення повномасштабності, комплексності, системності подання властивостей об'єкту. Використання критеріїв в економіці пояснюється необхідністю подання основних, головних ознак, які визначають змістовну сутність об'єкту і знехтуванням другорядних, які тільки доповнюють основні.

Оскільки загальний рівень ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства залежить як від змісту системи критеріїв, що її визначає, так і від інструментів вимірювання. Тому для визначення рівня ефективності ЕІДП слід спочатку обґрунтувати систему частинних критеріїв, які є основними сучасними вимірниками цієї ефективності, а далі моделювати загальну її оцінку. Керуючись вимогами, що висуваються до критеріїв та аналіз робіт відомих вчених та практиків з проблем економіки та управління ЕІДП показав про доцільність розгляду системи частинних критеріїв ефективності ЕІДП у такому складі: коефіцієнт ефективності експорту (x_1), коефіцієнт ефективності імпорту (x_2), коефіцієнт протермінованих зобов'язань (x_3), частка експорту у загальному обсязі реалізації підприємства (x_4), рентабельність продажів (x_5). Формули обчислення цих показників наведено в підрозділі 1.3.

Для діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства, наприклад АТ «Турбоатом», важливо оцінити динаміку означених її критеріїв протягом періоду дослідження (рис. 2.10 – 2.14) [132]. Щодо змінення значень коефіцієнта ефективності експорту маємо, що з 2016 року його значення збільшуються і це позитивна динаміка (рис. 2.10).

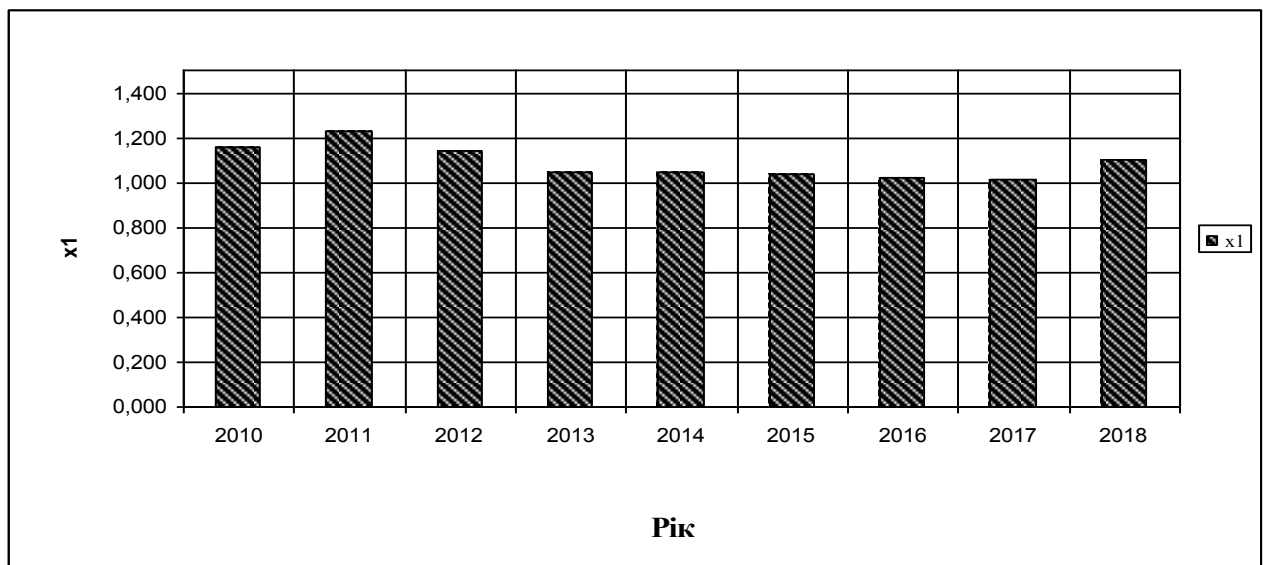

Рис. 2.10. Динаміка коефіцієнта ефективності експорту ПАТ «Турбоатом» протягом 2010 – 2018 р.р.

Стале значення зберігається у коефіцієнта ефективності імпорту з 2015 року (рис. 2.11). Звичайно закономірна тенденція зміни значень цього показника має зростати, але реально вона майже не змінюється з 2015 року, що є теж не дуже погано в складних умовах сьогодення.

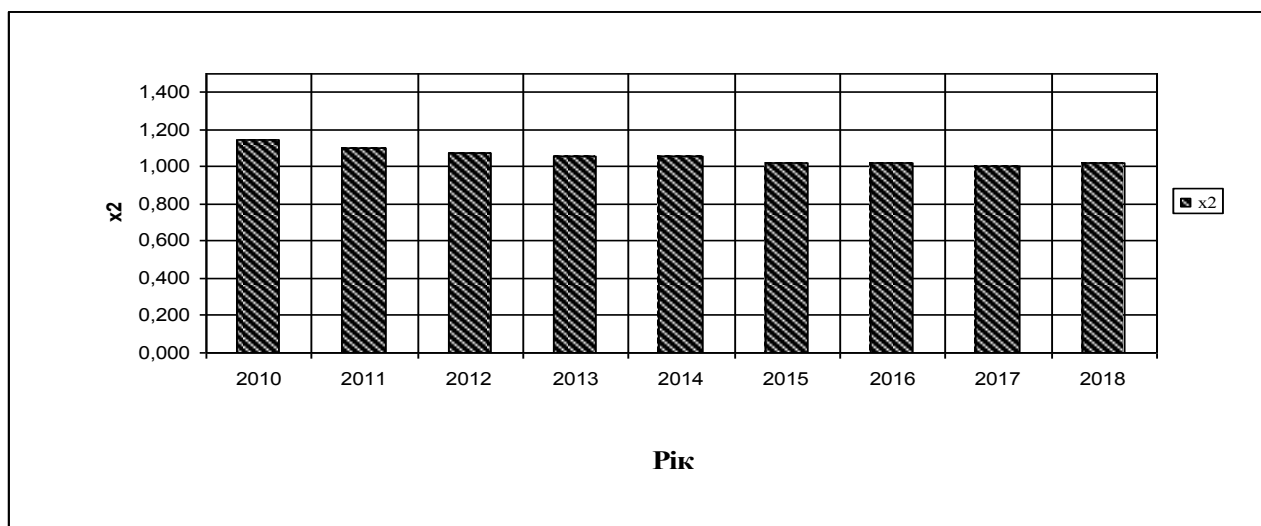

Рис. 2.11. Динаміка коефіцієнта ефективності імпорту підприємства протягом 2010 – 2018 р.р.

Позитивна динаміка спостерігається в змінненні значень коефіцієнта протермінованих зобов'язань підприємства протягом періоду дослідження (рис. 2.12).

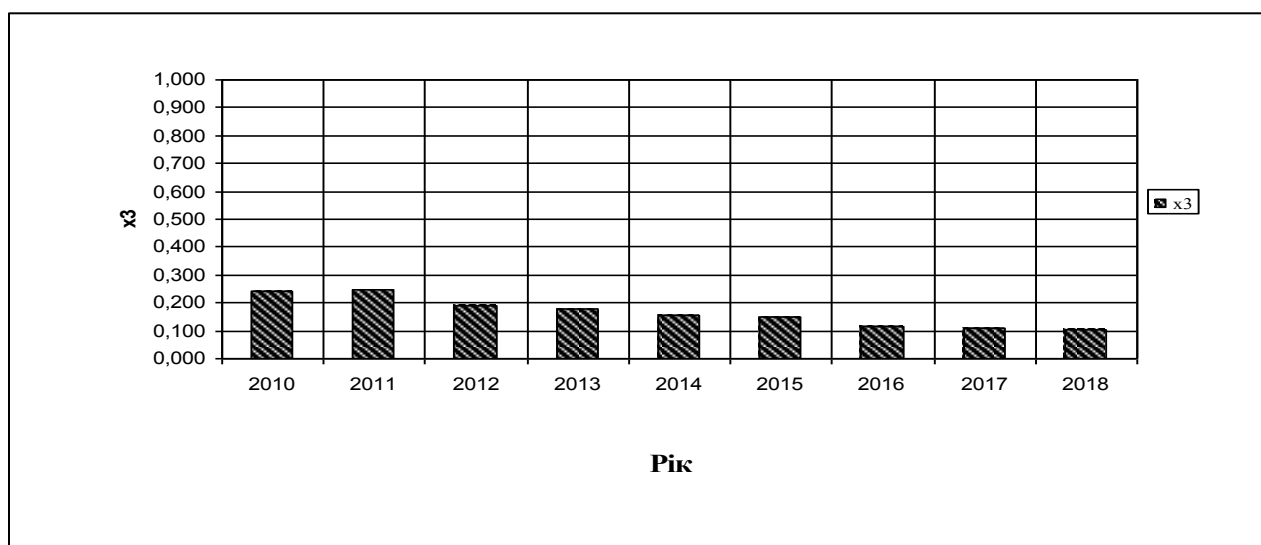

Рис. 2.12. Динаміка коефіцієнт протермінованих зобов'язань підприємства протягом 2010 – 2018 р.р.

Частка експорту у загальному обсязі реалізації підприємства має не стійку динаміку, мінімальне значення її було в 2017 році, а в 2018 році вона значно зростає (рис. 2.13). Очевидно підприємство збільшило свою нішу на зовнішніх ринках, що є позитивною тенденцією. Якщо розглядати тенденцію змінення значень показника рентабельності продажів підприємства протягом 2010 – 2018 р.р. то мінімальне його значення було у 2014, далі ситуація значно покращилась, але в 2018 році все таки маємо зменшення і це викликає занепокоєння (рис. 2.14).

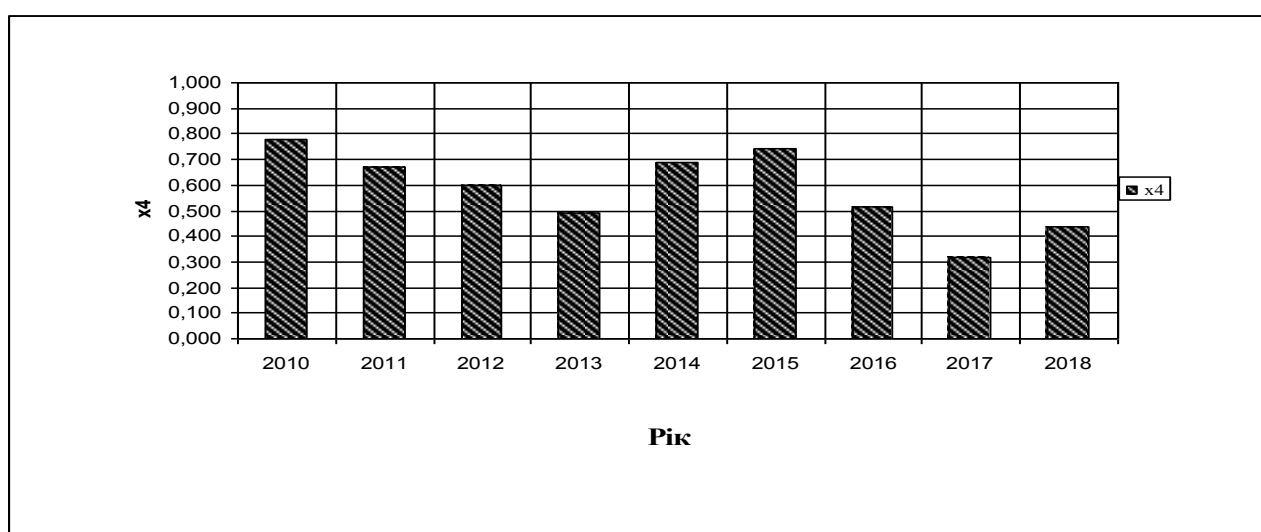

Рис. 2.13. Динаміка частки експорту у загальному обсязі реалізації продукції підприємства протягом 2010 – 2018 р.р.

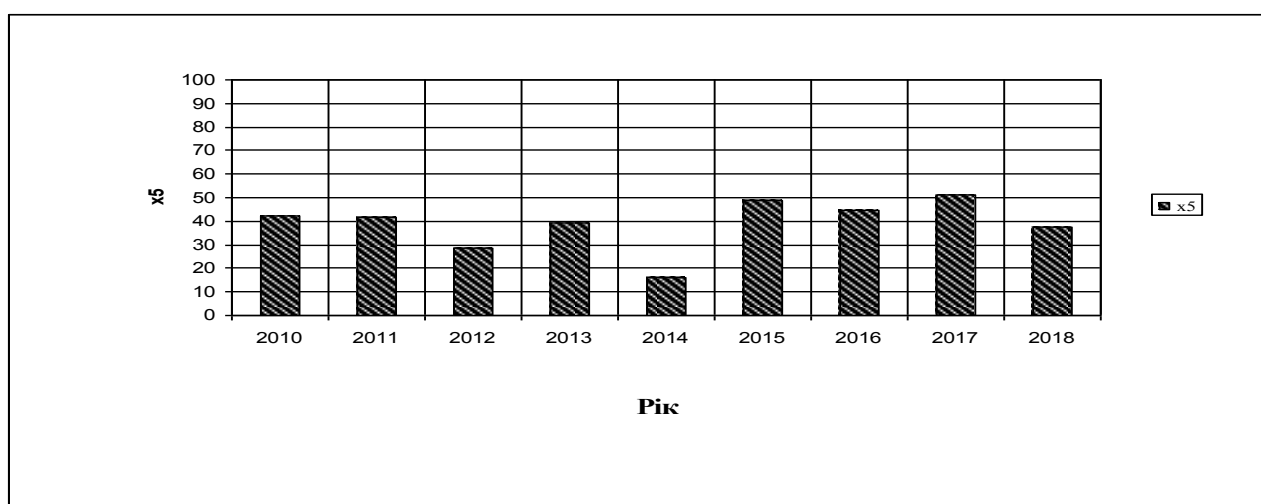

Рис. 2.14. Динаміка рентабельності продажів підприємства протягом 2010 – 2018 р.р.

Отже, діагностика тенденцій змін значень частинних критеріїв ефективності експортно-імпоротної діяльності свідчить про різну їх спрямованість, тому однозначно встановити діагноз не можливо.

Величина ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства, яка визначає її рівень, є багатовимірною та багатокритеріальною, тому для її визначення необхідно згорнути систему ознак цієї діяльності в одне значення. Зазвичай, для оцінювання рівнів ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства використовують інтегральні показники, які можна обчислювати різними аналітичними методами. Найпоширенішими методами розробки інтегральних показників в економіці є згортка частинних показників як середнього арифметичного зваженого, метод таксономічного показника розвитку В.Плюти, метод показника якості Харрінгтона. Враховуючи недоліки і переваги найпоширеніших у використанні методів, для вимірювання рівня ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства рекомендується модифікований метод побудови показника якості Харрінгтона [139]. Етапи реалізації цього методу такі: 1) вирішення проблеми узагальнення теоретичних та практичних знань щодо системи показників, що відображує зміст об'єкту та реалізація інструменту описової статистики; 2) розроблення шкали перетворень значень показників; 3) визначення окремих функцій перетворень значень показників; 4) встановлення вигляду узагальненої функції якості.

Для здійснення діагностики ефективності ЕІД за цими критеріями на підприємстві АТ «Турбоатом» протягом 2010 – 2018 років [132] значення потрібно перетворити з урахуванням як числових характеристик законів розподілу, так і закономірностей розвитку даної діяльності. Існує багато підходів до здійснення цієї процедури, а саме стандартизація, нормування за різними формулами. З огляду на явні переваги модифікованої логістичної функції перетворення:

$$y_{ij} = \frac{1}{1 + e^{-\frac{x_{ij} - p_i}{q_i - p_i}}}, \quad (2.1)$$

де q_i – значення показника x_{ij} , за якого функція перетворення набуває значення, не меншого ніж 0,95; p_i – значення показника x_{ij} , за якого функція перетворення набуває значення 0,5 [139]. Тут слід відмітити, що від встановлення q_i та p_i залежить рівень перетворених значень критерію. В зв'язку з цим необхідно відповідально обґрунтовувати значень q_i та p_i . В табл.2.2 представлено основні числові характеристики розподілу значень критеріїв ефективності ЕІДП, на рис.2. 10 – «вусаті ящики» цих значень.

Таблиця 2.2

**Числові характеристики розподілу значень показників ефективності ЕІД
АТ «Турбоатом» протягом 2010 – 2018 р.р.**

Числова характеристика	Значення числових характеристик				
	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5
Кількість	8	8	8	8	8
Середнє значення	1,086	1,062	0,173	0,601	13,357
Медіана	1,046	1,057	0,167	0,636	7,978
Дисперсія	0,006	0,002	0,003	0,023	123,821
Стандартне відхилення	0,078	0,047	0,052	0,152	11,128
Коефіцієнт варіації	7,198%	4,405%	30,116%	25,263%	83,307%
Стандартна похибка	0,028	0,017	0,018	0,054	3,934
Мінімум	1,013	1,007	0,109	0,320	4,057
Максимум	1,226	1,147	0,250	0,776	33,700
Розмах	0,213	0,140	0,141	0,456	29,643
Нормований коефіцієнт асиметрії	1,099	0,868	0,418	-0,933	1,177
Нормований коефіцієнт ексцесу	-0,308	0,022	-0,567	0,088	-0,164

Для визначення параметрів q_i та p_i важливо знати інформацію про симетричність законів розподілу значень, що надають «вусаті ящики» зображені на рис. 2.15.

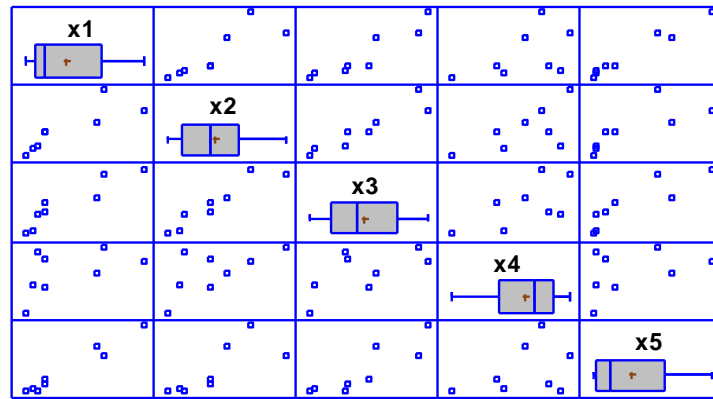

Рис. 2.15. «Вусаті ящики» розподілу значень показників ефективності ЕІДП

Існують також інші рекомендації щодо вибору параметрів, а саме: спиратись на думки експертів щодо нормативних рівнів критеріїв. На наш погляд, для встановлення параметрів q_i та p_i доцільно знати як числові характеристики розподілу значень показників, так і відомі закономірності розвитку експортно-імпоротної діяльності підприємства. Таким чином, слід врахувати закономірні тенденції зміни показників, які характеризують розвиток ЕІДП, а саме зростання значень коефіцієнта ефективності експорту (x_1), коефіцієнта ефективності імпорту (x_2), частки експорту у загальному обсязі реалізації підприємства (x_4), рентабельності продажів (x_5) та зменшення значень коефіцієнта протермінованих зобов'язань (x_3). Отже, для критеріїв ефективності ЕІД АТ «Турбоатом» значення параметрів q_i та p_i такі: $q_1 = 1,226$, $p_1 = 1,046$; $q_2 = 1,147$, $p_2 = 1,057$; $q_3 = 0,133$, $p_3 = 0,167$; $q_4 = 0,776$, $p_4 = 0,504$; $q_5 = 33,7$, $p_5 = 7,978$.

На рис. 2.16 наведено результати калібрування щоквартальних значень показника рентабельності продажів, здійсненого в Excel за формулою (2.1). Це необхідно було зробити для налаштування функцій перетворення. Процедуру налаштування функцій перетворення слід здійснювати для кожного критерію окремо.

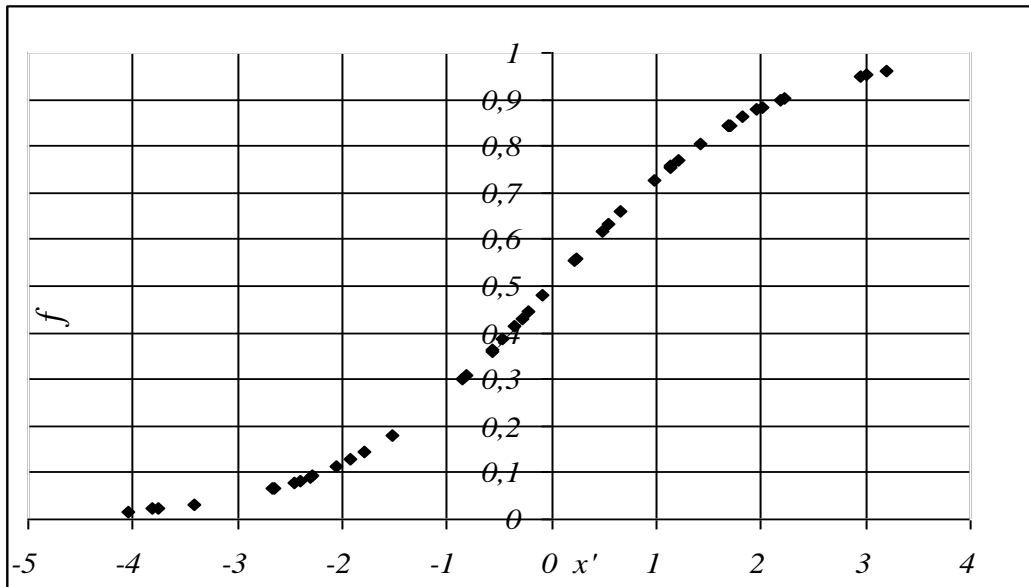

Рис. 2.16. Результати калібрування рентабельності продажів (x_s)

На рис. 2.17 наведено значення функцій перетворення для щорічних даних показників ефективності експортно-імпортої діяльності АТ «Турбоатом».

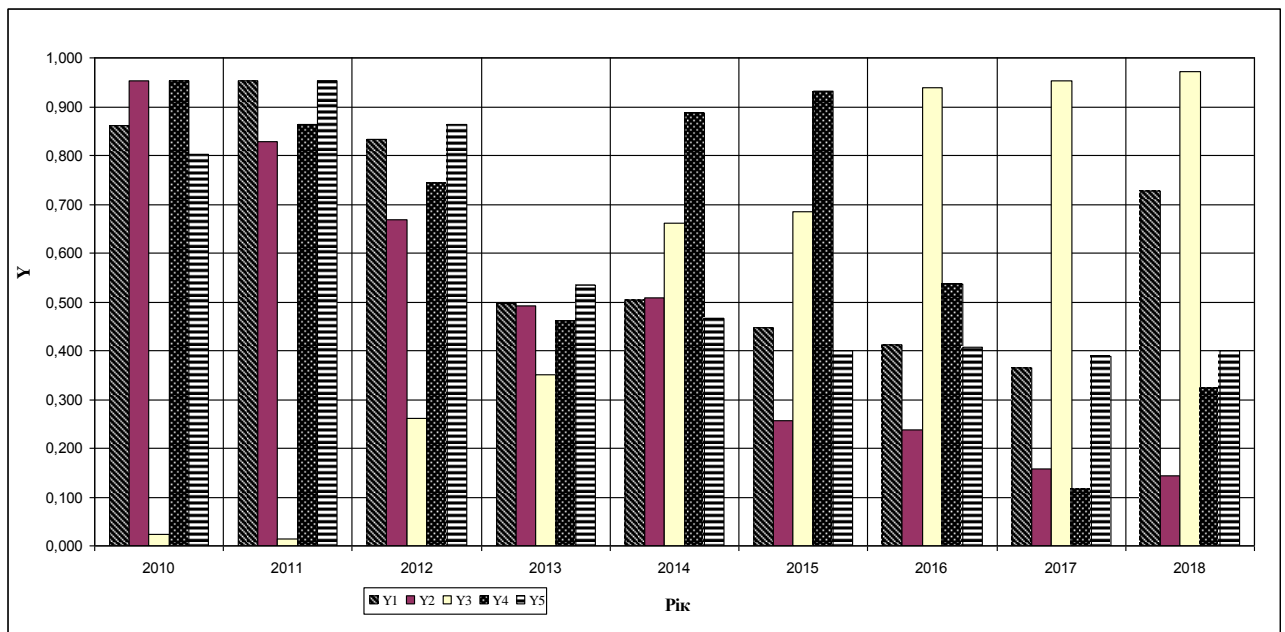

Рис. 2.17. Перетворені значення показників ефективності ЕІД АТ «Турбоатом» протягом 2010 – 2018 р.р.

Для визначення рівня перетворених значень показників ефективності ЕІДП рекомендується використати шкалу Харрінгтона, яка має такі реперні

інтервали: $[0; 0,2)$ – дуже погано, $[0,20; 0,37)$ – погано, $[0,37; 0,63)$ – задовільно, $[0,63; 0,80)$ – добре, $[0,80; 1)$ – дуже добре [134]. Отже, аналізуючи отримані рівні перетворених значень критеріїв ефективності ЕІДП за шкалою Харрінгтона, на підприємстві діагностується падіння ефективності експорту (Y_1), коефіцієнта ефективності імпорту (Y_2), частки експорту у загальному обсязі реалізації підприємства (Y_4), рентабельності продажів (Y_5). При цьому покращився стан протермінованих зобов'язань; їх обсяг скоротився, що свідчить про виконання зобов'язань підприємства за укладеними контрактами із закордонними партнерами.

Таким чином, чітко діагностуються три різні тенденції змінення ефективності ЕІДП. На фоні зростання (в середньому) чистого доходу від реалізації продукції підприємства чистий дохід від реалізації продукції на експорт має нестійку тенденцію. Терміново слід керівництву підприємства розробити систему заходів щодо підвищення ефективності як експортних операцій, так і імпортних. Особливу підприємству слід звернути увагу на свою імпорتنу діяльність, оскільки негативна її тенденція найближчим часом призведе до різкого падіння ефективності загальної діяльності підприємства. Проблема на підприємстві щодо ефективності ЕІД пояснюється у скороченні частки експорту у загальному обсязі реалізації підприємства. Детальний економічний аналіз діяльності підприємства підтвердив розширення клієнтів внутрішнього ринку збуту продукції, при цьому перелік клієнтів на зовнішніх ринках скорочується.

Перетворені значення мають переваги, а саме: 1) порівняні між собою; 2) знаходяться за шкалою від 0 до 1; 3) можуть використовуватись в подальших математичних обчисленнях. Наприклад, за цими п'ятьма критеріями можна обчислити загальний рівень ефективності ЕІДП. Для цього доцільно використати середню геометричну зважену: $Y = \sqrt[n_i]{Y_1^{n_1} Y_2^{n_2} Y_3^{n_3} Y_4^{n_4} Y_5^{n_5}}$, позначимо його I_p . Такий вигляд загального критерію ефективності пояснюється можливістю управляти параметрами з урахуванням закономірностей розвитку підприємства. На рис. 2.18

наведена динаміка рівня ефективності експортно-імпоротної діяльності АТ «Турбоатом» протягом періоду дослідження обчислена за звичайною середньою геометричною перетворених значень критеріїв.

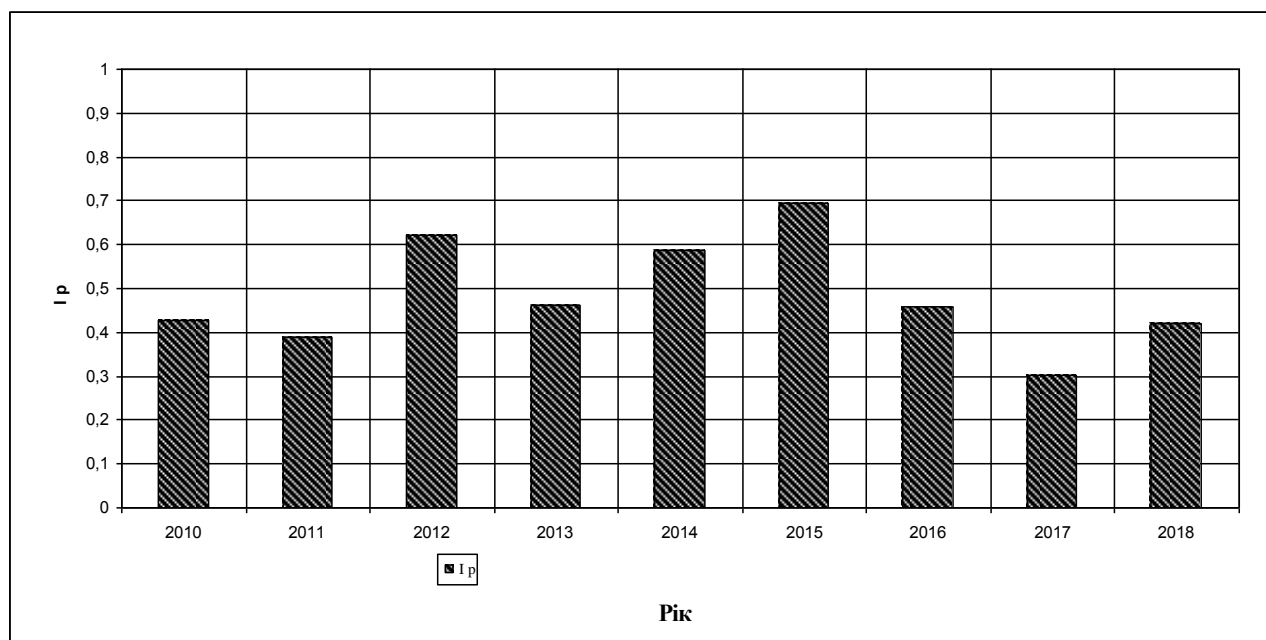

Рис. 2.18. Динаміка загального рівня ефективності ЕІД АТ «Турбоатом» протягом 2010 – 2018 р.р.

Аналіз рис. 2.18 свідчить, що починаючи з 2015 року на підприємстві діагностується падіння загального рівня ефективності експортно-імпоротної діяльності. Звичайно для розвитку цієї діяльності, підвищення конкурентоспроможності підприємства як на зовнішніх ринках, так і на внутрішньому, такий стан критичний. В сучасних економічних умовах, коли Україна має окремі преференції на зовнішніх ринках, підприємство має розробляти та реалізовувати правильні стратегії для свого розвитку. Підприємству слід терміново розробити управлінські заходи щодо виправлення такої ситуації. Слід зазначити, що означені критерії ефективності та їх моделі є аналітичним підґрунтям розроблення стратегій підвищення ефективності ЕІДП в плануванні діяльності підприємства.

Аналогічні обчислення були виконані на підприємстві АТ «Харківський машинобудівельний завод «Світло шахтаря». На рис. 2.19 наведено значення

функцій перетворення для щорічних даних показників ефективності експортно-імпоротної діяльності цього підприємства протягом 2010 – 2018 р.р.

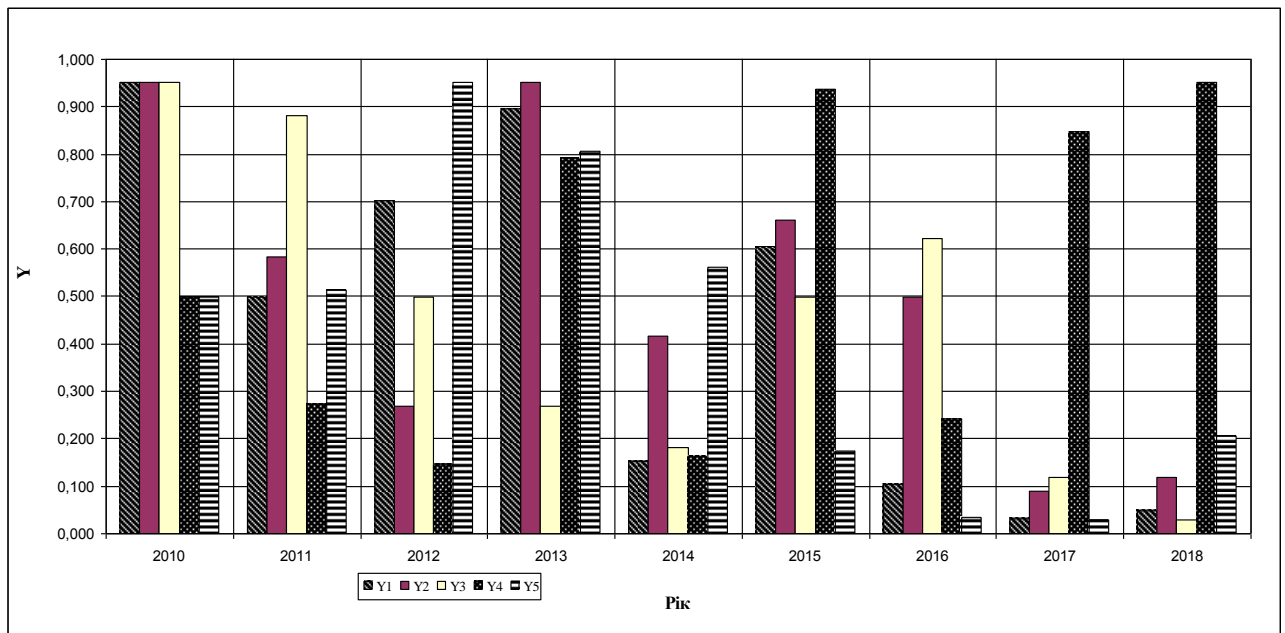

Рис. 2.19. Перетворені значення показників ефективності ЕІД АТ «Харківський машинобудівельний завод «Світло шахтаря» протягом 2010 – 2018 р.р.

Отже, за виключенням частки експорту у загальному обсязі реалізації підприємства всі значення критеріїв ефективності експортно-імпоротної діяльності даного підприємства значно зменшились і це катастрофічно для всієї діяльності підприємства. На рис. 2.20 наведена динаміка загального рівня ефективності експортно-імпоротної діяльності АТ «Харківський машинобудівельний завод «Світло шахтаря» протягом періоду дослідження. Не зважаючи, що в 2018 році загальний рівень ефективності експортно-імпоротної діяльності дещо збільшився, але тенденція його є спадною і підприємство має терміново розробити управлінські заходи щодо виправлення даної ситуації.

Для діагностики ефективності ЕІД важливо відслідковувати динаміку структури її складових, що забезпечують високий рівень цієї ефективності. Оскільки існує динамічний структурний еталон, при якому рівень ефективності ЕІДП високий та забезпечує подальший розвиток цієї діяльності, тому діагностика ЕІДП передбачає порівняння фактичного стану з еталонним.

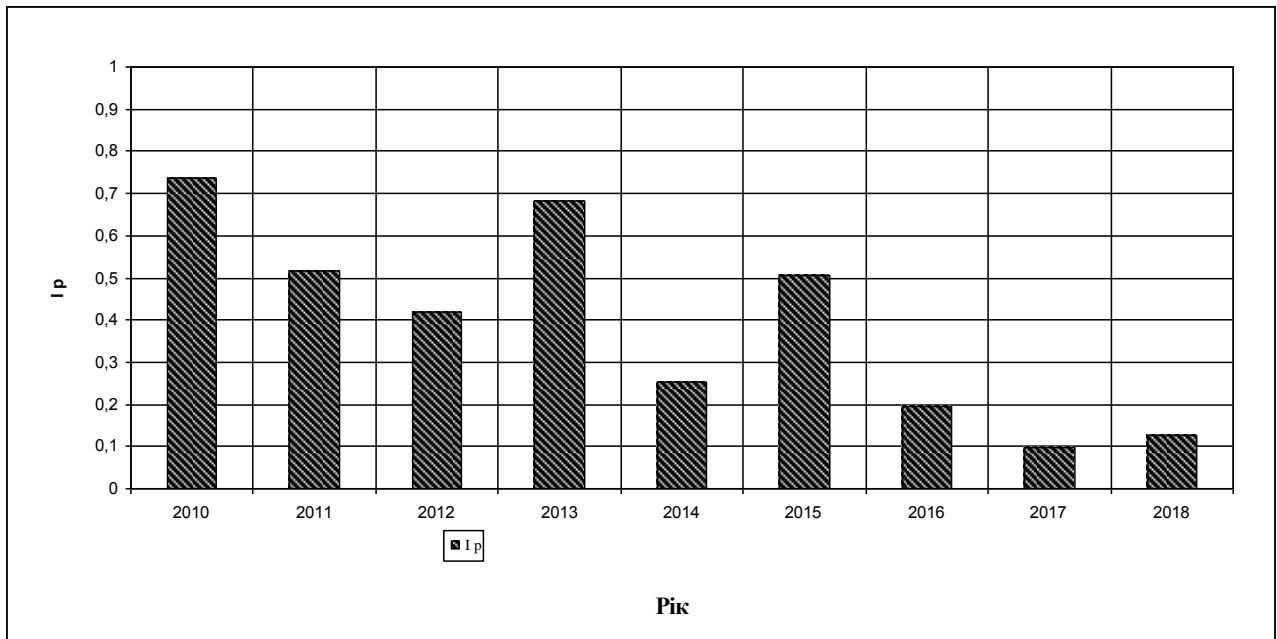

Рис. 2.20. Динаміка загального рівня ефективності ЕІД АТ «Харківський машинобудівельний завод «Світло шахтаря» протягом 2010 – 2018 р.р.

Обчислення загального рівня ефективності експортно-імпортової діяльності були здійснені також на підприємствах АТ «Харківський підшипниковий завод» (АТ «ХПЗ»), ДП «ХМЗ «ФЕД», ПАТ «Завод «Південкабель» (рис. 2.21). Аналіз рівнів ефективності на цих підприємствах свідчить про наявні проблеми у діяльності цих підприємств, серед яких: недостатній попит на продукцію, що випускається на підприємствах; фінансові обмеження; нестача сировини, матеріалів, устаткування; нестача робочої сили, застаріле технічне обладнання підприємств, висока ресурсо-, енерго- і матеріаломісткість через постійне подорожчання енергоносіїв, низькі темпи розроблення, освоєння та випуску нових видів продукції. Усе це призводить до низької рентабельності промислової галузі. У нинішній ситуації вихід підприємств машинобудування України на траєкторію сталого розвитку можливий завдяки здатності своєчасно реагувати на негативні зміни у фінансово-економічному середовищі, а також переорієнтації внутрішнього економічного механізму відповідно до нових умов.

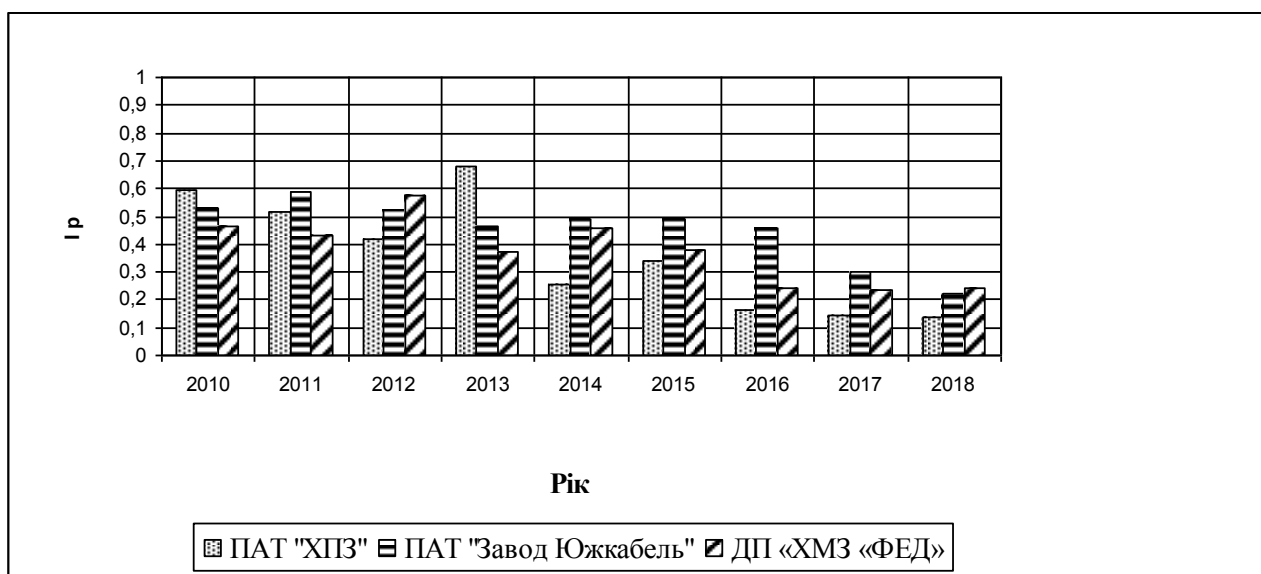

Рис. 2.21. Динаміка загального рівня ефективності ЕІД підприємств, що досліджувались, протягом 2010 – 2018 р.р.

Про такий підхід у вимірюванні ефективності функціонування соціально-економічних систем говорив відомий вчений Сироежин І.М. [170]. Він пропонував, що кількісне визначення економічних законів та закономірностей можливе за допомогою відношення елементів на множині впорядкування. При цьому фактичний порядок динамічних характеристик надає структурну оцінку стану системи. Й далі: структурна оцінка відображає динамічний стан системи або режим її функціонування. Ефективність режиму функціонування системи визначається як міра реалізації функцій, а оскільки функція системи виражається динамічним нормативом, то ефективність визначається близькістю порядкової структури показників, що відповідає даному режиму, до структури динамічного нормативу. Вимірювати структурні зміни рекомендується ранговими коефіцієнтами кореляції. При цьому структурні зміни відображують динамічні ряди показників. основними проблемами є обґрунтування еталонного співвідношення порядків темпів їх росту.

Для визначення оцінки про динаміки структурних змін ефективності ЕІД слід аналізувати динамічні ряди критеріїв та обґрунтувати еталонного співвідношення порядків темпів їх змін. Порівнюючи два рангових упорядкування – фактичне та еталонне отримуємо узгодженість в динаміці

розвитку ЕІД. Інтегральний коефіцієнт обчислюється на основі коефіцієнтів рангової кореляції Спірмена та Кенделла. Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена будується на відхиленнях або різницях рангів, а коефіцієнт Кенделла – на інверсіях рангів. Вважається, що оцінка побудована на відхиленнях, характеризує об'ємну сторону руху, а оцінка побудована на інверсіях відображає структурну динаміку.

Рекомендується така логіка етапів обчислення інтегрального показника структурної динаміки ефективності ЕІДП:

- 1) Обґрунтування динамічного структурного еталону ефективності ЕІДП за п'ятьма критеріями;
- 2) Формування початкових даних, а саме матриці $X = \begin{pmatrix} x_{ij} \end{pmatrix}_{m \times n}$, де x_{ij} – значення i -го критерію в j -й період часу, m – кількість критеріїв, що відображають структуру ефективності, n – кількість періодів, протягом яких здійснюється аналіз;
- 3) Обчислення базисних темпів змін значень критеріїв в системі: $Q = \begin{pmatrix} q_{ij} \end{pmatrix}_{m \times (n-1)}$;
- 4) Встановлення рангів критеріїв в кожний період часу за величиною темпів змін значень критеріїв в системі $P = \begin{pmatrix} p_{ij} \end{pmatrix}_{m \times (n-1)}$, де p_{ij} – ранг критерію;
- 5) Обчислення парних рангових коефіцієнтів кореляції Спірмена r_{c_j}

$$(r_{c_j} = 1 - \frac{6 \sum_{i=1}^N d_{ij}}{m(m^2 - 1)}, \text{ де } d_{ij} = p_{ij} - e_i) \text{ та Кенделла } r_{\tau_j} (r_{\tau_j} = 1 - \frac{4 \sum_{i=1}^N s_{ij}}{m(m-1)}, \text{ де } s_{ij}$$

число інверсій для i -го критерію) реального стану системи критеріїв ефективності з її динамічним структурним еталоном;

- 6) Обчислення структурного показника ефективності ЕІДП за формулою:

$$I_{s_j} = \frac{(+r_{c_j}) + r_{\tau_j}}{4}.$$

Значення показника динаміки структури ефективності ЕІДП належить інтервалу $[0, 1]$ та інтерпретується так: чим ближче обчислене значення показника до 1, тим більше структура критеріїв в j -й період часу відповідає

еталону, а отже забезпечується більший рівень ефективності ЕІДП. І навпаки: чим менше обчислене значення показника тобто прямує до 0, тим менше структура критеріїв в j -й період часу відповідає еталону.

7) Визначення узгодженості темпів змін критеріїв ефективності ЕІД за допомогою коефіцієнта конкордації за формулою: $W = \frac{12 \cdot S}{n^2(n^3 - m)}$, де

$$S = \sum_{i=1}^m \left(\sum_{j=1}^n p_{ij} - n \cdot \frac{m+1}{2} \right)^2 \quad [119].$$

Обґрунтування динамічного структурного еталону ефективності ЕІДП за п'ятьма критеріями є важливим етапом, від якого залежать всі подальші етапи.

В економіці відомі динамічні структурні еталони, які забезпечують ефективність діяльності підприємства, це – золоте правило економіки, яке стверджує, що темпи змінення балансового прибутку ($I_{\text{бн}}$), темпи змінення обсягу продажів ($I_{\text{он}}$) та темпи змінення валюти (підсумок) балансу ($I_{\text{в}}$) мають бути у співвідношенні $I_{\text{бн}} > I_{\text{он}} > I_{\text{в}} > 100\%$ [16]. Також у фінансовому аналізі для оцінки ефективності ведення бізнесу використовують такий динамічний структурний еталон [79]:

$$I_{np} > I_{pn} > I_{вк} > I_a > 100\%,$$

де I_{np} – темпи зростання прибутку;

I_{pn} – темпи зростання реалізації продукції;

$I_{вк}$ – темпи зростання власного капіталу;

I_a – темпи зростання активів.

Для забезпечення економічної стійкості макроекономічної системи в кризових умовах, наприклад, економіки України, був обґрунтований такий динамічний структурний норматив:

$$I_{Q_i} > I_{Q_{невн}} > I_{Q_{pn}} > I_{Q_{зр}} > I_{Q_{об}} > I_{Q_e} > I_{Q_{ім}} > I_{Q_{сзн}} > I_{Q_{зн}} > I_{Q_{рб}},$$

де I_{Q_i} – темпи змінення прямих інвестицій в Україну;

$I_{Q_{нвп}}$ – темпи змінення номінального ВВП;

$I_{Q_{pn}}$ – темпи змінення обсягу реалізованої промислової продукції;

$I_{Q_{зр}}$ – темпи змінення обсягу золотовалютних резервів країни;

$I_{Q_{об}}$ – темпи змінення державного боргу країни;

I_{Q_e} – темпи змінення обсягу експорту товарів та послуг;

$I_{Q_{им}}$ – темпи змінення імпорту експорту товарів та послуг;

$I_{Q_{сзн}}$ – темпи змінення середньої заробітної плати;

$I_{Q_{ззн}}$ – темпи змінення заборгованості із виплати заробітної плати;

$I_{Q_{рб}}$ – темпи змінення рівня безробіття [218].

На основі праць відомих вчених економістів для забезпечення ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства пропонується такий динамічний структурний норматив індикаторів: 1- темпи змінення коефіцієнта ефективності експорту (I_e), 2 – темпи змінення частки експорту у загальному обсязі реалізації підприємства ($I_{че}$), 3 – темпи змінення рентабельності продажів (I_{pn}), 4 – темпи змінення коефіцієнта ефективності імпорту (I_i), 5 – темпи змінення коефіцієнту протермінованих зобов'язань ($I_{нз}$), тобто:

$$I_e > I_{че} > I_{pn} > I_i > I_{нз}.$$

Реалізувавши запропоновану логіку етапів визначення структурної динаміки ефективності ЕІД маємо динаміку значень структурного показника ефективності ЕІД ПАТ «Турбоатом», що наведена на рис. 2.22. Порівняння рис. 2.18 та рис. 2.19 свідчить, що в 2015 році на підприємстві був високий рівень загальної ефективності ЕІД та найбільше значення структурного показника ефективності цієї діяльності. Проте як показує аналіз це є необхідною умовою забезпечення ефективності діяльності, але не достатньою. Така ситуація пояснюється обчисленням загального рівня ефективності за простою середньою геометричною, коли значущості складових однакові.

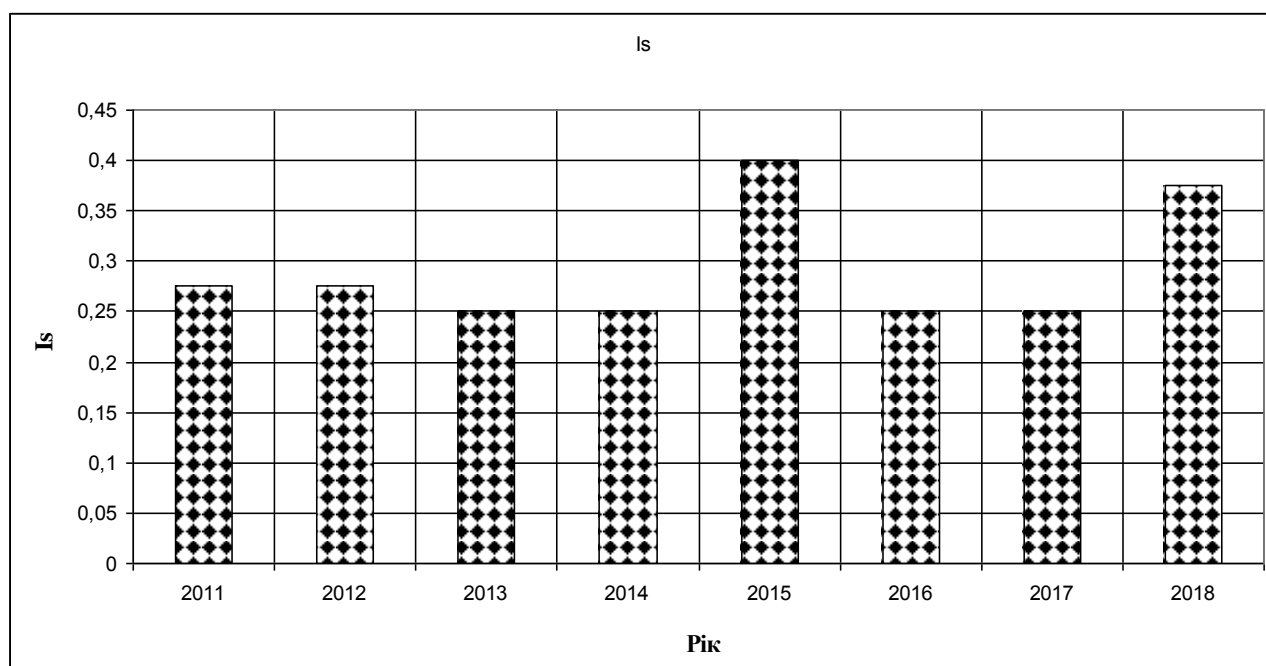

Рис. 2.22. Значення інтегрального показника структурної динаміки ефективності ЕІД АТ «Турбоатом» протягом 2010 – 2018 р.р.

Для дослідження ефективності ЕІД в динаміці важливо аналізувати узгодженість темпів змін критеріїв ефективності цієї діяльності за допомогою коефіцієнта конкордації. Обчислене значення коефіцієнта конкордації дорівнює $W = 0,633$ свідчить про достатньо високий рівень узгодженості темпів змін критеріїв в системі протягом останніх семи років. Це свідчить про достатньо ефективну систему управління цією діяльністю на підприємстві.

Отже, запропоноване аналітичне забезпечення аналізу рівня ефективності експортно-імпоротної діяльності на підприємстві та її структурної динаміки дозволяє комплексно дослідити процеси ефективності ЕІД, діагностувати причини пов'язані не тільки з рівнем ефективності або її критеріїв, але і проблеми, обумовлені структурними змінами в системі ефективності цієї діяльності. Це дозволить розробляти дієвіші заходи щодо усунення проблем ефективності ЕІД та комплексно розробляти стратегії розвитку діяльності підприємства.

2.3. Діагностика впливу факторів внутрішнього середовища на ефективність експортно-імпоротної діяльності підприємства

Одним із важливих етапів діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства є визначення впливу факторів внутрішнього середовища підприємства на рівень ефективності цієї діяльності. З огляду на складність умов зовнішніх ринків вітчизняні підприємства, які ведуть експортно-імпорتنу діяльність, вимушені для підвищення її ефективності шукати резерви, що обумовлені внутрішнім середовищем підприємства. Тому проблеми діагностики впливу факторів внутрішнього середовища, а саме: виробничих та фінансових, на ефективність експортно-імпоротної діяльності на підприємстві потребують першочергового вирішення.

Однією із важливих функцій діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства є встановлення причинно-наслідкових взаємозв'язків в процесі формування та підвищення її рівня. Отже, встановлення правильного діагнозу впливу виробничо-фінансових факторів на ефективність експортно-імпоротної діяльності (ЕІД) слід розробити когнітивну карту, яка б містила фактори, рівні цієї ефективності, їх взаємозв'язки, що виражаються кількісно та якісно.

Аналіз робіт вітчизняних вчених та практиків з проблем зовнішньоекономічної діяльності, зокрема експортно-імпоротної діяльності показав, що систематизації факторів внутрішнього середовища, які впливають на рівень цієї діяльності присвячено багато робіт. Вчені пропонують різні ознаки систематиці цих факторів, але проблемам визначення впливу цих факторів не достатньо приділяється уваги, оскільки залишається недосконалим його інформаційно-аналітичне забезпечення.

Внутрішнім середовищем підприємства є середовище, яке визначає технічні та організаційні умови роботи його та є результатом управлінських рішень. Ще часто економісти розглядають внутрішнє середовище як сукупність

процесів перетворення наявних на підприємстві ресурсів в товари та в складі внутрішнього середовища виділять ресурсну частину та операційну. Дегтярьова Ю.В. внутрішнє середовище організації визначає як ту частину загального середовища, яка знаходиться в межах організації та надає постійний і безпосередній вплив на функціонування цієї організації, задає умови її роботи і є регульованою і контрольованою завдяки якісних управлінських рішень.

Внутрішнє середовище підприємства складається з елементів. Традиційно економісти виділяють такі елементи внутрішнього середовища як виробництво, персонал, організація управління, маркетинг, фінанси, культура та імідж підприємства. Виробництво характеризується обсягом, структурою, темпами виробництва, номенклатурою продукції, забезпеченістю сировиною та матеріалами, рівень запасів, їх використання, кількістю та якістю обладнання, рівнем його використання, резервними потужностями, якістю виробленої продукції, собівартістю товару. Внутрішнє середовище складає і персонал підприємства, який характеризується структурою, кваліфікацією, кількісним складом працівників, продуктивністю праці, вартістю робочої сили. Організація управління також входить до елементного складу внутрішнього середовища підприємства та характеризується організаційною структурою, методами управління, рівнем менеджменту, кваліфікацією, спроможностями та інтересами вищого керівництва, престижем та іміджем підприємства, взаємодією відділів підприємства. До внутрішнього середовища підприємства входить маркетинг, який охоплює всі процеси, які пов'язані з плануванням виробництва та реалізацією продукції такими як вироблені товари, частка ринку, канали розподілу та збуту продукції, маркетинговий бюджет та його використання, маркетингове планування, стимулювання збуту, реклама, ціноутворення. Фінанси як важлива елементна складова внутрішнього середовища підприємства характеризується структурою капіталу та джерелами його утворення, ефективністю використання капіталу, платежоспроможністю та кредитоспроможністю, фінансовою стійкістю та іншим. До внутрішнього

середовища входить кльтура та імідж підприємства, які характеризуються факторами, що створюють образ підприємства [37, 165, 130, 134, 174].

Нотченко В.В. пропонує у внутрішньому середовищі підприємства виділяти підсистеми, а саме: кадрову підсистему, яка володіє характеристиками персоналу підприємства та ефективністю використання кадрового потенціалу; управлінську підсистему, яка має характеристики апарату управління, механізми, методи та функції управління; організаційну підсистему, яка характеризується організаційною структурою, формальними та неформальними комікаціями між співробітниками та підрозділами; майнову підсистему, характеристиками якої є наявність та стан основних виробничих та невиробничих фондів, ефективність їх використання; технологічну підсистему, характеристиками якої є рівень технологій, які використовуються на підприємстві, їх використання; науково-дослідницьку підсистему, характеристиками якої є результати розробок нової продукції та послуг, розробок нових технологій, розробок в сфері підбору, навчання та перепідготовки кадрів, розробок з удосконалення організації виробництва та праці; фінансову підсистему, яка характеризується обсягами грошових коштів та їх використанням; інформаційну підсистему, яка характеризується організацією збирання, обробки, контролю інформації, кількістю та якістю інформації, яка надходить до підприємства, організацією руху та використанням інформації; маркетингову підсистему, яка характеризується методами та результатами дослідження ринку, відпрацьованістю шляхів реалізації продукції, методами встановлення цін, формуванням асортименту продукції, відпрацьованістю шляхів постачання на підприємство необхідних ресурсів [124].

Отже, факторами внутрішнього середовища є: кадровий склад підприємства, його потенціал, кваліфікація, потреби, стимули до високо продуктової праці; рівень системи управління на підприємстві, а саме її ефективність; техніко-економічний рівень виробництва на підприємстві; динаміка та ефективність використання фінансів на підприємстві; рівень

ефективності маркетингу; рівень організаційної культури на підприємстві. Якщо ці фактори розглядати з точки зору рейтингу їх впливу, то найбільший вплив здійснюють фактори виробничої та фінансової підсистем.

Фахівці з проблем економічного аналізу вважають, що до показників, що відображають фактори виробничої підсистеми доцільно відносити такі показники як фондвіддача (q_1), витрати на оплату праці (q_2), ресурсвіддача (q_3), коефіцієнт оборотності виробничих запасів (q_4), коефіцієнт зносу основних засобів (q_5), період одного обороту запасів (q_6), витрати на 1 грн продукції (q_7), коефіцієнт оборотності готової продукції (q_8), тривалість операційного циклу (q_9), середньооблікова чисельність штатних працівників облікового складу (q_{10}), коефіцієнт звільнення кадрів (q_{11}). До факторів, що відображають фінансову підсистему рекомендується віднести такі показники: коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості (z_1), коефіцієнт оборотності власного капіталу (z_2), коефіцієнт поточної ліквідності (z_3), коефіцієнт абсолютної ліквідності (z_4), коефіцієнт швидкої ліквідності (z_5), коефіцієнт маневреності власного капіталу (z_6), коефіцієнт концентрації позикового капіталу (z_7), коефіцієнт фінансової автономії (z_8), коефіцієнт фінансової стійкості (z_9), коефіцієнт мобільності активів (z_{10}), період окупності активів (z_{11}), коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості (z_{12}), строк погашення дебіторської заборгованості (z_{13}), коефіцієнт реінвестування (z_{14}) [26; 30, 34, 38, 37].

Для встановлення впливу виробничих та фінансових факторів на загальний рівень ефективності ЕІД АТ «Турбоатом» (I_p) та структурну динаміку цієї ефективності (I_s) спочатку слід обчислити парні коефіцієнти кореляції факторів з цими інтегральними показниками. Для побудови когнітивної схеми впливу факторів внутрішнього середовища на загальний рівень ефективності ЕІДП (I_p) та структурну динаміку цієї ефективності були відібрані фактори, у яких коефіцієнт парної кореляції з цими інтегральними

показниками більший ніж 0,4. Так згідно рівня та значущості парних коефіцієнтів кореляції на загальний рівень ефективності ЕІД АТ «Турбоатом» впливають такі фактори: фондівдача (q_1), ресурсівдача (q_3), коефіцієнт зносу основних засобів (q_5), витрати на 1 грн продукції (q_7), коефіцієнт оборотності готової продукції (q_8), коефіцієнт звільнення кадрів (q_{11}), а також: коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості (z_1), коефіцієнт поточної ліквідності (z_3), коефіцієнт швидкої ліквідності (z_5), коефіцієнт мобільності активів (z_{10}), коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості (z_{12}), строк погашення дебіторської заборгованості (z_{13}). На структурну динаміку ефективності ЕІД АТ «Турбоатом» впливають такі фактори: фондівдача (q_1), ресурсівдача (q_3), коефіцієнт зносу основних засобів (q_5), витрати на 1 грн продукції (q_7), а також коефіцієнт поточної ліквідності (z_3), коефіцієнт абсолютної ліквідності (z_4), коефіцієнт швидкої ліквідності (z_5), коефіцієнт мобільності активів (z_{10}), коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості (z_{12}), строк погашення дебіторської заборгованості (z_{13}). Отже виявилось, що існують системні фактори, які впливають на ефективність ЕІД підприємства, це фондівдача (q_1), ресурсівдача (q_3), коефіцієнт зносу основних засобів (q_5), витрати на 1 грн продукції (q_7), коефіцієнт поточної ліквідності (z_3), коефіцієнт швидкої ліквідності (z_5), коефіцієнт мобільності активів (z_{10}), коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості (z_{12}), строк погашення дебіторської заборгованості (z_{13}).

Далі для виявлення латентних першопричини, що і формують відповідний стан ефективності ЕІДП слід обчислити факторний аналіз, який дозволить виявити ті латентні механізми, що відбуваються на підприємстві та обумовлюють відповідний стан ефективності. В результаті обчислення маємо такі рівняння латентних факторів загального рівня ефективності ЕІДП (Додаток Ж):

$$F_{q_1}^{lp} = -0,924q_1 - 0,919q_3 + 0,56q_5 - 0,016q_7 + 0,811q_8 + 0,763q_{11};$$

$$F_{q2}^{lp} = -0,33q_1 + 0,193q_3 + 0,587q_5 - 0,945q_7 + 0,537q_8 + 0,544q_{11}.$$

Ці латентні фактори пояснюють на 86,981% змінення значень показників виробничої підсистеми.

Рівняння латентного фактору фінансової підсистеми, який впливає на загальний рівень ефективності ЕІД підприємства має вигляд:

$$F_Z^{lp} = -0,69z_1 + 0,875z_3 + 0,949z_5 + 0,728z_{10} + 0,972z_{12} - 0,934z_{13},$$

цей фактор на 74,84% пояснює змінення значень показників фінансової підсистеми.

На основі аналізу рейтингу факторних навантажень кожного показника визначаємо, що першим латентним фактором впливу виробничої підсистеми на загальний рівень ефективності ЕІД на підприємстві є неефективне використання ресурсів на підприємстві, другим – застарілі основні фонди, третім – підвищення рівня управління активами підприємства з метою зниження оборотності дебіторської заборгованості.

За проведеними аналогічними обчисленнями рівнянь латентних факторів виробничої та фінансової підсистем на рівень структурної динаміки ефективності ЕІДП маємо такі рівняння факторів (Додаток Ж):

$$F_{q1}^{ls} = 0,9q_1 + 0,926q_3 - 0,593q_5 - 0,046q_7;$$

$$F_{q2}^{ls} = 0,366q_1 - 0,149q_3 - 0,673q_5 + 0,929q_7.$$

Ці фактори пояснюють на 87,368% змінення значень показників виробничої підсистеми внутрішнього середовища підприємства.

Рівняння латентного фактору фінансової підсистеми, який впливає на рівень структурної динаміки ефективності ЕІД підприємства має вигляд:

$$F^{ls} = 0,953z_3 + 0,916z_4 + 0,96z_5 + 0,714z_{10} + 0,986z_{12} - 0,857z_{13}.$$

Цей фактор на 81,403% пояснює змінення значень показників фінансової підсистеми внутрішнього середовища підприємства. На основі рейтингу факторних навантажень частинних показників визначаємо, що першим латентним фактором виробничої підсистеми, що впливає на структурну динаміку ефективності ЕІД АТ «Турбоатом» є підвищення використання

виробничих потужностей, другим – раціональність витрат на виробництво продукції, третім – підвищення рівня управління активами підприємства з метою підвищення абсолютної ліквідності.

Для оцінки залежності ефективності від кожного латентного фактора виробничої та фінансової підсистем внутрішнього середовища слід обчислити регресійні моделі (Додаток 3). Отже парні лінійні регресійні залежності ефективності ЕІДП від латентних факторів внутрішнього середовища мають вигляд:

$$I_p = 0,502 - 0,024F_{q1}^{lp}, R^2 = 0,379, F = 3,06,$$

$$I_p = 0,502 - 0,038F_{q2}^{lp}, R^2 = 0,423, F = 3,67,$$

$$I_p = 0,502 + 0,024F_z^{lp}, R^2 = 0,61, F = 7,84.$$

Обчислені регресійні моделі статистично якісні, про що свідчать критерій Фішера та коефіцієнт детермінації. Отже, загальна ефективність ЕІД на підприємстві зросте, перш за все, при зменшенні рівня впливу негативних виробничих факторів: неефективного використання ресурсів на підприємстві на 0,1 ефективність зросте на 0,0024; рівня застарілих основних фондів на 0,1 загальна ефективність зросте на 0,0038. При цьому підвищення рівня управління активами підприємства на 0,1 призведе на підвищення ефективності ЕІД на 0,0024.

Парні лінійні регресійні залежності структурної динаміки ефективності ЕІДП від латентних факторів виробничої та фінансової підсистем внутрішнього середовища мають вигляд (Додаток 3):

$$I_s = 0,278 + 0,015F_{q1}^{ls}, R^2 = 0,345, F = 2,64,$$

$$I_s = 0,279 - 0,0004F_{q2}^{ls}, R^2 = 0,001,$$

$$I_s = 0,279 + 0,0103F_z^{ls}, R^2 = 0,851, F = 28,48.$$

Обчислення показали, статистично якісними є регресійні моделі залежності структурної динаміки ефективності ЕІДП від латентного першого фактору виробничої підсистеми (підвищення використання виробничих

потужностей) та від фактору фінансової підсистеми (підвищення рівня управління активами підприємства), і не значущою виявилась залежність від другого фактору виробничої підсистеми.

Такий вплив факторів виробничої та фінансової підсистем на ефективність ЕІД на підприємстві пояснюється особливостями здійснення виробничої та фінансової діяльності. Підприємство закуповує металопрокат на металургійних підприємствах України, а саме: АТ «МК «Азовсталь» (м. Маріуполь, Україна), АТ «ММК ім. Ілліча» (м. Маріуполь, Україна), АТ «Дніпроспецсталь» (м. Запоріжжя, Україна), підприємства Італії, Франції; напівфабрикати (сталі литво, поковки) - АТ «Енергомашспецсталь» (м. Краматорськ, Україна), АТ «Новокраматорський машинобудівний завод» (м. Краматорськ, Україна), підприємствах Італії; штамповані заготовки лопаток – на підприємствах Чехії та Італії, оскільки в нашій країні відсутня відповідна сировинна та виробнича база. У зв'язку зі складною економічною ситуацією в країні, зростанням курсу іноземних валют, подорожчанням енергоносіїв протягом 2017 року зросли ціни (на 10% - 40%) на майже всі матеріали, заготовки, сировину, комплектуючі вироби та допоміжні матеріали, що закуповує підприємство [132].

Слід відмітити, що на підприємстві здійснювалось введення в експлуатацію нових основних засобів (з обліком МНМА): 2013 р. - 37 844 тис. грн. 2014 р. - 34 377 тис. грн. 2015 р. - 64 540 тис. грн. 2016 р. - 54 072 тис. грн. 2017 р. - 21 874 тис. грн., разом: - 212 707 тис. грн.; це – прилади, енергетичне обладнання, технологічне обладнання, обчислювальна техніка, тощо. Але протягом 2013 – 2018 років операції з реалізації основних засобів не здійснювались. В 2018 році найбільш вагомими інвестиціями заплановано використати для подальшого розвитку діючих виробництв. Це придбання нового та ремонт та модернізація існуючого обладнання, забезпечення робочих місць засобами технологічного оснащення. У тому числі основні з них: - придбання нового обладнання для основного та допоміжного виробництв - 11,7 млн. грн.; - проведення капітального ремонту та модернізації існуючого

обладнання - 28,4 млн. грн.; - та ін. Ці заходи фінансуються за рахунок власних засобів підприємства.

Отже, когнітивна карта впливу факторів виробничої та фінансової підсистем внутрішнього середовища на ефективність ЕІД на підприємстві представлена на рис. 2.20. На основі цієї когнітивної карти підприємству має змогу розробляти управлінські заходи щодо підвищення ефективності своєї експортно-імпортової діяльності. Першочерговими заходами мають бути: розширення зарубіжних ринків збуту, зміцнення двосторонніх зв'язків, пошуку нових контактів в усіх напрямках діяльності. Також підприємство має працювати над поліпшенням конструктивних особливостей турбін, поліпшенням їх надійності, підвищення конкурентоспроможності на зовнішньому ринку, а також на поліпшення технології виготовлення турбінного обладнання, підвищення її якості.

Підприємство тільки на половину використовує свої потужності, про це свідчить коефіцієнт використання середньорічної виробничої потужності підприємства у 2018 році склав 56,1%. Утримання активів відбувається за рахунок власних коштів підприємства. Щодо ступеня фізичного зносу основних засобів, то він становить 58%; ступінь морального зносу - 40%; - ступінь механізації та автоматизації виробництва - 67%.

З метою розширення зарубіжних ринків збуту, зміцнення двосторонніх зв'язків, пошуку нових контактів в усіх напрямках діяльності, ПАТ "Турбоатом" бере участь у міжнародних та всеукраїнських виставках і конкурсах. За період січень - грудень 2017 року освоєно витрат на виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських і дослідно-технологічних робіт за рахунок засобів підприємства на суму 980 тис.грн. Виконані роботи спрямовані на поліпшення конструктивних особливостей турбін, поліпшення їх надійності, підвищення конкурентоспроможності на зовнішньому ринку, а також на поліпшення технології виготовлення турбінного обладнання, підвищення її якості.

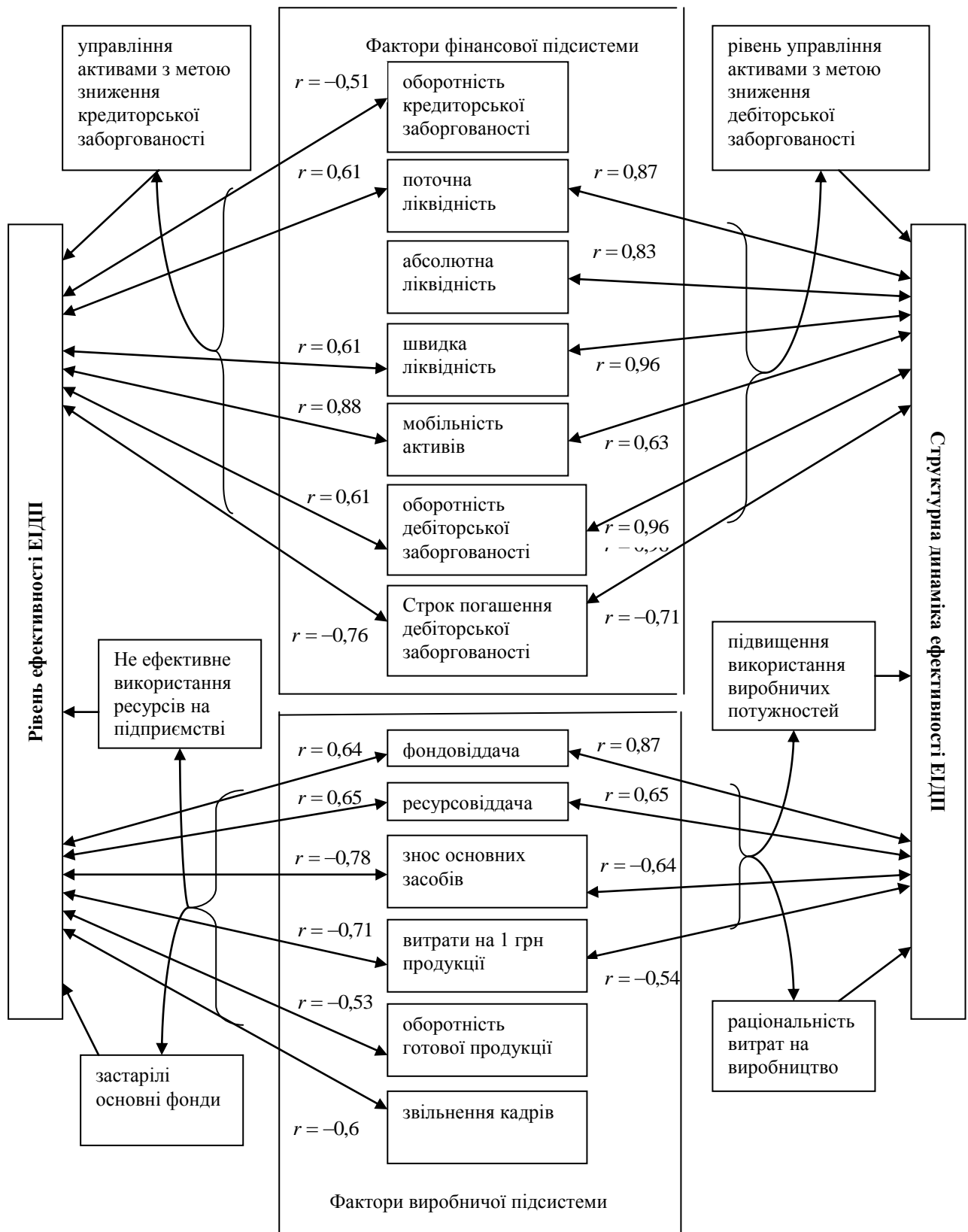

Рис. 2.23. Когнітивна карта впливу факторів виробничої та фінансової підсистем внутрішнього середовища підприємства на ефективність ЕІД

АТ «Турбоатом»

Отже, розроблення когнітивної карти впливу факторів підсистем внутрішнього середовища підприємства на ефективність ЕІД підприємства доцільно здійснювати в такій послідовності етапів: 1) систематизація показників, що визначають фактори впливу кожної підсистем внутрішнього середовища; 2) обчислення інтегральних показників рівня ефективності ЕІД підприємства та структурної динаміки цієї ефективності; 3) обчислення кореляційних взаємозв'язків; 4) виявлення латентних факторів підсистем внутрішнього середовища; 5) визначення залежності рівня ефективності ЕІД підприємства та структурної динаміки цієї ефективності від латентних факторів; 6) встановлення причинно-наслідкових взаємозв'язків між факторами та показниками; 7) детальний аналіз причинно-наслідкових взаємозв'язків між факторами та показниками для встановлення діагнозу. Перевагами пропонованої технології розроблення когнітивної карти є забезпечення об'єктивного діагнозу впливу факторів всіх підсистем внутрішнього середовища підприємства на ефективність ЕІД, що в свою чергу, забезпечує об'єктивність управлінських заходів щодо підвищення ефективності цієї діяльності.

Висновки до розділу 2

1. На основі здійсненого теоретико-логічного аналізу існуючих підходів щодо визначення найвпливовіших факторів зовнішнього середовища встановлено загальний перелік основних факторів цього середовища, які впливають на ефективність діяльності вітчизняних промислових підприємств в сучасних умовах. Серед цих основних факторів виділено позивні та негативні фактори впливу на ефективність експортно-імпоротної діяльності промислових підприємств.

2. Проаналізовано тенденції змін значень макроекономічних

показників, які є факторними ознаками експортно-імпортової діяльності підприємств та їх кореляційні взаємозв'язки, що дозволило визначити латентні фактори впливу зовнішнього середовища на ефективність діяльності вітчизняних промислових підприємств та окремого підприємства. На основі цього обґрунтована логіка етапів здійснення діагностики факторів зовнішнього середовища, які впливають на розвиток експортно-імпортової діяльності підприємства, яка дозволяє технологічно здійснювати дану процедуру діагностики.

3. В результаті проведеного аналізу робіт фахівців з проблем аналізу та управління експортно-імпортової діяльності підприємств визначено систему критеріїв ефективності цієї діяльності. Здійснений аналіз тенденцій змін значень цих критеріїв на окремих великих промислових підприємствах свідчить про неоднозначність висновку щодо ефективності їх експортно-імпортової діяльності та необхідність обчислення інтегрального показника на основі цих критеріїв. Рекомендовано цей інтегральний показник обчислювати за допомогою модифікованого методу побудови показника якості Харрінгтона, при цьому параметри функції перетворення встановлювати з урахуванням числових характеристик змін значень критеріїв ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства.

4. Для об'єктивності діагностики ефективності експортно-імпортової діяльності промислового підприємства рекомендовано обчислювати інтегральний показник структурної динаміки складових, що є критеріями ефективності цієї діяльності. Для цього необхідно обґрунтовувати динамічний структурний еталон ефективності ЕІДП ґрунтуючись на законах та закономірностях ефективності діяльності та ефективності експортно-імпортової діяльності. Інтегральний показник структурної динаміки ефективності ЕІДП слід обчислювати за відповідною логікою етапів.

5. Для реалізації процедури діагностики впливу факторів внутрішнього середовища підприємства уточнено перелік його підсистем. Основними підсистемами внутрішнього середовища промислових підприємств які ведуть

експортно-імпортну діяльність є виробнича та фінансова підсистеми. Тому першочергово слід здійснювати діагностику впливу факторів саме цих підсистем внутрішнього середовища підприємства на загальний рівень ефективності експортно-імпортної діяльності та на рівень її структурної динаміки.

6. Інформаційно-аналітичне забезпечення діагностики впливу факторів внутрішнього середовища на ефективність експортно-імпортної діяльності підприємства складається із системи показників (частинних та інтегральних), латентних факторів, які рекомендується виявляти за допомогою факторного аналізу, причинно-наслідкових взаємозв'язків між факторами і показниками, встановлених за допомогою кореляційно-регресійного аналізу, детального економічного аналізу. Для управління ефективністю експортно-імпортної діяльності підприємства доцільно розроблять когнітивну карту впливу факторів підсистем внутрішнього середовища підприємства, перевагами якої є те, що вона демонструє реальні причинно-наслідкові взаємозв'язки підсистем з рівнями ефективності та конкретизує тісноту цих взаємозв'язків, що дозволяє встановлювати рейтинг впливу та напрям.

Висновки та результати досліджень, подані у другому розділі, оприлюднені у таких публікаціях [38; 39, 43, 46, 108, 109, 217, 218].

Список використаних джерел [5, 11, 12, 16, 23, 26, 27, 30, 34, 37, 38, 46, 56, 58, 71, 75, 79, 82, 85, 93, 103, 104, 105, 109, 114, 119, 124, 127, 130, 132, 134, 139, 140, 148, 158, 161, 165, 167, 169, 171, 174, 177, 183, 186, 190, 198, 218].

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІАГНОСТИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

3.1. Методичний підхід до діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства

Для здійснення діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності на наукових основах в умовах реального підприємства слід мати методичне забезпечення та сформовану технологію її проведення, що відображається у відповідному методичному підході. Важливість та актуальність цього методичного підходу обумовлюється також тим, що за його наявності скорочується час відшукування резервів та невикористаних можливостей підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності, розроблення відповідних управлінських рішень на підприємстві. Науковою основою методичного підходу до діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства є її теоретичне забезпечення, практичні засади аналізу та оцінки цієї ефективності, опис методів реалізації функцій діагностики в сучасних умовах, умов здійснення, перелік завдань та етапів, очікуваних результатів.

Першим етапом здійснення діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства є формування її мети, цілей та завдань, що в свою чергу пов'язано з реалізацією функцій діагностики, а саме: розпізнавальної, визначальної, оцінювальної, запобігаючої, прогнозуючої, відслідковувально-контролюючої, інформаційної, аналітичної, консультуючої, рекомендаційної.

Метою діагностики є встановлення діагнозу на основі розпізнання проблеми в ефективності експортно-імпортої діяльності підприємства для

забезпечення її достатнього рівня. Цілі діагностики ефективної експортно-імпоротної діяльності розділяються за суб'єктами формування (власники, акціонери, управлінський персонал, спеціалісти, виконавці, органи державної влади), за терміном реалізації (довгострокові, середньострокові, короткострокові), за змістом (економічну ефективність даної діяльності підприємства; доцільну ефективність реалізації умов діяльності; вигідну ефективність реалізації інтересів підприємства на внутрішніх та зовнішніх ринках).

Як уже було сказано в першому розділі дисертації, згідно означеної мети завданнями діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності є розпізнання та ідентифікація, визначення ознак її стану, аналіз та оцінювання ознак, критеріїв її стану щодо рівня, тенденцій змін та еталонного (нормального) стану, аналіз та оцінювання факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ, які впливають на її стан, проміжний висновок про стан та виявлення проблеми, визначення причин проблеми в її стані, оцінка причинно-наслідкових зв'язків з факторами в існуючій проблемі, прогноз розвитку ознак та аналіз сценаріїв розвитку, контроль за станом ознак та їх відхиленнями, визначення умов для усунення проблеми, ведення бази даних про стан ефективності ЕІД, формування рекомендацій щодо підтримки нормального її стану та запобігання появи проблеми, обґрунтування управлінських заходів щодо збереження достатнього рівня ефективності експортно-імпоротної діяльності та визначення шляхів її підвищення.

Моделювати оцінку діяльності підприємства слід з урахуванням її багатокритеріальності. Критерій оцінки діяльності є вимірником, що визначається у різних шкалах для забезпечення достовірності, адекватності та відповідності об'єктивній дійсності. Таке визначення узгоджується з розумінням критерію у різних сферах діяльності людини. Інша справа як буде вимірюватись цей критерій, якими інструментами та як відображатись в моделях. Так, здебільшого критеріями при розробці економіко-математичних моделей є ознаки, як елементарні, так і складні, що вимірюються метричними

шкалами [207].

Отже, критеріями при розробці економіко-математичних моделей є складні та елементарні ознаки, що відображають властивості тобто характеристики об'єкту, та виражають якість та кількість для оцінювання об'єкту. В економіко-математичному моделюванні розрізняють загальні та частинні критерії. Загальний критерій, як правило, конструюється та є функцією в економіко-математичному моделюванні, тобто подається як цільова функція, яка встановлює рівень якості складної ознаки об'єкту та може досліджуватись на оптимум. Загальний критерій може бути векторною функцією, поняття якої є узагальненням поняття функції. Частинні критерії використовуються для оцінювання складних характеристик об'єктів в економіці [109].

Викладене розуміння проблеми багатокритеріальності в економіці дещо суперечить твердженню, що в практичній діяльності багатокритеріальні задачі виникають тоді, коли вдається сформулювати та формалізувати у вигляді критеріїв лише ряд окремих вимог, які висуваються до оптимального розв'язку і об'єднати ці окремі критерії в один не має можливості. Таке твердження справедливе у математичному моделюванні об'єктів в техніці, в економіці інші справа. Як правило, в економіці загальний критерій відомо, а також відомо і частинні критерії, які слід враховувати для досягнення повномасштабності, комплексності, системності подання властивостей об'єкту. Використання критеріїв в економіці пояснюється необхідністю представлення основних, головних ознак, які визначають змістовну сутність об'єкту і знехтуванням другорядних, які тільки доповнюють основні.

Слід зауважити, що ефективність математичної моделі залежить від зробленої правильної концептуальної моделі діяльності підприємства. Господарська діяльність промислових підприємств складається з основних видів діяльності, а саме фінансової, виробничої, маркетингової, кадрової, експортно-імпортової, інноваційно-інвестиційної, які відображають господарсько-виробничі, організаційно-господарські та

внутрішньогосподарські та зовнішні відносини сучасного великого промислового підприємства. Практика моделювання оцінки діяльності промислового підприємства свідчить, що складова впливу зовнішнього середовища має істотний взаємозв'язок з іншими складовими, які характеризують діяльність підприємств. Отже, концептуальну модель діяльності великого промислового підприємства для її оцінки в загальному виді слід представляти таким чином:

$$ДПП = \langle \Phi, B, M, K, II, EI, BBC, BЗC \rangle,$$

де *ДПП* – діяльність промислового підприємства; *Φ* – фінансова діяльність, *B* – виробнича діяльність, *M* – маркетингова діяльність, *K* – кадрова діяльність, *II* – інноваційно-інвестиційна діяльність, *EI* – експортно-імпортна діяльність, *BBC* – вплив внутрішнього середовища, *BЗC* – вплив зовнішнього середовища підприємства.

В свою чергу комплексність, повномасштабність та адекватність оцінки діяльності промислового підприємства забезпечується ієрархічною системою показників, яка містить частинні (фізичні величини і коефіцієнти) та інтегральні показники, які визначають елементарні та складні ознаки діяльності. Завдяки системі частинних показників детально можна визначити елементарні характеристики діяльності підприємства, а визначення рівня її стану та розвитку здійснюється на основі значення інтегрального показника. Моделювання оцінки діяльності підприємства відбувається в її ознаковому просторі, який складається з елементарних, складних і латентних ознак діяльності та які отримуються за допомогою математичних методів і моделей.

Для того, щоб система показників не була громіздкою кількість частинних показників має бути достатньою. Рекомендується використовувати за кожною складовою системи показників в середньому по 5 – 6 частинних показників. При формуванні набору частинних показників слід дотримуватись відповідних вимог, а саме: 1) адекватності системи показників завданням

дослідження; 2) врахуванням критеріїв діяльності підприємства, перш за все, ефективності; 3) чіткості й однозначності в обчисленні кожного показника; 4) наявності їх відображення в бухгалтерській, фінансовій, управлінській звітності; 5) існуванням нормативних значень та інших визнаних реперних рівнів значень кожного показника; 6) узгодженості показників за впливом та взаємозв'язками між собою; 7) адаптивності тобто гнучким пристосуванням та налаштуванням на зміни у зовнішньому середовищі та у внутрішніх умовах своєї власної діяльності.

Оцінка діяльності підприємства має бути порівняльною. Процедура порівняння передбачає кількісне та якісне співставлення різних властивостей, які проявляються в подібності, відмінностях, перевагах, недоліках на двох і більше об'єктах або в динаміці на одному об'єкті. Оцінка діяльності підприємства на основі системи показників ґрунтується на порівнянні величин в статистиці (в сукупності підприємств) і в динаміці в різні періоди часу.

В умовах конкретного підприємства ця система частинних показників може бути скорочена за допомогою побудови ознакового простору оцінки діяльності з використанням методів описової статистики та методів багатовимірного статистичного аналізу, таких як факторний аналіз, канонічний аналіз [227].

Для визначення причинно-наслідкових взаємозв'язків між ознаками та виявлення латентних, інтегральних складних ознак діяльності промислових підприємств необхідно описати елементарні ознаки діяльності підприємств, що досліджувались інструментами описової статистики. Слід зауважити, що багато вчених вважають, що необхідним початковим етапом вивчення природи функціонування та розвитку об'єкта в економіці є аналіз спостережень чи даних його елементарних ознак, що передбачає аналіз закономірної та випадкової мінливості величини ознаки, сформованої в показник, виявлення закономірної мінливості на фоні випадкової мінливості [139].

Для визначення причинно-наслідкових взаємозв'язків, які відображають латентні фактори та формують механізми в економіці доцільно використати

факторний та канонічний аналіз, які реалізуються в програмних середовищах MatLab, Statgraphics, Statistica.

Оскільки в діагнозі виділяють ознаки проблеми, саму проблему, процеси її виникнення та протікання, причинно-наслідкові інші проблеми в стані об'єкту, наслідки проблеми, то слід першочергово аналізувати ознаки проблеми ефективності експортно-імпоротної діяльності за її ключовими показниками тобто індикаторами, які б системно виражали критерії цієї ефективності, які в свою чергу забезпечують достовірність діагнозу.

Отже, критеріями ефективності експортно-імпоротної діяльності мають бути такі показники, що за їх сукупністю та змістом можна було б розпізнати та ідентифікувати причину її проблеми. В попередніх розділах був обґрунтована система критеріїв, що є основними індикаторами ефективності експортно-імпоротної діяльності, це коефіцієнт ефективності експорту (x_1), коефіцієнт ефективності імпорту (x_2), коефіцієнт протермінованих зобов'язань (x_3), частка експорту у загальному обсязі реалізації підприємства (x_4), рентабельність продажів (x_5). Ця система показників задовольняє вимогам, які висуваються до системи показників для діагностики соціально-економічних систем, а саме: адекватно, цілісно, концептуально описувати об'єкт; бути ієрархічною, багатовимірною; виражатися метричними і неметричними величинами ознак; бути обмеженою; містити інформацію, порівнянну в просторі та часі [46]. Взагалі діагностику можна проводити як за абсолютними, так і за відносними показниками, але останні об'єктивніше оцінюють явища та процеси в економіці, оскільки часто мають однакові шкали і їх можна порівнювати як у динаміці, так і в статичі – на різних підприємствах [3].

Оскільки діагностика ефективності ЕІД підприємства передбачає розпізнання та ідентифікацію, визначення ознак її стану, для цього слід аналізувати динаміку значень цих ознак. Так для підприємства АТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря» спостерігаються різні тенденції змін значень критеріїв ефективності його експортно-імпоротної діяльності (рис. 3.1 – 3.4).

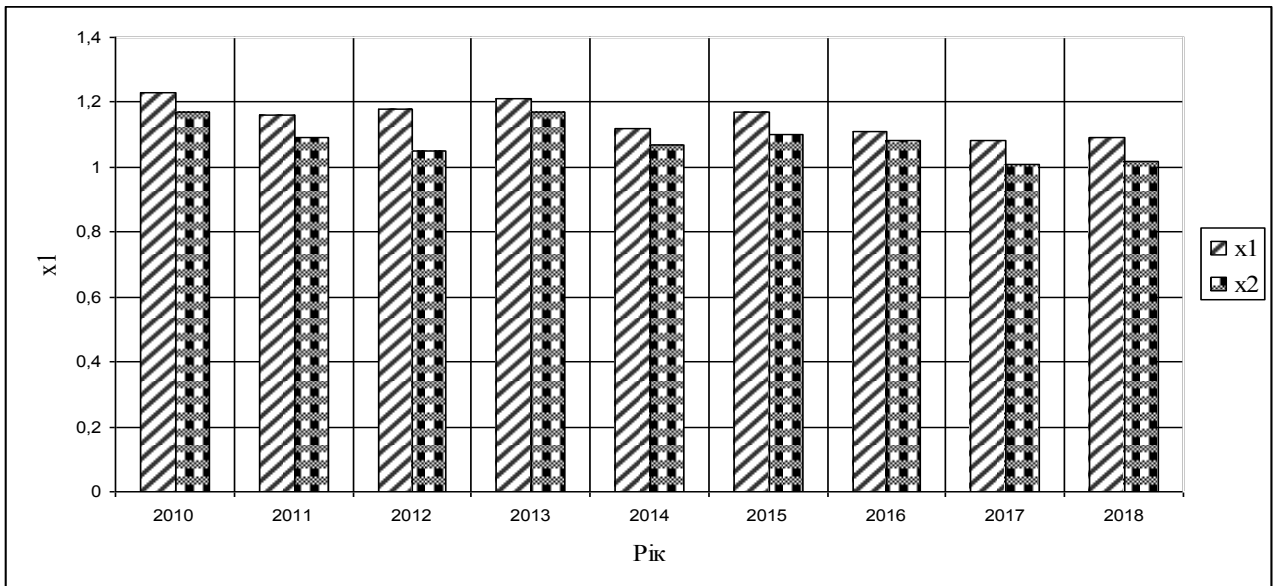

Рис. 3.1. Динаміка значень коефіцієнтів ефективності експорту (x_1) та ефективності імпорту (x_2) підприємства АТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»

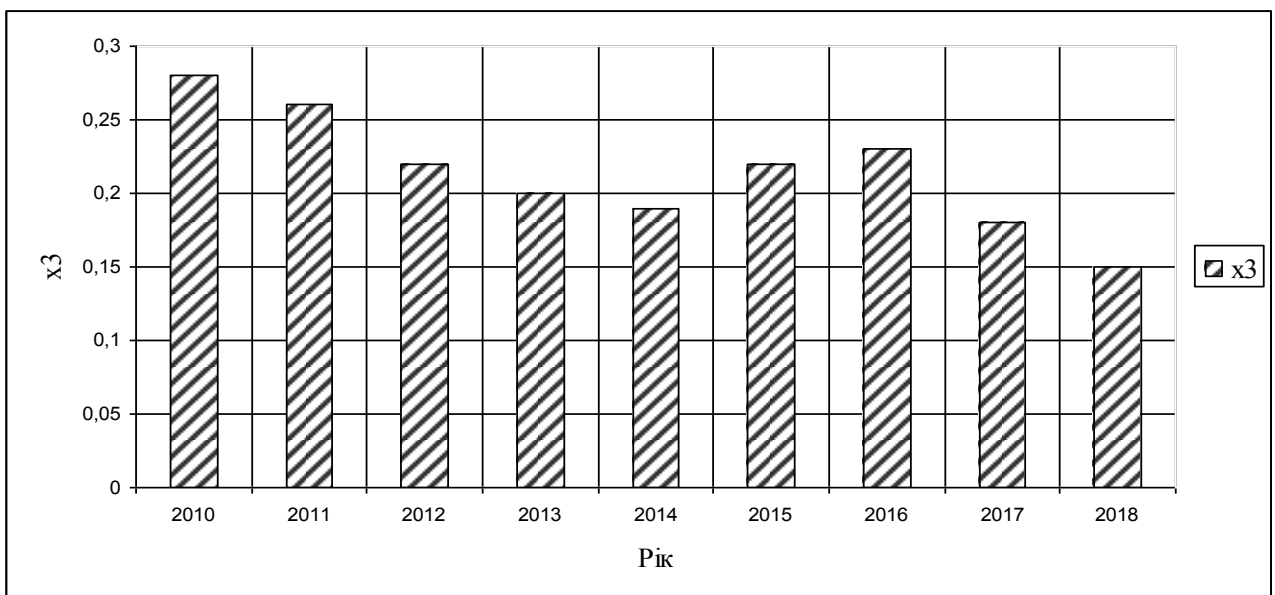

Рис. 3.2. Динаміка значень коефіцієнт протермінованих зобов'язань (x_3) підприємства АТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»

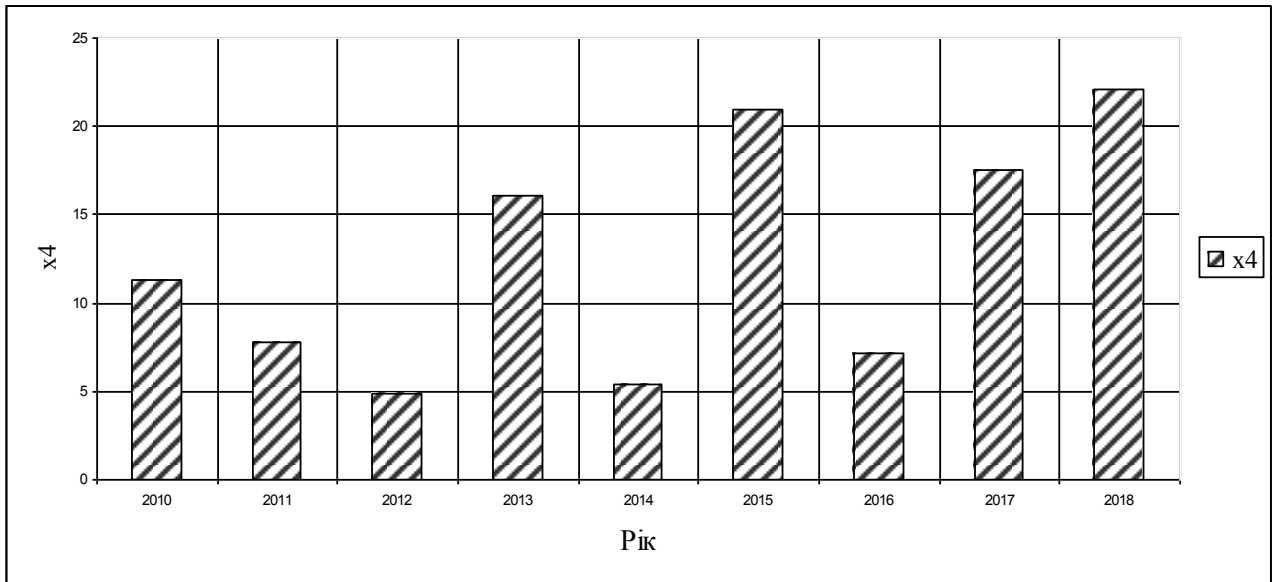

Рис. 3.3. Динаміка значень частки експорту у загальному обсязі реалізації підприємства (x_4) АТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»

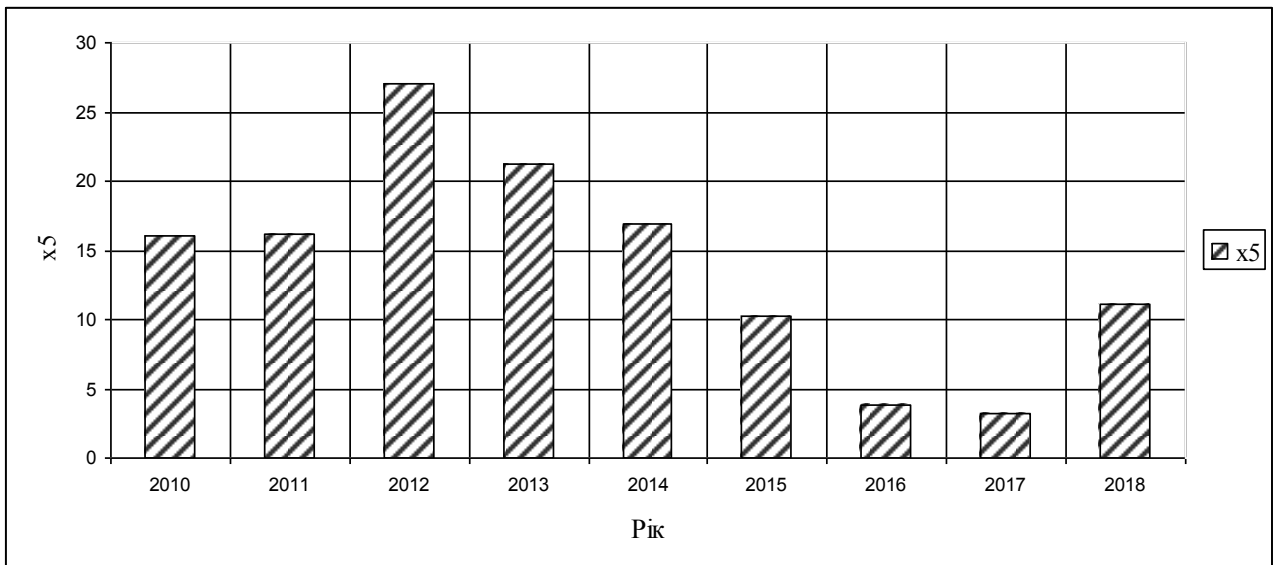

Рис. 3.4. Динаміка значень рентабельності продажів (x_5) підприємства АТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря»

Отже, аналіз рис. 3.1 – 3.4 свідчить про відносну усталеність значень коефіцієнтів експорту та імпорту, спадну тенденцію зміни значень коефіцієнта протермінованих зобов'язань, зростаючу тенденцію частки експорту у

загальному обсязі реалізації підприємства та змінення негативної спадної тенденції рентабельності продажів в 2018 році на позитивну – зростаючу.

Також для встановлення правильного діагнозу щодо рівня ефективності необхідно визначати інтегральні показники. Вимірювати рівень розвитку ефективності експортно-імпоротної діяльності доцільно за допомогою інтегральних показників, які обчислюються за такими методами як адитивна чи мультиплікативна згортка частинних показників з використанням коефіцієнтів ваги, як середні значення, метод таксономічного показника розвитку В.Плюти, метод показника якості Харрінгтона. Аналіз цих методів показав, що кожен з них має істотні переваги, а також недоліки, тому з урахуванням них рекомендується для вимірювання рівня ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства використати модифікований метод побудови показника якості Харрінгтона [139]. При обчисленні цього інтегрального показника слід виконати такі етапи: змістовний аналіз кожного частинного показника та опис його за допомогою інструментів описової статистики; обґрунтування шкали перетворень значень частинного показника; розроблення окремих функцій перетворень значень частинного показника; обґрунтування узагальненої функції якості для згортки цих окремих функцій.

Отже, на основі аналізу рівня розвитку ефективності експортно-імпоротної діяльності первинно визначаються її проблеми, але при цьому аналіз слід доповнити оцінкою про динаміку структурних змін ефективності, яка дозволяє діагностувати динаміку виникнення глибинних проблем, пов'язаних зі елементною структурою цієї ефективності. Обґрунтована логіка етапів методичного підходу обчислення інтегрального показника структурної динаміки ефективності ЕІДП дозволяє повніше розкрити суть проблеми відхилення рівня розвитку ефективності цієї діяльності від нормального. Також для виявлення причин цих відхилень важливо провести аналіз впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ на рівень розвитку ефективності експортно-імпоротної діяльності та її структурної динаміки. Особливості сучасних політичних, економічних, соціальних умов розвитку України

негативно впливають на ефективність експортно-імпоротної діяльності вітчизняних підприємств. Як уже було відмічено в попередніх розділах, що дестабілізуючими факторами розвитку ефективності експортно-імпоротної діяльності вітчизняних підприємств є розпочатий період рецесії міжнародної економіки, фактори глобального економічного розвитку, політичні, внутрішні макроекономічні фактори, системні проблеми розвитку зовнішньоекономічної діяльності [32, 52, 58, 64, 181]. Як наслідок дії цих факторів є те, що сальдо торговельного балансу товарів і послуг в Україні за 2018 рік склалося негативним у сумі 5,8 млрд дол. і погіршилось на 3,3 млрд дол. відносно показника 2017 року. При цьому сальдо зовнішньоторговельного балансу товарів за 2018 рік також склалося від'ємним у сумі 9,8 млрд дол. і погіршилось на 3,5 млрд дол. [64].

В 2.1 була обґрунтована логіка здійснення діагностики впливу факторів зовнішнього середовища, які позитивно або негативно діють на ефективність діяльності підприємств. Практикою перевірено, що така логіка етапів дозволяє розробляти дієві заходи та програми щодо управління цією діяльністю та підвищення її ефективності для посилення конкурентоспроможності України на зовнішніх ринках [39]. Але цю діагностику слід розширити за рахунок врахування аналізу факторів впливу зовнішнього середовища на рівень ефективності ЕІД та її структурну динаміку.

Отже, для визначення впливу факторів зовнішнього середовища рекомендується обчислити регресійну залежність рівня розвитку ефективності експортно-імпоротної діяльності на підприємстві та її структурної динаміки від цих факторів. Щодо переліку факторів зовнішнього середовища в сучасних умовах, то відомі вітчизняні вчені рекомендують включити такі фактори, як ВВП на душу населення (грн, X_1), обсяг експорту товарів (млн. дол. США, X_2), обсяг імпорту товарів (млн. дол. США, X_3), прямі інвестиції в Україну (млн дол. США, X_4), індекс споживчих цін (X_5 , %), індекс промислової продукції (X_6 , %), індекс інфляції (X_7), курс долара відносно гривні (X_8), індекс конкурентоспроможності України (X_9) [159, 169, 178, 193, 199]. Для врахування

сукупного впливу факторів зовнішнього середовища рекомендується спочатку обчислити факторний аналіз за показниками, визначаючи латентні фактори, а потім встановити вплив цих факторів на рівні розвитку ефективності експортно-імпоротної діяльності на підприємстві АТ «Турбоатом» та її структурної динаміки. Рівняння латентних факторів зовнішнього середовища наведено в підрозділі 2.1.

Однією з функцій діагностики є оцінка причинно-наслідкових зв'язків з факторами в існуючій проблемі, тому цю оцінку можна зробити на основі визначення залежності рівня ефективності експортно-імпоротної діяльності та його структурної динаміки на підприємстві. Так на підприємстві АТ «Турбоатом» залежність рівня ефективності експортно-імпоротної діяльності та її структурної динаміки від латентних факторів зовнішнього середовища визначається за обчисленими парними регресійними моделями, які мають такий вигляд (Додаток И):

$$I_p = \frac{1}{2,189 + 0,269F_1}, \quad R^2 = 0,0993, \quad F = 1,77,$$

$$I_p = \sqrt{0,252 - 0,077F_2}, \quad R^2 = 0,1586, \quad F = 1,82,$$

$$I_s = \frac{1}{3,602 + 0,031F_1}, \quad R^2 = 0,0016, \quad F = 0,01,$$

$$I_s = \sqrt{0,084 - 0,022F_2}, \quad R^2 = 0,2033, \quad F = 1,79.$$

Отже, сумісний вплив факторів зовнішнього середовища на рівень ефективності експортно-імпоротної діяльності та його структурну динаміку на підприємстві не значний; слід проаналізувати вплив безпосередніх факторів таких як курс долара відносно гривні (X_8), прямі інвестиції в Україну (млн дол. США, X_4), ВВП на душу населення (грн, X_1), обсяг експорту товарів (млн дол. США, X_2), обсяг імпорту товарів (млн дол. США, X_3) (рейтинг сформовано за факторними навантаженнями F_1). Парні регресійні моделі залежності рівня ефективності експортно-імпоротної діяльності та його структурної динаміки на

підприємстві від найвпливовіших за факторним аналізом факторів зовнішнього середовища мають вигляд (Додаток К):

$$I_p = \frac{1}{1,983 + 0,0006X_8}, R^2 = 0,131, F = 1,20,$$

$$I_p = \frac{1}{0,818 + \frac{53,32}{X_4}}, R^2 = 0,256, F = 2,76,$$

$$I_p = \frac{1}{1,94 + 1,07E - 10 \cdot X_1^2}, R^2 = 0,191, F = 1,89,$$

$$I_p = \frac{1}{2,263 - 3,04E - 11 \cdot X_2^2}, R^2 = 0,0053, F = 0,04,$$

$$I_p = \sqrt{0,145 + \frac{5551,45}{X_3}}, R^2 = 0,006, F = 0,51,$$

$$I_s = \sqrt{0,102 - \frac{0,219}{X_8}}, R^2 = 0,099, F = 0,88,$$

$$I_s = \frac{1}{3,23 + 0,0002X_4^2}, R^2 = 0,099, F = 0,88,$$

$$I_s = \sqrt{-0,03 + 0,01 \ln X_1}, R^2 = 0,028, F = 0,23,$$

$$I_s = \sqrt{0,036 + \frac{2275,03}{X_2}}, R^2 = 0,132, F = 1,22,$$

$$I_s = \sqrt{0,036 + \frac{2541,99}{X_3}}, R^2 = 0,20, F = 2,80.$$

Отже, обчислені моделі свідчать, що рівень ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства залежить тільки від прямих інвестицій в Україну (млн дол. США, X_4), від решти зовнішніх факторів він не залежить. При цьому рівень структурної динаміки ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства залежить тільки обсяг імпорту товарів (млн. дол. США, X_3), від решти зовнішніх факторів він не залежить. Ці фактори слід використовувати як позитивні для зростання рівня ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства та його структурної динаміки.

На рівень ефективності експортно-імпоротної діяльності промислових підприємств та її структурної динаміки впливають фактори зовнішнього середовища, яким є регіон. Ці фактори теж впливають по різному: деякі позитивно, а деякі негативно. На рівні адміністрації Харківського регіону були проведено переговори з представниками дипломатичної місії Республіки Узбекистан в Україні задля участі АТ «Турбоатом» у будівництві першої АЕС в Узбекистані, при цьому загальна сума проекту може скласти до 700 млн дол. США. Також розроблено платформу ефективного регулювання PRO у вигляді сукупності унікальних сучасних сервісів, які допомагають підприємствам виконувати вимоги законодавства щодо експортно-імпоротної діяльності та інструментів. Пропонуються онлайн-курси для спеціалістів з експорту й торгівлі в ЕС такі як EdEra, Prometheus та інші.

На діяльність промислових підприємств Харківської області позитивно впливає її високий соціально-економічний розвиток. Так, у січні–вересні 2018 р. порівняно з відповідним періодом попереднього року індекс промислової продукції по Харківській області становив 100,2%. Найбільший приріст виробництва промислової продукції спостерігався у виробництві хімічних речовин і хімічної продукції – на 18,2%. У виготовленні виробів з деревини, виробництві паперу та поліграфічній діяльності приріст склав 7,7%; у виробництві основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів – 4,7%, у машинобудуванні, крім ремонту і монтажу машин і устаткування – 3,8% [156].

Так, обсяг реалізованої промислової продукції підприємств Харківщини за 11 місяців 2018 року склав 169,4 млрд грн. Це на 20 млрд (або 13,4%) більше, ніж за аналогічний період попереднього року. За 9 місяців минулого року прибуток прибуткових підприємств Харківщини склав 5,6 млрд грн. Середня заробітна плата на промислових підприємствах протягом року збільшилася на 21% і за 11 місяців 2018 року склала 8 тис. грн. [156].

За підсумками останніх трьох років найбільш ефективно працює в Харківській області машинобудівний комплекс. За 9 місяців 2018-го прибуток

машинобудівної галузі склав понад 2 млрд грн - це майже 60% всього прибутку промислового комплексу.

Великий позитивний вплив на розвиток харківських машинобудівних підприємств спричиняє щорічний Міжнародний економічний форум «Інновації. Інвестиції. Харківські ініціативи». У 2017 році в рамках форуму було укладено низку великих контрактів в енергомашинобудівній сфері на загальну суму понад 5,5 млрд грн. Це дало можливість завантажити в 2018 році на 100% два найбільш потужних підприємства регіону – АТ «Турбоатом» і ДП «Електроважмаш». У 2018 році на форумі було укладено угод більш ніж на 6 млрд грн, і досягнуті домовленості про інвестиційні наміри ще на 250 млн дол. США, підписані 2 меморандуми про співпрацю [148].

Крім того, починаючи з 2014 року, в Харківській області велика робота ведеться над розширенням ринків збуту і асортименту продукції. Наприклад, завод «Південкабель» сьогодні поставляє продукцію в Польщу, Францію і Нідерланди. Інтерес для країн Євросоюзу викликає продукція тракторного заводу - в минулому році ХТЗ відвідала делегація представників 24 дипломатичних місій країн-членів ЄС. Активно завойовують європейський ринок і ринки країн Північної Америки та Східної Азії підприємства Індустріальної групи УПЕК.

Згідно статистичних даних загальний обсяг прямих іноземних інвестицій внесених в економіку м. Харкова з початку інвестування (акціонерний капітал нерезидентів), які надійшли з 63 країн світу, становить 403,8 млн дол. США, що дорівнює 283,4 дол. США на одну особу населення міста. За січень-вересень 2018 року в економіку міста іноземними інвесторами внесено 5,9 млн дол. США прямих інвестицій. У розвиток підприємств машинобудування Харківської області у січні–червні 2019 року спрямовано 367,7 млн грн капітальних інвестицій, або 15,9% загального обсягу капітальних інвестицій, освоєних підприємствами промисловості [156].

У січні–липні 2019 року суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності області експортовано машин, обладнання та механізмів; електротехнічного

обладнання і засобів наземного транспорту, літальних апаратів, плавучих засобів на суму 184,4 млн дол США, що складає чверть загальнообласного обсягу експорту товарів.

Серед факторів, що надали поштовх розвитку промисловості Харківського регіону є процес створення підприємствами галузевих кластерів та розвиток імпортозаміщення.

Завдяки підписаному меморандуму між Харківською обласною державною адміністрацією та Державним концерном «Укроборонпром» щодо розширення співробітництва з підприємствами Харківської області понад 130 суміжних промислових підприємств області залучено до виконання програми імпортозаміщення в оборонній сфері; проведено імпортозаміщення понад 50 тисяч найменувань продукції. Результатом такої співпраці є укладені контракти на постачання понад 200 найменувань продукції для створення сучасних зразків озброєння та військової техніки. Не менш важливим є участь наших підприємств у програмі імпортозаміщення в енергетичній сфері. Наприклад, АТ «Турбоатом» освоїв виробництво титанових робочих лопаток турбін АЕС, які раніше імпортувалися з Російської Федерації [148].

Звичайно великий вплив на рівень ефективності експортно-імпортової діяльності та його структурну динаміку на підприємстві здійснюють фактори внутрішнього середовища. В 2.3 було обґрунтовано, що діагноз впливу основних факторів внутрішнього середовища буде об'єктивний, якщо розробляти когнітивну карту впливу факторів внутрішнього середовища підприємства на ефективність ЕІД підприємства. Були визначені системні фактори, які впливають на ефективність ЕІД підприємства, це фондovіддача, ресурсovіддача, коефіцієнт зносу основних засобів, витрати на 1 грн продукції, коефіцієнт поточної ліквідності, коефіцієнт швидкої ліквідності, коефіцієнт мобільності активів, коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості, строк погашення дебіторської заборгованості [38].

Важливою функцією діагностики ефективності ЕІД підприємства є прогнозування розвитку її ознак та аналіз сценаріїв цього розвитку. Для

прогнозування ознак ефективності ЕІД підприємства, його рівня та рівня структурної динаміки доцільно обчислювати моделі кривих росту, які подаються у вигляді функції часу $y = f(t)$, з огляду на те, що вплив інших факторів несуттєвий або непрямо враховується через фактор часу [16]. Прогнозування на основі моделей кривих росту має за основу екстраполяцію, що передбачає продовження в наступні періоди тенденції, яка встановлена у попередніх періодах. При обчисленні моделі кривих росту дотримуються таких етапів: 1) вибір однієї кривої, форма якої відповідає характеру зміни часового ряду та є найкращою з альтернативних, що визначено за коефіцієнтом детермінації; 2) оцінка параметрів обраних кривих; 3) перевірка адекватності обраних кривих прогнозованого процесу чи явища, оцінка точності моделей і остаточний вибір кривої росту; 4) розрахунок точкового та інтервального прогнозів [139]. Отже, вибір найкращого рівняння для побудови тренду здійснюють шляхом перебору основних форм тренду, розрахунку за кожним рівнянням скоригованого коефіцієнта детермінації і вибір рівняння тренду з максимальним значенням скоригованого коефіцієнта детермінації.

Статистична якість побудованих моделей кривих росту для прогнозу визначається за критеріями перевірки якості побудованих регресійних моделей: критерієм Стюдента (t), критерієм Фішера (F), критерієм Дарбіна–Уотсона (DW). Існування автокореляції залишків може істотно спотворювати прогнозні значення, тому якщо критерій Дарбіна – Уотсона підтверджує існування автокореляції залишків у моделі, на основі такої моделі не слід обчислювати прогноз.

З використанням статистичного пакета Statgraphics Centurion було обчислено моделі прогнозування значень частинних показників ефективності ЕІД підприємства на основі кривих росту підприємства АТ «Турбоатом», а саме (Додаток Л):

$$x_1 = \frac{1}{0,836 + 0,061 \ln t}, R^2 = 0,542, F = 8,28, DW = 1,684,$$

$$x_2 = \sqrt{1,318 - 0,142 \ln t}, R^2 = 0,986, F = 486,02, DW = 3,056,$$

$$x_3 = \frac{1}{4,242 + 0,078t^2}, R^2 = 0,963, F = 184,42, DW = 2,68,$$

$$x_4 = \exp^{-0,342 - 0,007t^2}, R^2 = 0,514, F = 7,39, DW = 1,95,$$

$$x_5 = \frac{1}{-0,007 + 0,03t}, R^2 = 0,884, F = 52,93, DW = 1,532,$$

$$I_p = \frac{1}{1,972 + 0,007t^2}, R^2 = 0,1163, F = 0,92, DW = 1,86,$$

$$I_s = \sqrt{0,073 + 0,002t}, R^2 = 0,029, F = 0,21, DW = 2,638.$$

За критеріями придатні для опису та прогнозу моделі ознак, а моделі рівнів статистично не якісні. Прогнозні значення показників ефективності ЕІД за цими рівняннями на наступні три роки такі:

для коефіцієнта ефективності експорту (x_1) 1,024; 1,0179; 1,01245;

коефіцієнта ефективності імпорту (x_2) 0,9957; 0,9889; 0,9827;

коефіцієнта протермінованих зобов'язань (x_3) 0,0832; 0,0733; 0,0648;

частки експорту у загальному обсязі реалізації підприємства (x_4) 0,3404; 0,2917; 0,2464;

рентабельності продажів (x_5) 36,4292; 36,1103; 35,8457.

Отже, за прогнозними значеннями показників ефективності ЕІД маємо тенденції зниження всіх значень, це погана тенденція і підприємству слід терміново розробляти програму заходів. Тільки зниження показника протермінованих зобов'язань є доброю тенденцією.

Таким чином, здійснення діагностики ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства має відбуватись методично згідно відповідних етапів (табл. 3.1); це забезпечує комплексне управління ефективністю експортно-імпортової діяльності для її розвитку.

Методичний підхід до діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства

Завдання діагностики згідно її функціям	Методи вирішення завдань	Очікувані результати
Етап 1. Формулювання мети та цілей діагностики		
Встановити мету проведення діагностики та її цілей	Методи аналізу та синтезу	Уточнена мета діагностики та її перелік її цілей
Етап 2. Розпізнання та ідентифікація ознак ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства		
Формувати системи ознак ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства для її діагностики	Методи аналізу та синтезу	Система показників діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства Визначений стан ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства
Етап 3. Встановлення критеріїв ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства		
Обґрунтувати критерії ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства	Методи економічного аналізу	Система критеріїв ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства
Етап 4. Вибір інструментів та аналітичних процедур діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства		
Аналізувати переваги та недоліки наявних інструментів та аналітичних процедур для здійснення діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства	Методи аналізу та синтезу	Склад інструментів та аналітичних процедур діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства
Етап 5. Відслідкування та контроль зміни значень частинних показників ефективності експортно-імпоротної діяльності в динаміці		
Спостерігати за зміною значень частинних показників ефективності експортно-імпоротної діяльності та їх тенденціями відповідно до закономірностей в економіці підприємства	Методи аналізу та синтезу, інструменти описової статистики	Висновки щодо відповідності змін значень частинних показників ефективності експортно-імпоротної діяльності і тенденцій до їх змін
6. Аналіз та оцінювання рівня ефективності експортно-імпоротної діяльності, тенденцій його зміни та еталонного (нормального) стану		
Визначити рівень ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства на основі інтегрального показника	Модифікований метод побудови показника якості Харрінгтона	Значення інтегрального показника рівня ефективності експортно-імпоротної діяльності
Етап 7. Відслідкування та контроль зміни структурної динаміки ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства		
Визначити структурну динаміку ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства на основі динамічного структурного еталону	Метод побудови інтегрального показника структурної динаміки ефективності	Значення інтегрального показника рівня структурної динаміки ефективності експортно-імпоротної діяльності
Етап 8. Аналіз впливу факторів зовнішнього середовища на ефективність експортно-імпоротної діяльності підприємства		
Визначити фактори впливу зовнішнього середовища на ефективність експортно-імпоротної діяльності підприємства	Факторний аналіз, багатофакторний регресійний аналіз	Сукупність найвпливовіших факторів зовнішнього середовища на рівні ефективності експортно-імпоротної діяльності та його структурної динаміки

Завдання діагностики згідно її функціям	Методи вирішення завдань	Очікувані результати
9. Аналіз впливу факторів внутрішнього середовища на ефективність експортно-імпоротної діяльності підприємства		
Визначити фактори впливу внутрішнього середовища на ефективність експортно-імпоротної діяльності підприємства	Факторний аналіз, багатофакторний регресійний аналіз	Сукупність найвпливовіших факторів внутрішнього середовища на рівні ефективності експортно-імпоротної діяльності та його структурної динаміки; когнітивна карта впливу виробничо-фінансових факторів на ефективність експортно-імпоротної діяльності підприємства
10. Прогнозування показників ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства для діагностики розвитку її стану		
Визначити прогноз значень показників ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства	Моделі кривих росту	Основні прогностичні тенденції змін значень показників ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства
11. Розроблення управлінських рішень щодо підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства на основі результатів її діагностики		
Визначити проблеми та резерви підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства	Економічний аналіз, стратегічний аналіз,	Рациональне управлінське рішення щодо підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності. Обґрунтована програма управлінських заходів щодо підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності.

Пропонований методичний підхід до діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства має переваги завдяки своєму науковому підґрунтя, комплексній реалізації функцій діагностики, використанню сучасних аналітичних інструментів.

3.2. Розроблення стратегічного управлінського рішення підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства на основі результатів діагностики

Стратегічне управління експортно-імпоротною діяльністю підприємства передбачає розроблення стратегічного управлінського рішення (СУР), яке має відмінності від просто управлінського рішення. Відмінності стратегічного управлінського рішення від оперативного полягають у принципових відмінностях

стратегічного управління від оперативного, а саме перше потребує підприємницької організаційної поведінки, а друге – здійснюється на основі прирістної поведінки [8]. Багато фахівців зі стратегічного управління вважають, що підґрунтям розроблення стратегічного управлінського рішення є вибір стратегії життєдіяльності підприємства та визначення механізму управління її реалізації, що сприяє досягненню стратегічних цілей та виконання місії. Отже, стратегічне управлінське рішення складає основу формування стратегічного управління підприємством й передбачає вибір альтернатив його стану у зовнішньому середовищі [129, 142, 164, 182, 189].

Для розрізнення самих стратегічних управлінських рішень слід враховувати, що в сучасних умовах управлінці виокремлюють три напрями аналізу стратегічного управління, а саме: 1) розпорядчі (школи дизайну, планування, позиціонування); 2) описуючі (школа підприємництва, когнітивна школа, школа навчання, школа влади, школа культури, школа зовнішнього середовища); 3) школа конфігурації. Власне існують два основні підходи до процесу розроблення та прийняття СУР. Перший підхід – цільовий, коли основною є ціль розвитку, для досягнення якого і визначаються засоби; це характерно американській школі менеджменту. Другий підхід – ресурсний, та характерний для японської школи, коли визначальними є ресурси підприємства, які необхідні для адаптації до мінливих умов. Характерною рисою вітчизняної школи управлінців є розпорядчий підхід у дослідженнях стратегічного управління з акцентуванням на психологічні теорії прийняття рішення. Вітчизняні фахівці з проблем стратегічного управління та управлінських рішень вважають, що якість і ефективність цих рішень залежать від степені структурованості процесу його розроблення та прийняття, а також змісту та послідовності етапів здійснення цього процесу.

Стратегічне управлінське рішення розробляють при виникненні проблем в стратегічному управлінні підприємством, які пов'язані зі зміненням зовнішнього середовища та потребують діагностики всієї діяльності, величини змін.

Фахівці з проблем розроблення управлінських рішень виділяють вісім ознак

відмінностей між стратегічними та оперативними управлінськими рішеннями, а саме: інформація на вході, інформація на виході, функція системи, суб'єктний склад, об'єктний склад, структура системи (послідовність етапів), загальний інструментарій для двох систем, спеціальний інструментарій [95]. Однією з принципових відмінностей є структура системи розроблення стратегічного та оперативного управлінського рішення іншими словами технологій розроблення цих рішень. Етапами стандартної технології розроблення оперативного управлінського рішення є аналіз проблемної ситуації, визначення обмежень та вирішального правила вибору, генерування альтернатив, вибір моделі змін, внесення змін в систему прийняття рішення тобто його реалізація. Багато вчених вважають, що етапами стандартної технології розроблення стратегічного рішення є аналіз проблемної ситуації, визначення стратегічних проблем, бачення, місії, цілей, аналіз внутрішнього та зовнішнього середовищ, генерування альтернатив, вибір стратегії, розроблення деталізованої моделі змін та системи контрольних показників ефективності, внесення змін в систему прийняття рішення тобто його реалізація.

Стратегічні управлінські рішення мають особливості, це інноваційний характер, направленість на перспективні цілі і можливості, складність формування за умови, що багато стратегічних альтернатив не визначено, суб'єктивність оцінки, незворотність та висока ступінь ризику. Здійснення цих рішень залежать від їх наукової обґрунтованості, яка має ґрунтуватись на таких принципах як системному описі проблеми, комплексній діагностиці факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ, визначення серед них дестабілізуючих факторів, об'єктивній оцінці можливостей підприємства у досягненні стратегічних цілей, аналізі економічної стійкості підприємства щодо впливу дестабілізуючих факторів та зменшення ступеня ризику.

Відмінності стратегічного управління ефективністю експортно-імпоротної діяльності підприємства полягають в тому, що воно враховує стратегічні можливості та потенціал підприємства, а в стратегічному управлінському рішенні підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності – експортно-імпорتنний

потенціал підприємства, який є складною характеристикою підприємства [11].

Дієвість системи управління ефективністю експортно-імпоротної діяльності підприємства обумовлюється дієвістю управлінського рішення, що в свою чергу залежить від технології його розроблення.

Важливість процедури технології розроблення та ухвалення управлінського рішення визнана багатьма вченими як закордоном, так і в Україні. В розробленні управлінського рішення важливо дотриматись його технології. Зазвичай, під технологією ухвалення управлінських рішень розуміють послідовність дій, які приводять до вибору і реалізації оптимальних альтернатив, а також аналіз і визначення ефективності на основі даних зворотного зв'язку [81]. Це визначення надзвичайно узагальнене. Так, особа, яка ухвалює рішення (ОУР), здійснює вибір та реалізацію оптимальних альтернатив, але сам вибір оптимальних рішень з альтернативних є складною процедурою, яка передбачає також свою технологію здійснення, не говорячи вже про аналіз та визначення ефективності цього рішення. В даній ситуації слід говорити про забезпечення цих дій, а саме про розроблення управлінського рішення. Необхідно науково розробляти управлінське рішення, оскільки це і забезпечує його вибір, реалізацію, аналіз і визначення його ефективності. Про процедурну або технологічну раціональність ухвалення управлінських рішень говорив лауреат Нобелівської премії Г. Саймон, який стверджував, що передумова раціональності є невід'ємною частиною практично всіх відомих соціологічних, психологічних, політологічних та антропологічних теорій [155]. Канеман Д., який також є лауреатом Нобелівської премії, переконливо доводить в своїх працях про дію та перевагу принципу раціональної поведінки економістів, а саме «людини економічної». Він вважає, що суб'єкт відносин часто не звертає уваги на можливі наслідки рідкісних, але масштабних нищівних подій, що роблять, в кінцевому підсумку, припущення про майбутні результати невірними [70]. Оponentом Канемана Д є Сміт В., який одночасно з першим отримав Нобелівську премію та вважає, що експериментальна перевірка в загалі підтверджує звичні для економістів принципи раціональної поведінки і не спростовує їх [230].

Серед відомих підходів в розробленні управлінських рішень, а саме процесному, ситуаційному та системному, Г. Саймон застосував останній та запропонував трьох етапну схему розроблення та прийняття рішення, яка складалась з обдумування, проектування варіантів рішення (генерація альтернатив) та вибір. Цю схему він потім удосконалив та зробив шести етапною; вона складалась з таких етапів: виявлення наявності проблеми, формулювання та уточнення цілі, визначення критеріїв, які забезпечують ефективність рішення, проектування варіантів рішення (генерація альтернатив), порівняння варіантів з критеріями, вибір найкращого варіанту. Наступним кроком удосконалення схему розроблення та прийняття рішення Г. Саймона було введення зворотнього зв'язку і вона стала складатись з восьми етапів [155].

Відомо, що сучасна раціональна технологія ухвалення управлінського рішення складається з таких основних етапів: 1) постановка проблеми, встановлення критеріїв і обмежень (визначення сутності, причини проблеми, мети, критеріїв і обмежень, усунення надлишкових обмежень); 2) генерування варіантів рішень (розроблення варіантів рішень та опис кожного з них); 3) оцінка варіантів управлінського рішення та вибір найбільш переважаючого (здійснення прогнозу результативності кожного з варіантів, оцінювання на основі застосування критеріїв, шкали, принципів вибір, вибір на ухвалення рішення); 4) реалізація управлінського рішення (доведення інформації про ухвалене рішення працівникам підприємства, поширення інформації про рішення співучасникам процесу його реалізації, узгодження цілей працівників, які ухвалюють рішення); 5) зворотній зв'язок (оцінювання та аналіз наслідків реалізації рішення); 6) визначення ефективності ухваленого управлінського рішення [8, с. 50]. Асаул А.Н. стверджує, що така раціональна послідовність ухвалення управлінського рішення має переваги бо є гнучкою за рахунок того, що ОУР може повертатись з більш пізніших фаз на початкові, що є результатом переосмислення та налаштовується на різні види управлінського рішення в тому числі і на стратегічні. Безумовно, модель ухвалення рішення має будуватись на чітких причинно-наслідкових взаємозв'язках.

Якщо посилити перші три етапи цієї технології, які пов'язані з його розробленням, то отримаємо саме раціональне управлінське рішення. Перший етап технології рекомендується посилити діагностикою умов досягнення мети. ОУР слід детально ідентифікувати, вивчити всі умови, виокремити серед них ті, які є перешкодою та ті, які є позитивними у досягненні мети. Другий етап рекомендується посилити визначенням груп або типів альтернатив вирішення проблеми; розробленням аналітичного забезпечення для обґрунтування кожної альтернативи рішення; розробленням сценаріїв реалізації рішення та його наслідків. ОУР не слід дотримуватись хибної думки щодо збільшення кількості інформації, адже її надлишок може тільки збільшити невизначеність, що негативно впливає на вибір альтернативних варіантів. Розроблення досконалого аналітичного забезпечення для обґрунтування та вибору раціонального рішення з альтернативних обумовлює перевагу логіці в реалізації даного рішення. Зазвичай, низьку ефективність реалізації управлінського рішення часто пов'язують з не врахуванням форсмажорних обставин, але їх частка буде значно меншою, якщо ОУР детально проаналізує всі умови. Генерування альтернативних варіантів здійснюють експерти, тому важливо врахувати кожен думку експертів і це має бути відображено в аналітичному забезпеченні. Саме правильне діагностування умов реалізації управлінського рішення являється однією з основ формування альтернативних варіантів рішень. Детальний економічний аналіз причин формування саме даного управлінського рішення складає змістовне аналітичне підґрунття для його розроблення. Дискусійним є твердження, що коли початкова генерація ідей відділена від оцінки кінцевого варіантів, число альтернативних варіантів рішення збільшується, а їх якість підвищується. Тобто спочатку складається перелік всіх можливих альтернатив, без врахування їх оцінки, яка буде здійснена, але потім. Звичайно, такий підхід дійсно передбачає включення до переліку альтернативних варіантів великої їх кількості, але надзвичайно великий їх перелік спричиняє розсіювання інформації та призводить до збільшення часу для аналізу та оцінювання. Хоча наступним етапом раціональної технології прийняття управлінського рішення є оцінка варіантів управлінських рішень та

вибір найбільш переважаючого. Щодо оцінки та оцінювання то слід їх здійснювати на науковій основі, а сама процедура оцінювання має також бути технологічно реалізована [139].

Наприклад, згідно раціональної технології прийняття управлінського рішення щодо підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності промислового підприємства АТ «Турбоатом» в сучасних умовах передбачається пошук нових можливостей її підвищення. Отже, якщо дотримуватись такого підходу до організації кожного етапу технології ухвалення управлінського рішення отримаємо раціональне управлінське рішення щодо підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності. Раціональною називають технологію прийняття рішень, якщо вона ґрунтується на раціональній основі та передбачає раціональну поведінку особи, яка ухвалює управлінське рішення. Існує багато трактовок як раціональної поведінки, так і взагалі її не визнання.

Проте дотримуючись поглядів Нобелівського лауреата В. Сміта, який обґрунтував модель раціональної «людини економічної». Саме етапи такої технології прийняття рішення дозволяються як контролювати раціональність її організації, так і управляти цим процесом. Чим більше структурований етап технології та чітко прописані складові цього етапу та його забезпечення, тим більше раціональності в такій технології.

При розробленні стратегічних рішень можуть виникати проблеми, а саме 1) пов'язані з частковим або неповним аналізом зовнішнього середовища підприємства та його впливом на рівень ефективності експортно-імпоротної діяльності; 2) невизначеність впливу внутрішніх факторів на розвиток експортно-імпоротної діяльності; 3) не обґрунтованість функціональних стратегій, що пов'язано з необ'єктивною оцінкою потенціала підприємства та його використання; 4) не досконале аналітичне забезпечення розроблення стратегій підприємства та відповідних стратегічних рішень.

Розроблення стратегічного управлінського рішення підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства в складній економічній ситуації відрізняється від розроблення звичайного управлінського

рішення. Відмінності його полягають як в назві і змісті етапів, так і в рівні відповідальності за це рішення. Оскільки існують п'ять основних ознак, які характеризують управлінські рішення, це – важливість, поправимість, частота, число альтернатив, терміновість. Рівень відповідальності стратегічного управлінського рішення набагато вищий, ніж рівень відповідальності звичайного управлінського рішення. Щодо поправимості, то стратегічні рішення набагато складніше коригувати, іноді вони взагалі непоправимі або поправимі з великими втратами.

Аналіз робіт фахівців з проблем розроблення управлінських рішень та стратегічних управлінських рішень, показав доцільність логіки та змісту етапів раціональної технології розроблення стратегічного рішення [9, 20, 34, 73] представлена на рис. 3.5.

Фахівці з проблем управління та управлінського рішення вважають, що процес прийняття рішень завжди формалізований та обов'язкового містить проблеми, цілі, альтернативи і відповідальність за прийняті рішення [8].

Аналіз і діагностика проблемної ситуації є першим етапом раціональної технології прийняття стратегічного управлінського рішення. Зміст цього етапу визначається виникненням проблеми в життєдіяльності підприємства. Наприклад, складність соціально-економічних умов діяльності підприємств в Україні позначається на її ефективності. Про це було детально сказано в 2.1. Саме виникнення даної проблеми і обумовило актуальність розроблення стратегічного управлінського рішення підвищення ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства.

Другим етапом раціональної технології прийняття стратегічного управлінського рішення є розробка прогнозу розвитку ситуації. Цей етап передбачає глибокий аналіз впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ, визначення серед них які позитивно впливають на ефективність експортно-імпортової діяльності, а які негативно, більше того є дестабілізуючими.

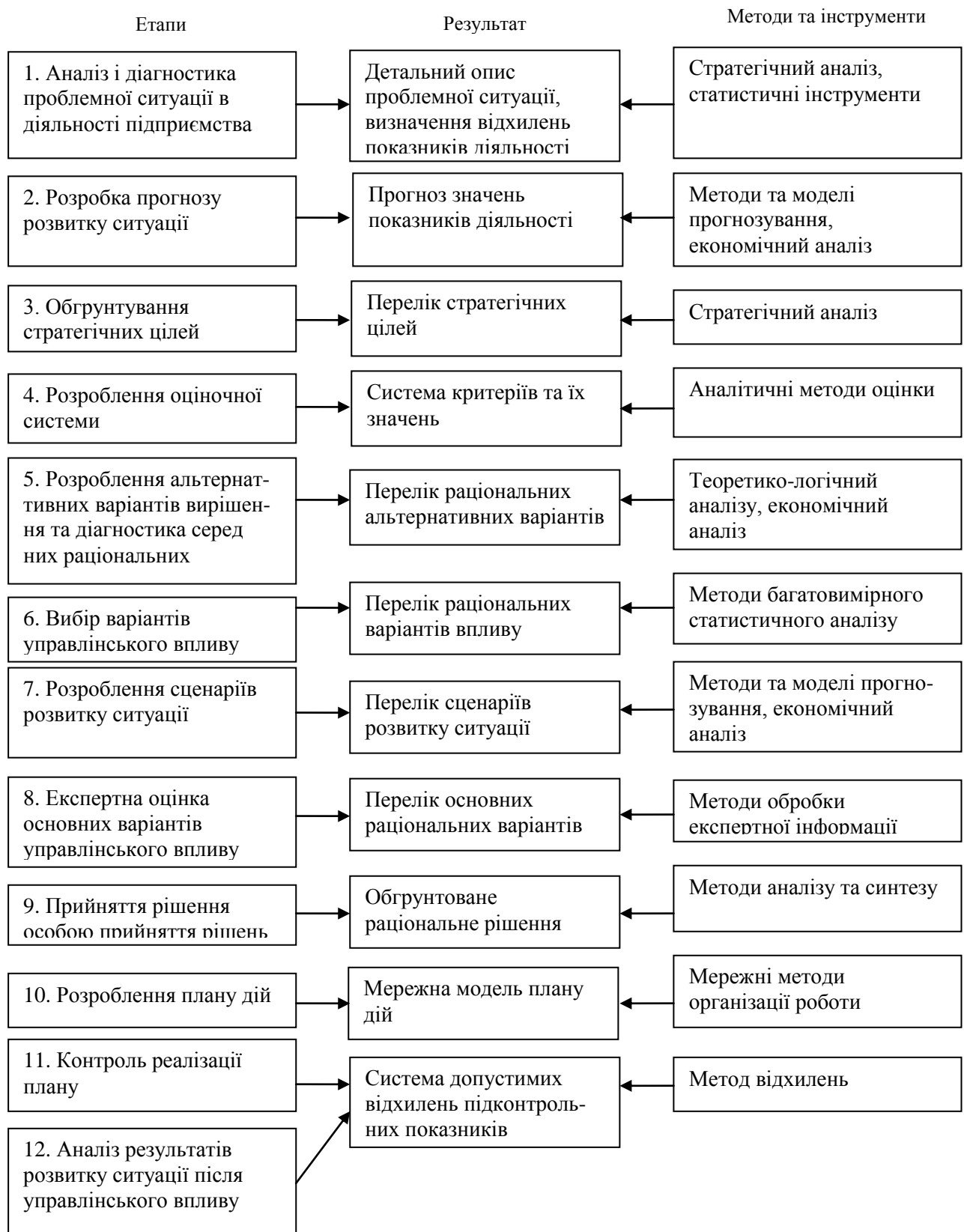

Рис. 3.5. Основні етапи раціональної технології прийняття стратегічного управлінського рішення та методи і результати їх здійснення

В підрозділах 2.1 було детально розглянуто логіку здійснення діагностики факторів зовнішнього середовища, які впливають на розвиток експортно-імпоротної діяльності підприємств. В підрозділі 2.3 описано інформаційно-аналітичне забезпечення діагностики впливу виробничо-фінансових факторів на ефективність експортно-імпоротної діяльності підприємства, яке складається із системи показників (частинних та інтегральних), латентних виробничих та фінансових факторів, які рекомендується виявляти за допомогою факторного аналізу, причинно-наслідкових взаємозв'язків між факторами і показниками, встановлених за допомогою кореляційно-регресійного аналізу, та передбачає детальний економічний аналіз. Для встановлення впливу виробничих та фінансових факторів на загальний рівень ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства та структурну динаміку цієї ефективності рекомендується спочатку обчислити парні коефіцієнти кореляції факторів з цими інтегральними показниками. На цій основі рекомендується розробляти когнітивну карту впливу виробничо-фінансових факторів на ефективність експортно-імпоротної діяльності підприємства, перевагами якої є формування об'єктивного діагнозу цього впливу. Саме такий детальний аналіз факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ дозволить розробити реальніший прогноз розвитку ситуації щодо підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності.

Третім етапом раціональної технології прийняття стратегічного управлінського рішення є визначення стратегічних цілей. Так АТ «Гурбоатом» має дві корпоративні стратегії, а саме: 1) максимізація добробуту акціонерів за рахунок зростання ринкової вартості акцій, а також отримання акціонерами дивідендів; 2) задоволення суспільних потреб народного господарства України і громадян в продукції Товариства з високими споживчими якостями при мінімальних затратах, одержання прибутку і забезпечення на цій основі зростання добробуту акціонерів Товариства. Слід відмітити, що підприємство проводить політику на дотримання вимог, що пред'являються до кожного виду діяльності. Але оскільки підприємство веде активну експортно-імпортну діяльність, то основною і актуальною функціональною стратегією є підвищення ефективності

експортно-імпортої діяльності в складних економічних умовах.

Розроблення оціночної системи є четвертим та важливим етапом технології прийняття стратегічного управлінського рішення. Основою для розроблення стратегічного управлінського рішення щодо підвищення ефективності експортно-імпортої діяльності підприємства є результати її оцінки. Відомо, що до інформаційного забезпечення управлінських рішень висуваються такі вимоги, а саме: актуальності (надання реальних відомостей у відповідний момент часу); достовірності (адекватність відомостей, яка забезпечується правилами збирання та обробки інформації); релевантності (відповідність інформації поставленим задачам); повноті відображення (виявлення сутності явища, його ієрархічної структури та зв'язків); ціле направленості (відповідність інформації основній цілі дослідження); інформаційній єдності (відповідність методології обробки даних вимогам теорії інформатики та статистичній теорії спостережень).

Критеріями успішного стратегічного рішення підвищення ефективності експортно-імпортої діяльності є досягнення планових значень основних показників, а саме: коефіцієнт ефективності експорту, коефіцієнт ефективності імпорту, коефіцієнт протермінованих зобов'язань, частка експорту у загальному обсязі реалізації підприємства, рентабельність продажів.

Аналіз ефективності експортно-імпортої діяльності, здійснений на основі застосування пропонованого в підрозділі 2.2 аналітичного забезпечення має переваги, оскільки він передбачає обчислення удосконаленого інтегрального показника рівня ефективності експортно-імпортої діяльності підприємства та інтегрального показника структурної динаміки ефективності цієї діяльності, який дозволяє визначити оцінку динаміки структурних змін ефективності експортно-імпортої діяльності на основі аналізу динамічних рядів критеріїв та врахування еталонного співвідношення порядків темпів їх змін. Було діагностовано, що починаючи з 2015 року на підприємстві відбувається падіння загального рівня ефективності експортно-імпортої діяльності. Але не зважаючи на це обчислення інтегрального показника структурної динаміки ефективності цієї діяльності свідчить про достатньо високий рівень узгодженості темпів змін критеріїв в

системі протягом останніх семи років, а отже це є свідченням ефективної системи управління цією діяльністю на підприємстві.

Економічний аналіз стану діяльності підприємства за 2019 рік показав, що договірні зобов'язання були повністю виконані та уклалися нові контракти. Був виконаний великий об'єм роботи з виготовлення продукції для Запорізької, Южно-Української АЕС (Україна), Аксуської ТЕС (Казахстан), АЕС «Пакш» (Угорщина), АЕС Козлодуй (Болгарія), Вірменської АЕС (Вірменія), Ровенської АЕС, Дністровської ГЕС, Дніпро ГЕС-2, Київської ГЕС, Канівської ГЕС (всі - Україна), Шульбінської ГЕС (Казахстан), Рогунської ГЕС (Таджикистан) тощо.

Також на підприємства була проведена велика робота з оновлення та модернізації обладнання згідно Інвестиційної програми технічного переоснащення АТ «Турбоатома», а саме: придбано пристрій системи охолодження стійки для фрезерувально-розточувального верстата «Іноценті», автомобіль-самоскид та автобус, модернізовано газорізальну машину «Мессер-Грісхайм» в цеху 60; горизонтально-розточувальний верстат «Шкода» в цеху 83; мобільний змішувач безперервної дії в цеху 50; відремонтовано більше 60-ти одиниць обладнання; впроваджено технологію обробки хвостів робочих лопаток з титанового сплаву на верстаті з числовим програмним керуванням для скорочення циклів виготовлення лопаток; розроблено нову технологію виготовлення цілісного відливання лопатки напрямного апарату гідротурбіни для Середньодніпровської ГЕС з 2-х печей.

Розроблення альтернативних варіантів вирішення проблеми та діагностика серед них раціональних є також важливим етапом технології. Альтернативні варіанти вирішення проблеми передбачають виявлення декількох їх альтернативних шляхів, але справа складається в тім, щоб дійсно визначити якомога більша їх, щоб не загубити реалістичний та дієвий варіант. Існує багато різних технологій генерування альтернативних варіантів управлінських рішень, та всі вони передбачають наявність достатньої інформації для аналізу, діагностики та оцінки ситуації. Для оцінки альтернатив використовується оціночна система, яка містить критерії ухвалення рішення, шкали для оцінки, вимірники альтернатив та

принципи вибору [132]. При цьому альтернативні варіанти мають бути приведеними до порівняного виду за такими критеріями: часу, якості, обсягу виробництва, освоєності продукції у виробництві, методу отримання інформації для прийняття управлінського рішення, умови експлуатації продукції, інфляції, ризику та невизначеності.

Так на підприємстві АТ «Турбоатом» планується новий контракт на турбіну для першої атомної електростанції в Узбекистані, при цьому загальна вартість проекту будівництва АЕС сягає 1 млрд дол. США, а тривалість його реалізації – від 7 до 10 років. Що говорить про серйозну та довгострокову перспективу співробітництва. Оскільки АТ «Турбоатом» є визнаним лідером з виробництва та постачання турбін-мільйонників; 20 блоків-мільйонників працюють по всьому світу без жодної аварійної зупинки, то існує ймовірність укладення даного контракту.

Альтернативними варіантами рішення щодо підвищення ефективності експортно-імпортової діяльності є два їх різновиди, а саме: перший ґрунтується на укладенні договорів на 1,5 роки наперед, а другий – на впровадженні політики якості продукції на підприємстві.

З огляду на сучасні умови життєдіяльності для даного підприємства критеріями є: 1) закупівля за мінімальною вартістю металопрокату на металургійних підприємствах України; 2) закупівля за мінімальною вартістю напівфабрикатів за кордоном (стальне литво, поковки); 3) закупівля за мінімальною вартістю штамповані заготовки лопаток за кордоном; 4) введення в експлуатацію нових основних засобів; 5) збільшення використання виробничих потужностей підприємства; 6) формування стратегії лідерства за витратами на основі постійного зменшення витрат на виробництво і збут продукції; 7) формування стратегії прямого експорту; 8) формування стратегії непрямого експорту; 9) підвищення якості продукції, а саме поліпшенням конструктивних особливостей турбін, поліпшенням їх надійності, поліпшення технології виготовлення турбінного обладнання, підвищення її якості. Щодо обмеженості, то тут слід їх розділити на ті, що пов'язані із зовнішнім середовищем, та ті, що

пов'язані із внутрішнім середовищем підприємства. Обмеженнями, які пов'язані із зовнішнім середовищем для підприємства є: зменшення попиту на українську продукцію та несприятлива цінова кон'юнктура на міжнародних ринках; погіршення фінансового стану вітчизняних підприємств та відсутність доступу до кредитних ресурсів, що призводить до імпорту дешевої сировини та матеріалів; обмеження щодо експорту українських товарів на російський ринок; зростання собівартості вітчизняної продукції; зростання курсу іноземних валют, подорожчання енергоносіїв, продовження збройного конфлікту на території України [58]. Обмеженнями, які пов'язані із внутрішнім середовищем підприємства є низький рівень використання середньорічної виробничої потужності підприємства, утримання активів відбувається за рахунок власних коштів підприємства, фізичний та моральний знос основних засобів, недостатній рівень механізації та автоматизації виробництва, обмеженість сум інвестування, обмеженість коштів на проведення капітального ремонту та модернізації існуючого обладнання.

Щодо усунення надлишкових обмежень, то підприємство розробило заходи та їх здійснює, а саме: не злучає банківські кредити; не має заборгованості по зарплаті, податках, перерахуванню платежів до Державного бюджету України та єдиного соціального внеску; своєчасно сплачує за спожиті енергоресурси, реалізує Програму підготовки та перепідготовки кадрів, освоєння суміжних професій, підвищення кваліфікації робітників та службовців; для збереження лідируючого положення на світовому ринку енергомашинобудування проводить технічне переозброєння виробничих потужностей, впроваджує інноваційні техпроцеси із застосуванням прогресивного інструменту; здійснює технічне переозброєння за власні кошти без залучення позикових коштів [132]].

Шостим етапом технології є вибір варіантів управлінського впливу. При виборі варіантів управлінського впливу слід враховувати наявні позитивні фактори, які були виявлені в процесі діагностики стану ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства. До позитивних факторів відноситься те, що підприємство повністю законтрактувало весь 2020-й рік та середину 2021 року,

при цьому сума гарантованих контрактів на наступний рік досягає 3 млрд грн.

Розроблення сценаріїв розвитку ситуації складає сьомий етап технології. При розробленні сценаріїв розвитку ситуації слід врахувати обґрунтовані шляхи підвищення ефективності експортної діяльності, а саме: загальні управлінські (передбачається моніторинг цієї діяльності, планування, координацію); управлінський облік і контроль (передбачається облік та контроль сировини, структура даних по продукцію); управлінські за ресурсами (передбачається діагностика раціонального використання ресурсів підприємства); оцінка споживчого попиту та управління запасами (аналіз товарів конкурентів та попиту зарубіжних споживачів, визначення необхідного розміру запасів, комплектуючих, обсягів незавершеного виробництва); оцінка експортної діяльності (передбачається внутрішній контроль, аналіз закордонного ринку збуту, ефективність виробництва продукції на експорт, визначення шляхів реалізації, після продажного обслуговування) [79].

Восьмий етап раціональної технології прийняття стратегічного управлінського рішення складає експертна оцінка основних варіантів управлінського впливу. Наприклад, для підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності важливо визначити рівень управляємості цією діяльністю. Вважається, що управляємість визначається реагуванням об'єкту управління на управлінський вплив. Й далі – управляємість може слугувати одним із інтегральних показників функціонування соціальних організацій та ефективності управління ними. Управляємість має критерій – здійсненність управлінських рішень.

Відомо, що напрямками забезпечення здійсненності управлінського рішення є розширення засобів та методів інформаційної технології та методів обробки інформації; формування інформаційної інфраструктури діяльності підприємства; створення та управління організаційним знанням експортно-імпоротної діяльності; підготовка фахівців управління цими знаннями; розвиток системи управління ЕІД; підвищення якості розроблення та прийняття управлінських рішень.

Етап прийняття рішення особою, яка приймає рішення, відноситься до етапів, які ґрунтуються на всіх попередніх та є результативним, оскільки тут здійснюється кінцевий вибір самого найкращого раціонального варіанту. В ролі особи, яка приймає рішення може бути або індивід, або колектив, який має відповідні повноваження щодо прийняття управлінського рішення та несе за це відповідальність. Якщо особа, яка приймає рішення, то цей етап залежить від особистісних характеристик цієї особи і, перш за все, його характеристик як «раціональної людини» або «економічної людини». В змістовній суті цього етапу розрізняють три підходи: інтуїтивний, раціональний, який передбачає чітку упорядкованість, максимальну формалізованість та ґрунтується на математичних обчисленнях, інтуїтивно-раціональний, який ґрунтується на двох попередніх.

Наступним десятим етапом раціональної технології розроблення стратегічного рішення є розроблення плану дій для реалізації цього рішення. В свою чергу в цьому процесі рекомендують виокремлювати вісім етапів, а саме:

- 1) визначення цілей;
- 2) генерація і оцінка ідей;
- 3) визначення дій;
- 4) встановлення черговості дій;
- 5) визначення необхідних ресурсів;
- 6) перегляд плану;
- 7) підготовка письмово плану дій та робочого графіку;
- 8) моніторинг та контроль [158].

В процесі реалізації етапу визначення цілей слід використовувати методичку SMART(ER), яка передбачає встановлення конкретних, вимірюваних, досягаємих, нагальних, орієнтованих на результат, визначених в часі цілей. В процесі розроблення плану дій для реалізації стратегічного управлінського рішення рекомендують також використовувати SWOT-аналіз, який є поширеним інструментом стратегічного планування та розробляти матрицю стратегій на основі SWOT-аналізу. Корисним для виявлення політичних, економічних, соціальних та технологічних факторів зовнішнього середовища, які впливають на

стратегію, є застосування маркетингового інструменту – PEST-аналізу.

Рекомендується при здійсненні письмового плану дій використовувати відомий інтерфейс календарного планування, а саме діаграму Генрі Ганта, перевагою якої є можливість контролювати проміжні ключові точки та вчасно відслідковувати виникаючі проблеми та затримки.

Важливим етапом реалізації управлінського рішення є контроль реалізації плану, де визначальними є процеси вибудови системи відносин і контролю виконання завдань – системи оцінки (заохочення/покарання) персоналу, матриці узгодження за цілями, організації ефективної та швидкої координації та комунікації.

Процес контролю реалізації управлінського рішення передбачає відслідкування виконання запланованих значень показників на основі порівняння встановлених значень та фактично досягнутих, а також діагностика відхилень та їх допустимих значень. Необхідність здійснення контролю пояснюється деякою невизначеністю, яка виникає на попередніх етапах розроблення стратегічного управлінського рішення. Цей етап забезпечує як зворотній зв'язок процесу розроблення управлінського рішення, так і його ефективність.

Практика свідчить, що відсутність цього етапу в технології розроблення стратегічного управлінського рішення призводить до незворотніх процесів та до кризисних ситуацій. Саме цей етап спроможний своєчасно діагностувати помилки в технології розроблення рішення та своєчасно визначити та внести коригування ситуації, тобто добре розроблена система контролю своєчасно виявляє проблеми. Система контролю має містити такі види контролю: попередній, поточний та заключний. До функцій попереднього контролю відноситься контроль за підготовкою робіт з виконання управлінського рішення, їх організація, перевірка організаційно-розпорядної документації, забезпеченість людськими, матеріальними та фінансовими ресурсами. Поточний контроль здійснюється безпосередньо керівником або спеціальним відділом та передбачає моніторинг фактичних результатів виконаної роботи, саме тут діагностується поява відхилень в процесі виконання робіт та приймаються рішення щодо коригування та

виправлення ситуацій з відхиленням. Заключний контроль передбачає визначення результатів виконаної роботи та їх оцінка. Така система контролю реалізації стратегічного управлінського рішення має бути неперервною, що забезпечується постійним моніторингом фактично досягнутих значень показників та їх діагностикою відхилень.

Значення етапу аналізу результатів розвитку ситуації після управлінського впливу пояснюється необхідністю визначення ефективності прийнятих управлінських рішень та їх реалізації. Цей етап передбачає виявлення позитивних та негативних характеристик прийнятого рішення та процесу його реалізації, встановлення додаткових можливостей та резервів, перспектив, які появились в результаті змін, що відбулися в процесі реалізації, діагностування додаткових ризиків, які виникають в даному процесі. Слід також відмітити, що дієвість та ефективність управлінського рішення залежить від врахування та дотримання методологічних складових цього рішення в процесі його розроблення, що забезпечує його наукову обґрунтованість. Рекомендується при розробленні стратегічного управлінського рішення виділяти такі методологічні елементи, які утворюють його методологічну систему, це суб'єкт, об'єкт, предмет, ціль, умови, роль або значення рішення в системі управління, аналітична основа, причини проблеми. На рис. 3.6 наведено методологічні складові розробки стратегічного управлінського рішення підвищення ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства.

Отже, результати діагностики ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства доцільно використовувати майже на всіх етапах технології розроблення стратегічного управлінського рішення, а деяких етапах вона складає основне аналітичне підґрунття. Саме результати цієї діагностики є аналітичним забезпеченням, що створює умови здійснення раціональної технології прийняття стратегічного управлінського рішення.

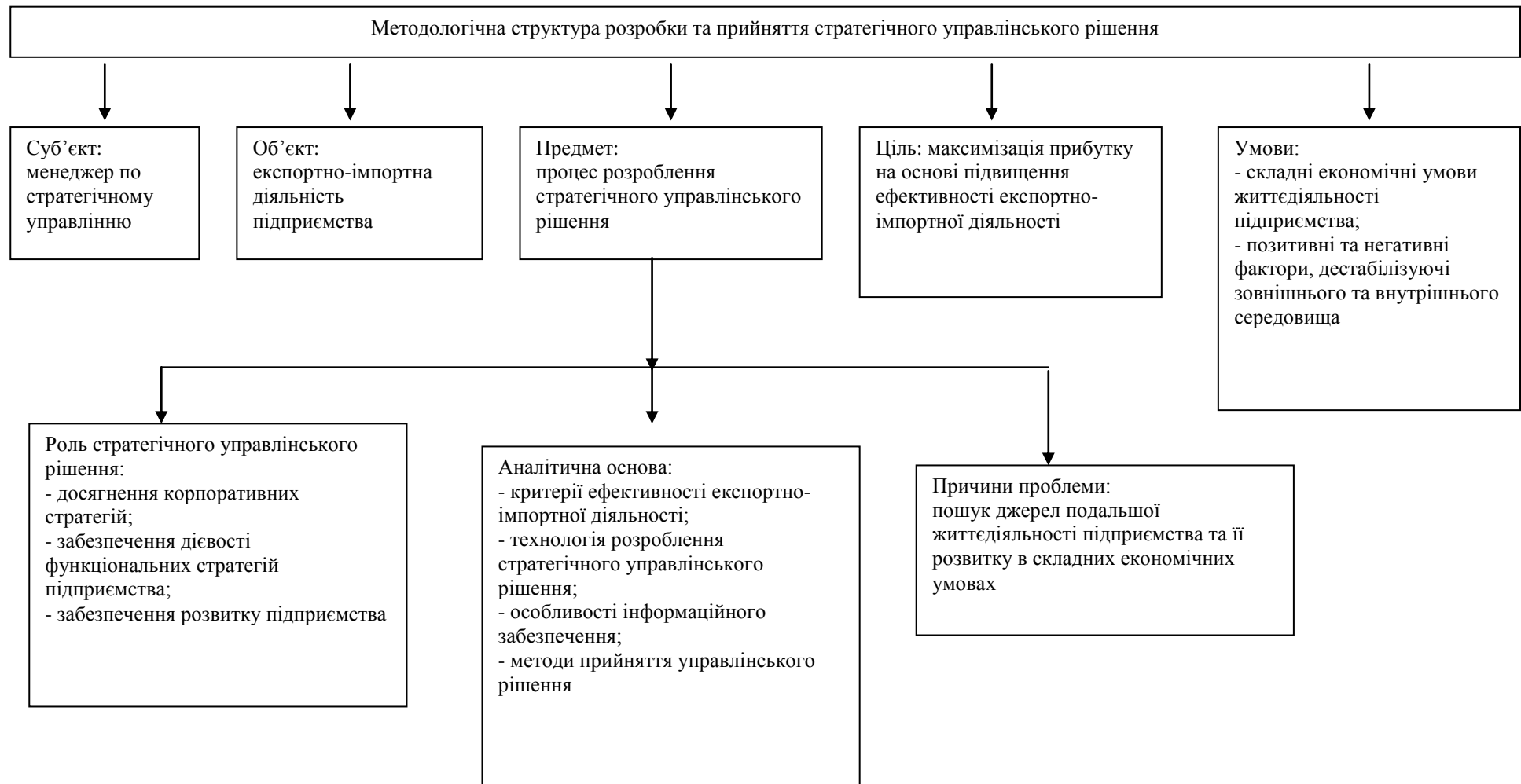

Рис. 3.6. Методологічні складові розроблення стратегічного управлінського рішення підвищення ефективності експортно-імпортної діяльності підприємства

3.3. Діагностика резервів підвищення ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства

Діагностика ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства дозволяє виявити резерви її підвищення. Резервами в економіці згідно економічного словнику є можливість (засіб, умова, обставина) прискореного досягнення означених цілей. Слід відмітити, що в науковій літературі багато визначень поняття резерви. Так Офік М.П. визначає резерв як запас чого-небудь, який спеціально зберігається для використання в разі потреби. Й далі: пошук резервів підвищення ефективності кооперування в системі інноваційного розвитку машинобудівних підприємств доцільно здійснювати у розрізі способів, за якими аналітики можуть оцінювати ефективність кооперування.

З позиції кількісного підходу ключовими параметрами, які характеризують ефективність кооперування в системі інноваційного розвитку підприємства є прибуток і витрати суб'єктів кооперування. Враховуючи причинно-наслідкові зв'язки між цими показниками, а також їх місце в структурі ціни готової продукції і в структурі валового доходу слід визнати, що витрати є факторною ознакою, а прибуток – результативною, тобто необхідно здійснювати пошук резервів збільшення прибутку і зменшення витрат [131].

Резерв також трактують як невикористані можливості, засоби для здійснення чого-небудь [18, с. 1022]. Черевань В., Борщ Л., Горобець Е. та Копченко І. вважають, що в теорії економічного аналізу поняття «резерви» трактують двояко, а саме: 1) резервами вважаються запаси ресурсів, які необхідні для безперебійної роботи підприємства. Вони створюються на випадок додаткової потреби в ресурсах; 2) резервами вважаються можливості підвищення ефективності виробництва. [184, с. 145].

Економічний аналіз на основі комплексного дослідження всіх елементів економічної роботи підприємства, глибокого вивчення процесів і явищ

господарської діяльності у їх взаємозв'язку, взаємозалежності і взаємозумовленості дає змогу об'єктивно оцінити хід господарювання, визначити розміри очікуваних результатів і з'ясувати причини відхилень від стандартизованих параметрів та виявити резерви підвищення ефективності виробництва і розробити заходи щодо їх мобілізації [61, 151, 191, 222].

У наукових працях різних авторів зустрічаються досить широкі класифікації видів резервів. Як правило, науковці виділяють резерви за такими ознаками: за місцем утворення, за ознакою часу, за стадіями життєвого циклу товарів, за видами ресурсів, за стадіями процесу відтворення, за способами виявлення, за часом виникнення резервів, за цілями пошуку резервів тощо [128, 135, 185, 187].

Вчені Матвійчук Ю.В., Величко Л.А. під резервами підвищення економічної ефективності розуміють невикористані випадки збільшення розв'язку на одиницю сукупних видатків шляхом більш доцільного вживання усіх видів ресурсів на підприємстві. При цьому розрізняють екстенсивні та інтенсивні напрями підвищення ефективності використання основних засобів на підприємстві [112]. До інтенсивних автори відносять покращення структури основних засобів на підприємстві; технічна модернізація підприємства; механізувати та автоматизувати виробництво; поліпшення технологічних процесів; усунути проблемні етапи у процесі виробництва; зменшити протяжність виробничого циклу; комбіноване користування і поліпшення якості сировини; максимальне навантаження виробничої потужності підприємства та ін. Екстенсивними напрямиами підвищення ефективності є зниження простоїв устаткування завдяки підвищенню якості ремонтного обслуговування; вчасно забезпечувати основне виробництво кваліфікованим персоналом, матеріалами, паливом; збільшення коефіцієнта змінності роботи обладнання; зменшення кількості несправного обладнання та ін.

Небава М.І., Адлер О.О., Козловський В.О., Лесько О.Й., Мокіна Ю.В. під резервами підвищення економічної ефективності виробництва розуміють невикористані можливості збільшення випуску продукції в розрахунку на

одиницю сукупних витрат завдяки більш раціональному використанню усіх видів ресурсів підприємства. А також вважають, що основними факторами підвищення ефективності виробництва є підвищення його технічного рівня, вдосконалення управління, організації виробництва і праці, зміна обсягу і структури виробництва, поліпшення якості природних ресурсів та інші [123].

Слід відмітити, що найчастіше резерви підвищення ефективності діяльності пов'язують з виробничою діяльністю. Узагальнено ці резерви розділяються за трьома напрямками, а саме: організаційним, технологічним та ресурсним. Резерви ресурсного напрямку передбачають раціональне використання матеріальних, трудових ресурсів, а саме повніше завантаження обладнання, збільшення швидкості обороту оборотних фондів, збільшення ритмічності роботи підприємства, зменшення обсягів незавершеного виробництва, підвищення продуктивності праці, прискорення реалізації готової продукції і т.п. [6]. Слід окремо виділити резерв підвищення ефективності виробничої діяльності за рахунок вироблення продукції, яка б відповідала за асортиментом, структурою та якістю вподобанням споживачу, що сприяє збільшенню попиту на цю продукцію.

Науковою проблемою є пошук резервів ефективності діяльності і тут існує багато рекомендацій щодо її вирішення. Наприклад, рекомендують виявляти резерви скорочення витрат на основі функціонально-вартісного аналізу, який передбачає пошук низьковитратних способів виробництва [146]. Науковці Лизунова О. М., Пуханов О. О. вважають, що для забезпечення ефективності діяльності підприємства необхідно вдосконалити методологію визначення кола показників і критеріїв оцінки взаємодії держави й ринкового механізму з бізнес-моделлю ефективності підприємства і це слід робити на основі теорії керування [99]. Якщо розглядаються явні резерви підвищення ефективності діяльності підприємства, то рекомендують використовувати детермінований аналіз, кореляційний аналіз, метод порівнянь, метод прямого підрахунку, функціонально-вартісний аналіз. Якщо розглядаються неявні резерви, то рекомендують використовувати доходний підхід, метод прямої

капіталізації, метод дисконтованих грошових потоків, метод синтетичної побудови ефекту, методи реального ефекту, витратний підхід, метод первісних витрат, метод вартості заміщення, метод вартості відтворення [61].

Щодо шляхів підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності вітчизняних підприємств, то вчені рекомендують в напрямі економічної ефективності експортних операцій здійснювати такі заходи: зменшення транспортних витрат на експортування продукції; зменшення ціни продукції, яка експортується, постійним клієнтам; зменшення виробничої собівартості експортних товарів; укладення вигідних контрактів на продаж більших партій продукції, за нижчими цінами; збільшення обсягів експорту продукції за рахунок надання іноземним покупцям комерційного кредиту; стимулювання росту обсягів експорту через застосування різних форм міжнародних розрахунків; зменшення витрат на здійснення маркетингу; збільшення обсягів експорту в період девальвації національної валюти. В напрямі економічної ефективності імпорту рекомендуються здійснювати на підприємстві заходи, а саме: закупівлю імпоротної сировини за дешевшими цінами; придбання імпоротної продукції в період знижок; оптимізація витрат на транспортування, розвантаження та складування імпоротної сировини, матеріалів; заключення взаємовигідних контрактів щодо поставки продукції партіями, залежно від потреби за системою відкритого рахунку; закупівлю імпортних товарів великими партіями за нижчими цінами; мінімізацію витрат за рахунок диференціації ринків придбання імпоротної продукції; диференціація ринків збуту всередині країни імпортера та інші [125, 228, 229].

Ткачук Г.Ю. вважає, що всі підходи до оцінки ефективності господарської діяльності можна розділити на ресурсний (економічний результат порівнюється з економічною оцінкою виробничих ресурсів), витратний (економічний результат порівнюється з поточними витратами) та ресурсно-витратний (здійснюється оцінка наявних ресурсів і оцінка поточних витрат) [173].

Отже, всі види резервів ефективності діяльності підприємства та шляхи їх виявлення вітчизняні вчені пропонують в основному розрізняти за ресурсним та витратним спрямуваннями. За цими спрямуваннями розрізняються і резерви ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства та шляхи їх виявлення. Щодо деталізації видів резервів ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства, то слід їх розрізняти за ознаками, що є критеріями цієї ефективності в сучасних умовах, а саме: ефективності експорту, ефективності імпорту, коефіцієнту протермінованих зобов'язань, частки експорту у загальному обсязі реалізації підприємства, рентабельності продажів продукції. Саме таке спрямування пошуку шляхів підвищення ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства та виявлення резервів її надає можливості системно здійснювати ці процеси на підприємстві, а за результатами діагностики рекомендується визначати необхідні величини для аналітичного обґрунтування цих резервів.

Для формування аналітичного забезпечення виявлення резервів ефективності експортно-імпортової діяльності на підприємстві доцільно мати на увазі, що одним із важливих етапів діагностики є формування еталонних значень критеріїв діагностики та оцінка і аналіз стану об'єкту на основі порівняння досягнутих значень критеріїв з еталонними. Такий підхід надає можливості спрямувати пошук резервів за критеріями ефективності експортно-імпортової діяльності на підприємстві та аналітично обґрунтувати їх величини.

Якщо відсутні законодавчо пропоновані нормативні значення критеріїв, то рекомендується для формування їх еталонних значень ґрунтуватись на оптимальних та прогнозних. Задача визначення оптимальних значень критеріїв ефективності експортно-імпортової діяльності є нелінійною, а її цільова функція (нелінійна) враховує залежності загального рівня розвитку від частинних критеріїв ефективності та є адитивною функцією з ваговими коефіцієнтами щодо критеріїв. Для підприємства АТ «Турбоатом» цільова функція має вигляд:

$$I_p = 0,3\sqrt{0,4084 - 0,1348x_1^2} + 0,25\frac{1}{0,6149 + \frac{1,6653}{x_2}} + 0,2\frac{1}{1,6611 + \frac{0,0798}{x_3}} +$$

$$+ 0,15\frac{1}{0,8685 + \frac{0,7162}{x_4}} + 0,1\frac{1}{1,5557 + 0,00039x_5^2}.$$

Обмеженнями в оптимізаційній задачі є значення критеріїв, які мають враховувати прогноз та співвідношення величин коефіцієнтів ефективності експорту та імпорту:

$$x_1 - x_2 \geq 0;$$

$$1,012 \leq x_1 \leq 1,226; 0,996 \leq x_2 \leq 1,147; 0,065 \leq x_3 \leq 0,25; 0,246 \leq x_4 \leq 0,776;$$

$$15,84 \leq x_5 \leq 51,411.$$

Використавши функцію `fmincon` програмного середовища Matlab, отримали оптимальний розв'язок $x_1 = 1,0174$; $x_2 = 1,0174$; $x_3 = 0,25$; $x_4 = 0,776$; $x_5 = 15,84$. При цьому оптимальний рівень ефективності дорівнює 0,5118, що не є високим, але реальним, виходячи із досягнутих значень критеріїв ефективності в даних умовах діяльності підприємства.

Кінцевий діагноз ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства та пошук шляхів її підвищення встановлюється за відхиленнями кожного досягнутого значення i -го критерію (x_i) від еталонного (e_i), тобто $\Delta_i = x_i - e_i$. Рекомендується за еталонне значення критерію приймати максимальне значення з реально досягнутих в останньому році, оптимальних, прогнозних значень, тобто:

$$e_{\text{еталон}} = \max \left\{ \begin{array}{l} \text{досягнуті значення останнього року, оптимальні значення,} \\ \text{прогнозні значення} \end{array} \right\},$$

якщо критерій має закономірну зростаючу тенденцію. Якщо критерій має закономірну спадну тенденцію, то рекомендується за еталонне значення критерію приймати мінімальне значення з реально досягнутих в останньому році, оптимальних, прогнозних значень, тобто:

$$\text{еталон} = \min \left\{ \begin{array}{l} \text{досягнуті значення останнього року, оптимальні значення,} \\ \text{прогнозні значення} \end{array} \right\}$$

Якщо критерій ефективності згідно своєї закономірної тенденції зростаючий або стійкий ($\Delta_i \geq 0$), то наявний нормальний стан ефективності за даним критерієм, якщо $\Delta_i < 0$, то маємо проблему, яку потрібно терміново вирішувати. І навпаки, якщо закономірна тенденція відповідного критерію ефективності спадна і $\Delta_i \leq 0$, то маємо нормальний стан, а при $\Delta_i > 0$, то маємо проблему, яку потрібно вирішувати.

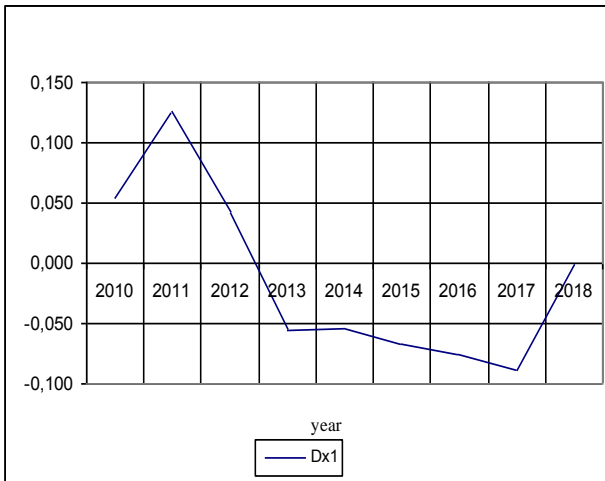
У табл. 3.2 наведено фактичні значення критеріїв в 2018 році, оптимальні, прогнозні та еталонні значення критеріїв ефективності експортно-імпоротної діяльності АТ «Турбоатом».

Таблиця 3.2

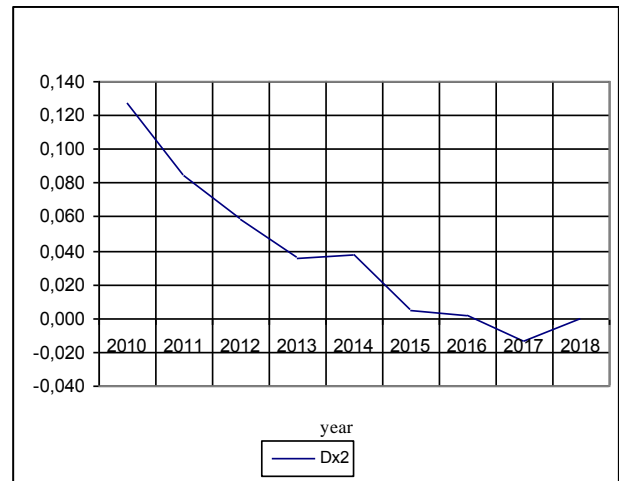
**Значення критеріїв ефективності експортно-імпоротної діяльності АТ
«Турбоатом»**

Показник ЕПП	Фактичні значення в 2018 році	Оптимальні значення	Прогнозні значення	Еталонні значення
x_1 – коефіцієнт ефективності експорту	1,101	1,0174	1,024; 1,0179; 1,01245	1,101
x_2 – коефіцієнт ефективності імпорту	1,020	1,0174	0,9957; 0,9889; 0,9827	1,020
x_3 – коефіцієнт протермінованих зобов'язань	0,102	0,25	0,0832; 0,0733; 0,0648	0,0648
x_4 – частка експорту у загальному обсязі реалізації підприємства	0,437	0,776	0,3404; 0,2917; 0,2464	0,776
x_5 – рентабельність продажів	37,5427	15,84	36,4292; 36,1103; 35,8457	37,5427

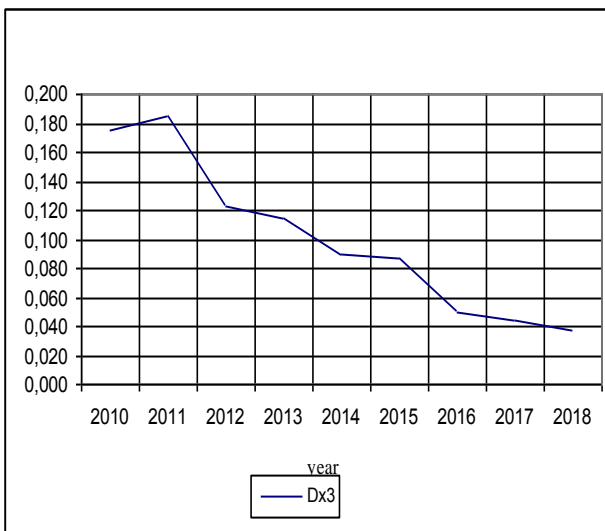
На рис. 3.7 наведено динаміку відхилень досягнутих значень критеріїв від еталону на підприємстві.

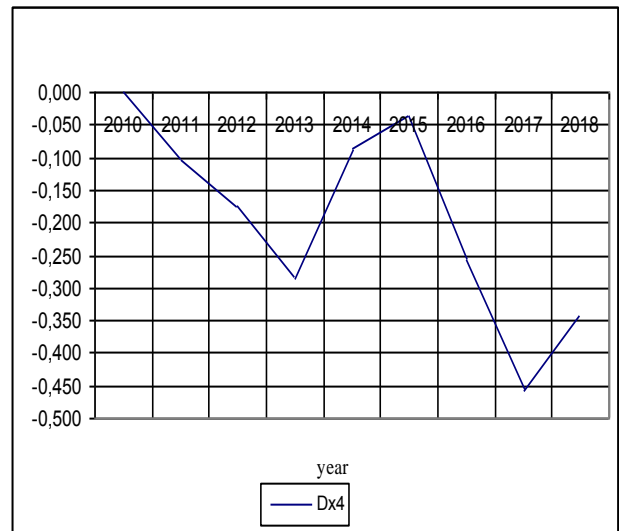
a)

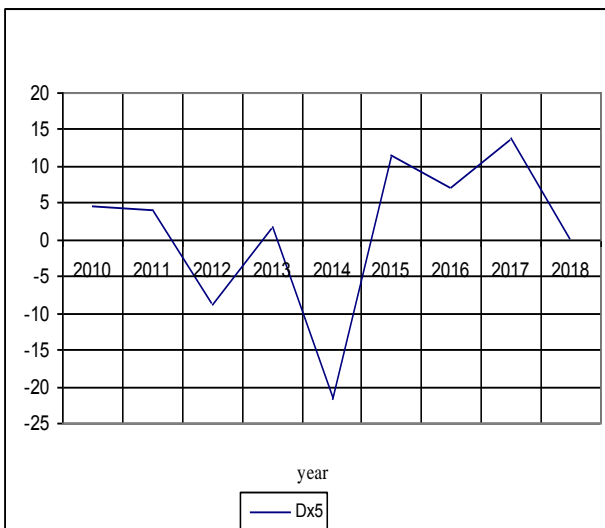
b)

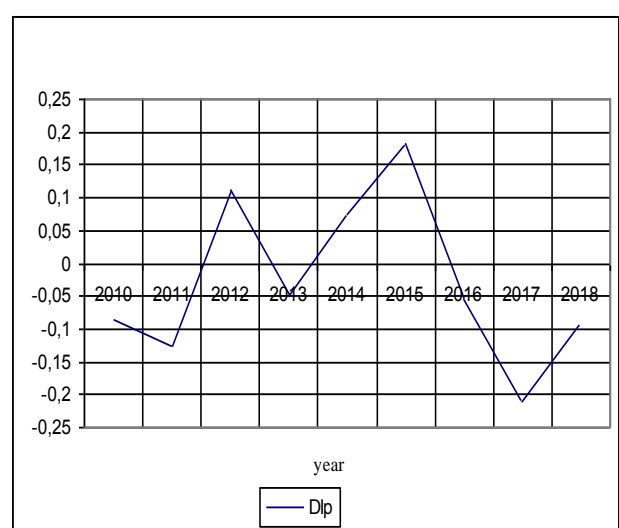
c)

d)

e)

f)

Рис. 3.7. Динаміка відхилень значень критеріїв ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства АТ «Турбоатом» від своїх еталонів (a - e) та загального рівня ефективності від оптимального в даних умовах (f)

Аналіз рис. 3.8 свідчить, що починаючи з 2012 року існують проблеми з коефіцієнтом ефективності експорту (x_1); з 2016 року – проблеми з ефективності імпорту (x_2). Зменшується $\Delta_i > 0$ у коефіцієнта протермінованих зобов'язань (x_3), що є подивною динамікою в змінненні цього коефіцієнта. Великі резерви ефективності експортно-імпоротної діяльності пов'язані з часткою експорту у загальному обсязі реалізації підприємства (x_4). На підприємстві з 2014 року наявна позитивна динаміка рентабельність продажів (x_5), хоча останні роки вона дещо зменшується. На рис. 3.8 *f*) наведено відхилення досягнутого рівня ефективності експортно-імпоротної діяльності від оптимального, які свідчать, що з 2016 року склалась негативна тенденція, але вона почала зменшуватись з 2017 року.

Перелік резервів ефективності експортно-імпоротної діяльності розширює позитивний вплив факторів зовнішнього середовища. В підрозділах 2.1 та 3.1 були виявлені позитивні фактори зовнішнього середовища, які впливають на ЕІД вітчизняних промислових підприємств. Перелік факторів внутрішнього середовища, які найбільше впливають на ефективність експортно-імпоротної діяльності промислових підприємств був сформований в підрозділі 2.3.

Резервами підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності АТ «Турбоатом» є те, що підприємство має контракти на весь 2020 рік, а також на половину 2021 року. Слід відмітити, що підприємство щорічно збільшує темпи зростання виробництва продукції.

Для підвищення ефективності та розвитку підприємства слід використовувати резерви фінансової діяльності. Оскільки АТ «Турбоатом» є одним із найбільших платників податків в Харківському регіоні та Україні, то керівництво цього підприємства рекомендує встановлювати базовий норматив відрахування частини прибутку і частини прибутку, що спрямовується на виплату дивідендів на державну частку, в розмірі не більше 30 % для того, щоб підприємства могли розвиватись.

Отже, на основі результатів діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства доцільно конкретизувати напрями її підвищення та виявити її резерви. Так, на підприємстві АТ «Турбоатом» перелік резервів ефективності ЕІД наведено на рис. 3.8.

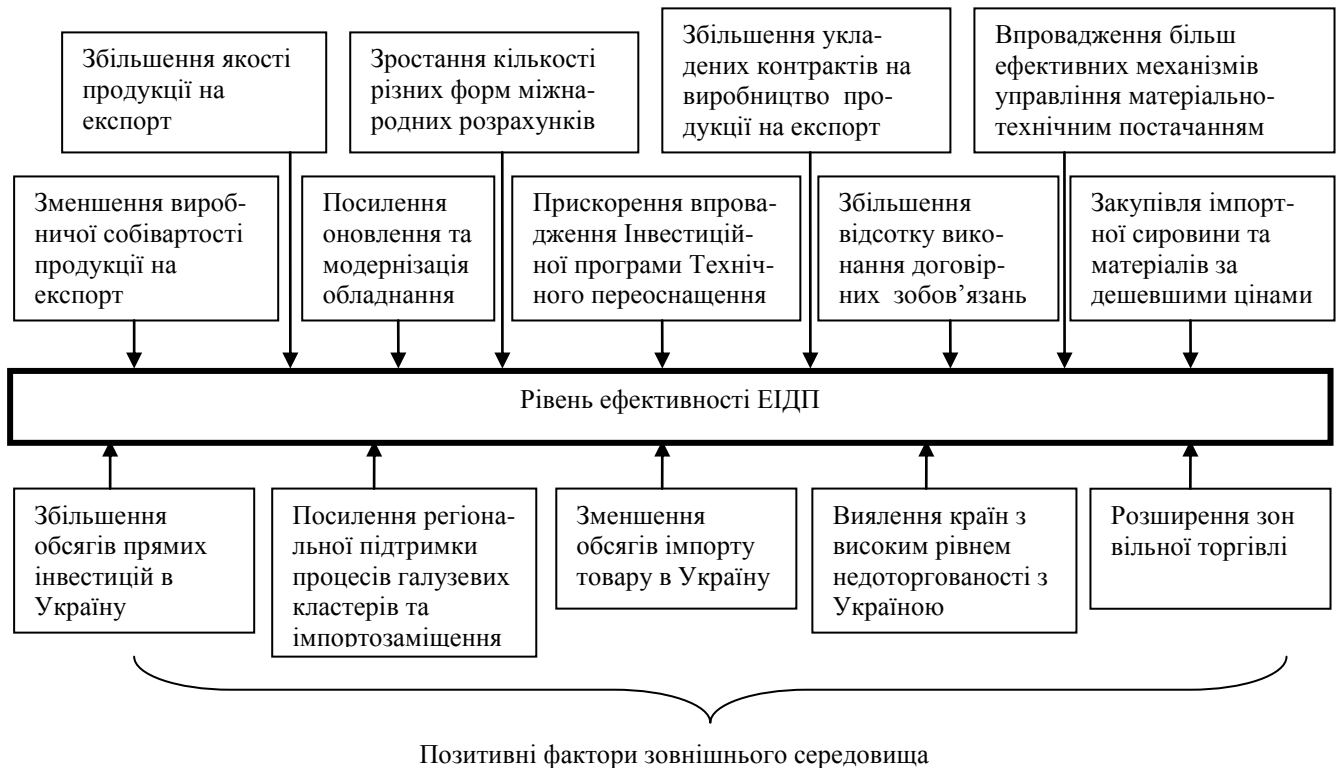

Рис. 3.8. Основні поточні резерви підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності АТ «Турбоатом»

Звичайно великий вплив на рівень ефективності експортно-імпоротної діяльності та його структурну динаміку на підприємстві здійснюють фактори внутрішнього середовища. В 2.3 було обґрунтовано, що діагноз впливу основних факторів внутрішнього середовища буде об'єктивний, якщо розробляти когнітивну карту впливу факторів внутрішнього середовища підприємства на ефективність ЕІД підприємства. В результаті діагностики встановлено системні фактори, які впливають на ефективність експортно-імпорتنу діяльність промислового підприємства, а саме: фондвіддача, ресурсвіддача, коефіцієнт зносу основних засобів, витрати на 1 грн продукції, коефіцієнт поточної

ліквідності, коефіцієнт швидкої ліквідності, коефіцієнт мобільності активів, коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості, строк погашення дебіторської заборгованості.

Отже, істотні витратні резерви створюються на промислових підприємствах завдяки зменшенню виробничої собівартості продукції на експорт. Оскільки АТ «Турбоатом» виробляє матеріаломістку продукцію, то одним з основних резервів зниження витрат є зменшення закупівельних цін на металопрокат. Як уже було сказано, на підприємство металопрокат поставляють такі металургійні підприємства як АТ «МК «Азовсталь» (м. Маріуполь, Україна), АТ «Запоріжсталь» (м. Запоріжжя, Україна), АТ «Дніпроспецсталь» (м. Запоріжжя, Україна), підприємства Італії. Керівництву підприємства слід переглянути перелік цих підприємств з метою пошуку більш дешевого металопрокату. При цьому важливу роль відіграють ціни на напівфабрикати (стальне литво, поковки), які поставляються АТ «Енергомашпецсталь» (м. Краматорськ, Україна), АТ «Новокраматорський машинобудівний завод» (м. Краматорськ, Україна), підприємства Чехії, Італії. Слід відмітити, що на виробничу собівартість продукції підприємства впливають ціни штампованих заготовок лопаток, які закуповуються на підприємствах Чехії та Італії.

Підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності АТ «Турбоатом» здійснюється завдяки реалізації виробничих резервів за рахунок впровадження нових технологій. На підприємстві тільки в 2018 році було впроваджено такі нові технології, як технологія виготовлення підшипників нової конструкції для гідротурбін із застосуванням вкладишів з нового матеріалу "Thordon" для Каховської ГЕС; технологія механічної обробки лопатей та лопаток гідротурбін для Канівської ГЕС, Київської ГАЕС, Дніпро ГЕС-2 та Середньодніпровської ГЕС на модернізованих верстатах 6640 та НС-33 (Вальдrix Кобург), Шкода W200, ЛР-61; технологія наплавлення і зварювання зварних з'єднань різних структурних класів при виготовленні корпусу ЦВТ Вірменської АЕС; технологія автоматичного зварювання тихохідних роторів низького тиску імпортними зварювальними матеріалами для Хмельницької АЕС; технологія виготовлення

відливки лопаток направляючого апарату для г/т Дніпро ГЕС- 2 та г/т Середньодніпровської ГЕС [132].

Щодо організаційних резервів підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності промислових підприємств в сучасних умовах, то вони пов'язані з проведенням тендерних процедур, процедур закупівель, які здійснюються за фінансуванням регіональних банків розвитку та кредитно-експортних агенцій і установ, які застосовуються обмеження щодо країн походження учасників торгів. Проблемою в даному напрямі також є те, що коли тендерні процедури, процедури закупівель проводяться на території країн Європейського Союзу та фінансуються за рахунок державних коштів, то до участі допускаються лише виробники країн ЄС та Організації Економічної Співпраці та Розвитку (ОЕСР). І це далеко не весь перелік проблем, пов'язаних з організацією та формами міжнародних розрахунків, усунення яких сприяє підвищенню ефективності експортно-імпоротної діяльності вітчизняних промислових підприємств.

Отже, викладене методичне забезпечення виявлення резервів ефективності експортно-імпоротної діяльності на підприємстві, яке використовує результати її діагностики, має переваги порівняно з існуючими завдяки системному, комплексному характеру та дійсно є науково обґрунтованим.

Висновки до розділу 3

1. Процес діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності на підприємстві організується завдяки реалізації методичного підходу, який передбачає реалізацію одинадцяти етапів, а саме: 1) формування мети та цілей діагностики, 2) розпізнання та ідентифікація ознак ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства; 3) встановлення критеріїв ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства; 4) вибір інструментів та

аналітичних процедур діагностики ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства; 5) відслідкування та контроль зміни значень частинних показників ефективності експортно-імпортової діяльності в динаміці; 6) аналіз та оцінювання рівня ефективності експортно-імпортової діяльності, тенденцій його зміни та еталонного (нормального) стану; 7) відслідкування та контроль зміни структурної динаміки ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства; 8) аналіз впливу факторів зовнішнього середовища на ефективність експортно-імпортової діяльності підприємства; 9) аналіз впливу факторів внутрішнього середовища на ефективність експортно-імпортової діяльності підприємства; 10) прогнозування показників ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства для діагностики розвитку її стану; 11) розроблення управлінських рішень щодо підвищення ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства на основі результатів її діагностики. Саме така логіка етапів забезпечує реалізацію всіх функцій діагностики ефективності експортно-імпортової діяльності на підприємстві.

2. Результати діагностики ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства доцільно використовувати в процесі розроблення управлінських рішень, а саме стратегічного управлінського рішення, оскільки воно направлено на перспективні цілі і можливості, врахування стратегічних альтернатив. В сучасних умовах розроблення стратегічного управлінського рішення має здійснюватись за допомогою раціональної технології, етапами якої є аналіз і діагностика проблемної ситуації в діяльності підприємства; розробка прогнозу розвитку ситуації; обґрунтування стратегічних цілей; розроблення оціночної системи; розроблення альтернативних варіантів вирішення та діагностика серед них раціональних; вибір варіантів управлінського впливу; розроблення сценаріїв розвитку ситуації; експертна оцінка основних варіантів управлінського впливу; прийняття рішення особою прийняття рішень; розроблення плану дій; контроль реалізації плану; аналіз результатів розвитку ситуації після управлінського впливу. В раціональній технології крім відповідних етапів містяться їх результати, а також конкретизовано методи та інструменти завдяки яким реалізуються ці етапи.

3. В процесі розроблення стратегічного управлінського рішення доцільно ґрунтуватись на методологічних складових, що забезпечує його наукову основу. Рекомендується виділяти такі методологічні елементи, які утворюють його методологічну систему, це суб'єкт, об'єкт, предмет, ціль, умови, роль або значення рішення в системі управління, аналітична основа, причини проблеми.

4. На основі результатів діагностики доцільно розробляти організаційно-економічні заходи щодо підвищення ефективності ЕІДП. Маючи на увазу, що всі види резервів ефективності діяльності підприємства та шляхи їх виявлення в основному розрізняються за ресурсним та витратним спрямуваннями, таке узагальнене розрізнення обґрунтоване і для ефективності експортно-імпортової діяльності. Але в деталізації видів резервів ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства доцільно керуватись критеріями цієї ефективності в сучасних умовах, якими є ефективність експорту, ефективність імпорту, коефіцієнт протермінованих зобов'язань, частка експорту у загальному обсязі реалізації підприємства, рентабельність продажів продукції.

5. Методичне забезпечення виявлення резервів ефективності експортно-імпортової діяльності на підприємстві має аналітичну основу, що ґрунтується на порівнянні досягнутих значень критеріїв цієї ефективності з еталонними. Еталонами є нормативні значення критеріїв ефективності, а якщо такі відсутні, то рекомендується формувати еталони з урахуванням максимальних (мінімальних) реально досягнутих значень критеріїв, оптимальних та прогнозних їх значень. Саме величина відхилень реально досягнутих значень критеріїв і еталонних свідчить про існування резервів підвищення ефективності експортно-імпортової діяльності на підприємстві.

Висновки та результати досліджень, подані у третьому розділі, оприлюднені у таких публікаціях [41, 44, 46, 109, 217].

Список використаних джерел [3, 6, 8, 9, 11, 18, 20, 32, 34, 38, 39, 46, 52, 58, 61, 64, 70, 73, 79, 81, 99, 109, 112, 123, 125, 128, 129, 131, 132, 135, 139, 142, 146, 148, 151, 155, 159, 164, 169, 173, 178, 181, 182, 184, 185, 187, 189, 191, 193, 199, 207, 222, 227, 228, 229, 230].

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено важливе науково-практичне завдання щодо подальшого розвитку теоретичного та методичного забезпечення, розроблення практичних рекомендацій з діагностики ефективності експортно-імпортової діяльності промислового підприємства.

Найбільш вагомими висновками, одержані у результаті дослідження, полягають у такому:

1. Згідно офіційних статистичних даних в найближчі роки в Україні очікується суттєве погіршення динаміки розвитку економіки нашої країни порівняно з раніше прогнозованим, що пов'язано з погіршенням стану світової економіки обумовленого пандемією, його рецесивним, затяжним характером. Тому всі промислові підприємства мають оперативно адаптуватись до таких дестабілізуючих соціально-економічних умов своєї експортно-імпортової діяльності. В зв'язку з цим потребують негайного вирішення проблеми об'єктивної діагностики ефективності експортно-імпортової діяльності промислових підприємств, її змістовної сутності в складних умовах сьогодення, а саме розгляду як складової загальної ефективності діяльності підприємства, як результативності поєднання структуроутворюючих елементів виробництва із фінансовими, інноваційними та інвестиційними можливостями, як ефекту від діяльності, як результативності ЕІДП. Все це обумовило уточнення базисних категорій ефективності експортно-імпортової діяльності таких як експортно-імпортова діяльність, ефективність експортно-імпортової діяльності, стратегії, цілі, умови, фактори, експортно-імпортової потенціал, показники, критерії, витрати, результат, ефект, методи управління, функції управління, управлінське рішення та визначення взаємозв'язку між ними.

2. Негайне вирішення проблем ефективності експортно-імпортової діяльності промислового підприємства передбачає вчасну ідентифікацію змін в цій діяльності, розпізнання умов, які призводять до зниження ефективності,

втрати стійкості на зовнішніх та внутрішніх ринках. Ці дії у вирішенні проблем ефективності технологічно забезпечують процедури діагностики. В сучасних умовах діагностика в економіці має відмінні характеристики, а саме: за видами, функціями та принципами, кожен з яких містить відповідний склад елементів. Визначаючи місце діагностики в системі управління ЕІДП, доцільно керуватись її методологічним каркасом, який містить суб'єкт, об'єкт, предмет, принципи, мету, завдання, види, функції, технологію, методи та інструменти. До технології діагностики рекомендується включати інформаційний, аналітичний та управлінський блоки. Така методологічна упорядкованість змісту діагностики об'єктивно визначає її місце в системі управління експортно-імпортною діяльністю підприємства.

3. Одним з визначальних інструментів діагностики ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства є система показників та критеріїв, оскільки саме за допомогою цієї системи стає можливим вчасно розпізнати, ідентифікувати, оцінити і аналізувати, вимірювати, встановити причинно-наслідкові взаємозв'язки, виявити фактори та причини відхилень, прогнозувати, розробляти заходи щодо усунення відхилень та проблем, контролювати, визначати загрози недопустимих відхилень, формувати рекомендації організаційно-управлінських заходів щодо запобігання можливих збоїв нормального стану функціонування та розвитку експортно-імпортової підприємства. Але така система показників та критеріїв має задовольняти відповідним принципам та вимогам, формуватись за певними правилами для повної реалізації функцій діагностики.

4. Проведений аналіз тенденцій змін значень критеріїв ефективності експортно-імпортової діяльності великих промислових підприємствах свідчить про неоднозначність висновку щодо рівня цієї ефективності та потребує визначення однієї величини, а саме інтегрального показника на основі цих критеріїв. Переваги у обчисленні інтегрального показника ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства має модифікований метод побудови показника якості Харрінгтона, оскільки надає можливості враховувати числові характеристики

змін значень критеріїв цієї ефективності. Для об'єктивності діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності промислового підприємства важливо врахувати структурну динаміку складових, що є критеріями ефективності цієї діяльності. Складність цієї процедури міститься в необхідності обґрунтування динамічного структурного еталону ефективності ЕІДП, який має ґрунтуватись на законах та закономірностях ефективності діяльності та ефективності експортно-імпоротної діяльності.

5. Об'єктивність діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності також обумовлюється врахуванням впливу на неї факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. Серед цих основних факторів зовнішнього середовища слід виокремлювати позитивні та негативні фактори впливу на ефективність експортно-імпоротної діяльності промислових підприємств. В сучасних умовах основними підсистемами внутрішнього середовища промислових підприємств, які ведуть експортно-імпорتنу діяльність, є виробнича та фінансова підсистеми, тому першочергово слід здійснювати діагностику впливу факторів саме цих підсистем внутрішнього середовища підприємства на загальний рівень ефективності експортно-імпоротної діяльності та на рівень її структурної динаміки.

6. Комплексна реалізація функцій діагностики, врахування впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовищ, їх латентних факторів на рівні ефективності цієї діяльності, і на показники ефективності всієї діяльності підприємства, прогнозування показників ефективності ЕІДП та виявлення тенденцій їх змін обумовлюють дієвість та наукову обґрунтованість удосконаленого методичного підходу до діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємств. Цей методичний підхід містить одинадцять етапів, при цьому останній етап передбачає розроблення управлінських рішень щодо підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства на основі результатів її діагностики.

7. Вирішення проблем ефективності експортно-імпоротної діяльності промислового підприємства пов'язано з пошуком шляхів та резервів щодо її

підвищення. Практика проведення діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності на великих промислових підприємствах свідчить про їх спрямування за базовими векторами в сучасних умовах, якими є ефективність експорту, ефективність імпорту, коефіцієнт протермінованих зобов'язань, частка експорту у загальному обсязі реалізації підприємства, рентабельність продажів продукції. В методичному забезпеченні величини резервів ефективності експортно-імпоротної діяльності на підприємстві визначаються на основі порівняння досягнутих значень критеріїв цієї ефективності з еталонними, які є нормативами або сформованими еталонами з урахуванням максимальних (мінімальних) реально досягнутих значень критеріїв, оптимальних та прогнозних їх значень. Величина відхилень реально досягнутих значень критеріїв і еталонних аналітично підтверджує існування резервів підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності на підприємстві.

Практичне використання запропонованого методичного забезпечення діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємств дозволить вирішити проблему підвищення рівня ефективності цієї діяльності в умовах конкретного підприємства та пошуку її резервів, розвитку експортно-імпоротної діяльності вітчизняних підприємств на зовнішніх та внутрішньому ринках.

Основні положення дисертації, що мають прикладний характер, знайшли практичне застосування в роботі вітчизняних машинобудівних підприємств. Розроблені методичний підхід до діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства та етапи раціональної технології прийняття стратегічного управлінського рішення підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності прийнято до впровадження в практичну діяльність ПАТ «Турбоатом» (довідка № 09-418 від 22.06.2020 р.). Інформаційно-аналітичне забезпечення для аналізу та оцінки ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємств, а також система критеріїв цієї ефективності впроваджено в роботу ПАТ «Харківський тракторний завод» (довідка № 07 - 354 від 10.06.2020 р.).

Пропозиції щодо методичного підходу до діагностики ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства та етапи раціональної технології прийняття стратегічного управлінського рішення підвищення ефективності експортно-імпортової діяльності використовуються у навчальному процесі ХНЕУ ім. С. Кузнеця під час викладання навчальної дисципліни «Управління експортним потенціалом підприємства» здобувачам другого (магістерського) рівня вищої освіти, що навчаються за освітньо-професійною програмою «Міжнародна економіка» спеціальності 051 «Економіка» (довідка № 20-86-31-115 від 18.06.2020 р.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аакер Д. Стратегическое рыночное управление / пер. с англ. под ред. С. Г. Божук. СПб. : Питер, 2007. 496 с.
2. Абалкін Л. І., Атрамова М. А., Олексіїв А. І. Національна економіка. М. : Вид. «Економість», 2007. 864 с.
3. Активізація експортної діяльності підприємств України: недоторговані ринки та торгівельні бар'єри / за заг. ред. Серпухова М. Ю., Дехтяр Н. А., Мазоренко О.В., Волошан І. В., Проскурніна Н. В., Зосімова А. В., Тимошенко К. В., Гаврильченко О.В, Письмак В. О. Харків : Видавництво «Лідер», 2019. 216 с.
4. Алле М. Условия эффективности в экономике. М.: НИЦ «Наука для общества», 1998. 301 с.
5. Андришин В.П. Фактори ефективності експортної діяльності підприємства. Науковий вісник Херсонського державного університету. Випуск 5. Частина 2. 2014. С. 11–14.
6. Андрусь О. І., Гречухін А. С. Напрями підвищення ефективності виробничої діяльності підприємства. Сучасні проблеми економіки та підприємництва. Випуск 14, 2014. С. 231–235.
7. Анфилатов В.С., Емельянов А. А., Кукушкин А. А. Системный анализ в управлении: учеб. пособ. / под ред. А.А. Емельянова. М. : Финансы и статистика, 2002. 368 с.
8. Асаул А.Н., Грахов В. П., Коваль О. С., Рыбнов Е. И. Теория и практика разработки принятия и реализации управленческих решений в предпринимательстве / под ред. заслуженного деятеля науки РФ, д-ра экон. наук, профессора А. Н. Асаула. СПб.: АНО «ИПЭВ», 2014. 304 с.
9. Бабій І. В. Стратегічне управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств за умов активізації інтеграційних процесів. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня

доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Хмельницький національний університет. Хмельницький, 2019. 40 с.

10. Баканов М. И., Мельник М. И., Шеремет А. Д. Теория экономического анализа за. М. : Финансы и статистика, 2005. 536 с.

11. Бараннік І. О. Моніторинг експортно-імпортного потенціалу промислових підприємств. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Харків, 2018. 20 с.

12. Бараннік І. О., Мінєнкова О. В. Моніторинг факторів зовнішнього середовища промислового підприємства. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика» (Харків, 24 – 25 березня 2016 р.). Харків : Вид-во «НТМТ», 2016. С. 337–338.

13. Батракова Т. І. Сутність поняття "економічна ефективність" діяльності підприємства в ринкових умовах. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. 2015. № 1 (1). С. 172–178.

14. Бахчеванова Н.В. Експортно-імпортна політика України. Вісник Університету банківської справи Національного банку України. 2012. №3 (15). С. 58–60.

15. Білецька К. Ю. Сутність категорії "Економічна ефективність виробництва". Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2014. Вип. 150. С. 74–81.

16. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента: в 2 т. / И. А. Бланк. К: Ника-центр, 1999. Т. 1. 592 с.

17. Бондарева Т. І., Осадчук А. І. Оцінка ефективності експортної діяльності підприємства. Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. 2011. № 3(15). С. 91–104.

18. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К.:

Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2003. 386, 1087 с.

19. Варганов А. С. Экономическая диагностика деятельности предприятия: организация и методология. М. : Финансы и статистика, 1991. 80 с.
20. Васильківський Д. М. Міжнародний досвід розвитку промислових підприємств в системі інформаційної економіки. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2018. № 3. Т. 3. С. 193–197.
21. Васильківський Д. М. Напрямки розвитку міжнародної інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2018. № 6. Т. 2. С. 58–61.
22. Венцель В.Т. Бухгалтерський облік і контроль експортно-імпортних операцій: теорія, методика, організація. На правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.09 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності). Житомирський державний технологічний університет МОН молоді і спорту України, Житомир, 2012. 20 с.
23. Вівчар О. І. Основні аспекти підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Галицький економічний вісник. 2009. № 2. С. 24–30.
24. Вічевич А. М., Максимець О. В. Аналіз зовнішньоекономічної діяльності: навч. посібн. Львів : Афіша, 2004. 140 с.
25. Волкова І. А., Гірчук І. В. Методика аналізу експортно-імпортних операцій в діяльності підприємств. Вісник ЖДТУ. Економічні науки. 2010. № 3(53). С. 53–55.
26. Воловельская И.В., Цапко А., Кушнирик А., Купрадзе К. Влияние факторов внешней и внутренней среды на эффективность работы предприятий. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2017. №60. С. 128–133.
27. Воронин А. Н. Иерархические модели принятия решений в многокритериальных задачах. International book series “Information science and computing” Інтернет ресурс. http://www.foibg.com/ibs_isc/ibs-03/IBS-03-p11.pdf А.Н

28. Герега Г. Ф. Концептуальні засади ефективності функціонування сучасних економічних систем. *Ефективність державного управління*. 2014. Вип. 38. С. 490–496.
29. Гетьман О. О., Шаповал В. М. Економічна діагностика: навч. посібн. К.: Центр навчальної літератури, 2007. 307 с.
30. Глушко С. Н., Кононенко Я. В. Экономическая эффективность экспортно-ориентированного предприятия в условиях синергетического взаимодействия: диссинерго-синергетический парадокс. *Проблеми економіки*. 2015. С. 194–201.
31. Голованенко Н. Особливості експортно-імпортних операцій підприємства України. *Вісник Черкаського університету*. 2015. С. 60–62.
32. Головань Д. В. Динамика структуры внешней торговли и международная стратегия экономического развития Украины. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики*. 2012. № 3 (19). С. 98–104.
33. Гонtareва И.В., Нижегородцев Р.М. Системная эффективность предприятия: сущность, факторы, структура. Москва-Киров: ВСЭИ, 2012. 152 с.
34. Гордієнко П. Л., Дідковська Л. Г., Яшкіна Н. В. Стратегічний аналіз: навч. посібн. К.: Алерта, 2011. 520 с.
35. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (із змінами, внесеними згідно із Законом № 1540-VIII від 22.09.2016). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/436-15>
36. Гребельник О. П. Основи зовнішньоекономічної діяльності : підручник. К. : Центр учбової літератури, 2008. 432 с.
37. Гринкевич С. С., Сало О. Ю. Підходи до визначення сутності економічної категорії «ефективність зовнішньоекономічної діяльності» підприємств. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2008. Вип. 18.2. С. 170–175.
38. Гринько П.О. Діагностика впливу виробничо-фінансових факторів на ефективність експортно-імпортової діяльності підприємства. *Економіка: реалії часу*. Науковий журнал. 2018. №4(38). С. 83–89.

39. Гринько П.О. Діагностика факторів зовнішнього середовища, які впливають на розвиток експортно-імпоротної діяльності промислових підприємств. *Бізнес Інформ*. 2018. №8. С. 51–56.
40. Гринько П.О. Змістовне наповнення діагностики експортно-імпоротної діяльності підприємства». Матеріали Міжнародної наукової конференції «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця»: тези доповідей, 1 – 2 червня 2017 р. Х. : ХНЕУ імені Семена Кузнеця, 2017. С. 61–64.
41. Гринько П.О. Методичне забезпечення діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна*. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм», 2019. Вип. 10. С. 113–121.
42. Гринько П.О. Методологічний аспект діагностики об'єктів в економіці. *Бізнес Інформ*. 2017. № 12. С. 18–23.
43. Гринько П.О. Обґрунтування інструментів діагностики експортно-імпоротної діяльності підприємства. Міжнародна науково-практична конференція «Економіка, фінанси, облік та управління: оцінка та перспективи розвитку в Україні та світі»: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 22 грудня 2017 р.): у 3 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2017. Ч. 2. 88 с.
44. Гринько П.О. Розроблення управлінського рішення підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця»: тези доповідей, 30 – 31 травня 2019 р. Х. : ХНЕУ імені Семена Кузнеця, 2019. 35–36 с.
45. Гринько П.О. Сутність ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства в сучасних умовах. Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми та перспективи розвитку економіки України» (м. Київ, 2017 р.). Київ : Національний авіаційний університет, 2017. 136 с.
46. Гринько П.О. Формування еталонних значень показників ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства. Матеріали Міжнародної

науково-практичної інтернет-конференції «Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики», 15-16 листопада 2018 р. Харків: ФОП Лібуркіна Л.М., 2018. 304–308 с.

47. Гринько П.О. Формування системи показників діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Ужгород : ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2018. Випуск 20, Частина 1. С. 122 – 125.

48. Грущинська Н. М., Антоненко К. В. Інкотермс як головний документ регулювання базисних умов поставки при управлінні експортно-імпортними операціями підприємства України з урахуванням європейських стандартів. *Вісник Академії митної служби України*. 2009. № 1. С. 93–100.

49. Давидович О.І. Формування ефективної експортоорієнтованої моделі економічного розвитку України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.05.01 – світове господарство і міжнародні економічні відносини. Київський національний економічний університет, Київ, 2005. 20 с.

50. Данилин В. Ф. Теоретические основы диагностики и экономического анализа деятельности предприятий : учебн. пособ. М. : МИИТ, 2009. 55 с.

51. Демьяненко А. Г. Формирование модели комплексного анализа эффективности ВЭД предприятия. *Економіка. Право. Фінанси*. 2005. № 2. С. 22–28.

52. Дерев'янку О. В. Експортна стратегія України за умов глобалізації світового ринку. Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.02.03 – організація управління, планування і регулювання економіки. Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, 2001. 20 с.

53. Діагностика стану підприємства: теорія і практика : монографія / За заг. ред. А. Е. Воронкової. Х. : ВД «ІНЖЕК», 2006. 448 с.

54. Дмитриева О.В., Козлова М.В. Экономическая диагностика субъектов издательско-полиграфической деятельности: Учебное пособие / Моск. гос. ун-т печати Москва: МГУП, 2010. 194 с.
55. Друкер П. Ф. Практика менеджмента: пер. с англ. : учеб. пос. / М. : Изд. дом «Вильямс», 2000. 398 с.
56. Дунська А. Експортно-імпортна діяльність України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 3. С. 36 – 46.
57. Економіка підприємства : підручник / За ред. С. Ф. Покропивного. К. : КНЕУ, 2000. 528 с.
58. Експортна стратегія України: Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі 2017 – 2021. URL: <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=e6ab10fa-0ad9-4fe4-b8be-32f570693b64&title=EksportnaStrategiiaUkraini-DorozhniaKartaStrategichnogoRozvitkuTorgivli2017-2021>
59. Ємець Ю.Г. Економічна ефективність як основа конкурентоспроможності підприємства. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2013. № 769. С. 156–160.
60. Жданов С.А. Эталоны нормального и кризисного функционирования предприятий. М.: Эдиторнал УРСС, 2001. 216 с.
61. Железняк А.О., Ларка М.І. Методи виявлення резервів підвищення ефективності діяльності підприємства. Вісник НТУ «ХП». 2014. № 32 (1075). С. 72–78.
62. Загородняя А.В. Диагностика и моделирование среды фирмы. СПб: СПбГУЭФ, 1999. 300 с.
63. Зінченко В. А., Григорова-Беренда Л. І. Аналіз зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств України. Проблеми економіки. 2011. № 2. С. 25–35.
64. Зовнішня торгівля України : стат. зб. [Електронний ресурс]. URL : http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/10/Arch_ztu_zb.htm
65. Зовнішньоекономічна діяльність : навч. посібн. / за ред. Ю. Г. Козака,

- Н. С. Логвінової, І. Ю. Савченка. К. : Центр навчальної літератури, 2006. 792 с.
66. Иванов Ю. Б. Конкурентоспособность предприятия: оценка, диагностика, стратегия : научное издание : коллектив авторов. Х. : Изд. ХНЭУ, 2004. 256 с.
67. Кадуріна Л. О., Стрельнікова М. С. Облік і аналіз зовнішньоекономічної діяльності на підприємствах України: теорія практика, рекомендації : навч. посібн. К.: Центр учбової літератури, 2007. 606 с.
68. Кайтанський І.С. Організаційно-економічні засади зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (економіка сільського господарства і АПК). Міжнародний університет бізнесу і права, Херсон, 2010. 20 с.
69. Кальченко Т. Глобальна економіка: методологія системних досліджень: монографія. Київ: КНЕУ, 2016. 248 с.
70. Канеман Д., Словик П., Тверски А. Принятие решений в неопределенности: Правила и предубеждения. Харьков: Гуманитарный центр, 2005. 632 с.
71. Кендюхов О. В., Болгов В. Є., Залізнюк В. П. Чинники ефективності маркетингової стратегії експортної діяльності підприємства. *Економіка і організація управління*. 2017. Вип. 1. С. 38–51.
72. Кизим М. О., Забродський В. А., Зінченко В. А., Копчак Ю. С. Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства : монографія. Х. : ВД «ІНЖЕК», 2003. 144 с.
73. Кинг У., Клиланд Д. М. Стратегическое планирование и хозяйственная политика. М. : Прогресс, 1982. 399 с.
74. Киреев А. П. Международная экономика. В 2- х ч. Ч. 1. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства : уч. пособ. М. : Международные отношения, 1998. 416 с.
75. Кириченко О. А. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності : навч. посіб. К. : Знання-Прес, 2002. 384 с.
76. Книшек О. О. Аналіз абсолютної та відносної ефективності

зовнішньоекономічної діяльності підприємства. *Економічний вісник*. 2016. №3. С. 91–100.

77. Книшек О.О. Методика та організація аналізу і контролю зовнішньоекономічної діяльності підприємств. На правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.09 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності). Національний університет водного господарства та природокористування, Рівне, 2017. 20 с.

78. Коблянська Г. Методологія обліку і фінансової звітності експортних операцій. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2008. № 5. С. 4–14.

79. Ковалев В. В. Финансовый анализ: методы и процедуры. М.: Финансы и статистика, 2002.

80. Ковальчук І. В. Економіка підприємства: навч. посібн. К.: Знання, 2008. 679 с.

81. Ковтун Е.О., Романчук Р.А., Савчук В.В. Управління експортно-імпортними операціями підприємства. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. Випуск 6(17). 2018. с. 205 – 209. URL: <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/07/Zmist-25.pdf>

82. Кокарев Д.В. Внешняя среда и конкурентоспособность предприятия. *Вестник ОГУ*. 2008. №81. С. 58–63.

83. Коласс Б. Управление финансовой деятельностью предприятия. Проблемы. Концепции и методы : уч. пособ. / пер. с франц. под ред. Я. В. Соколова. М. : Финансы, ЮНИТИ, 1997. 576 с.

84. Колесов В. П., Кулаков М. В. Международная экономика : учебн. М. : ИНФРА-М, 2004. 474 с.

85. Комарцова О. Аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства. *Управління розвитком*. 2016. № 12 (109). С. 47–48.

86. Кононенко Я. В. Концепції ефективності зовнішньої торгівлі. Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Технічний прогрес та ефективність виробництва. 2013. № 24. С. 61–68.

87. Кононенко Я.В. Економічне оцінювання ефективності експортно-імпортової діяльності промислових підприємств: автореферат ... канд. екон. наук, спец.: 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Суми: СумДУ, 2018. 20 с.
88. Коробов М. Я. Фінансово-економічний аналіз підприємства. К.: Тов. «Знання», КОО, 2000. 378 с.
89. Косянчук Т. Ф. Теоретичні засади оцінки ефективності діяльності підприємства за сучасних умов. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2014. № 3 (3). С. 113–116.
90. Крамарева О. М. Оцінка ефективності експорту та імпорту машин і обладнання вітчизняними підприємствами. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.06.01 – економіка, організація і управління підприємствами. Харківський національний економічний університет, Харків, 2005. 22 с.
91. Красілич І. О. Розвиток експортно-імпортової діяльності машинобудівних підприємств. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності), Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2017. 20 с.
92. Кругман П. Р., Обстфельд М. Международная экономика. Теория и политика: учебн. М.: Экон. фак. МГУ, ЮНИТИ, 1997. 799 с.
93. Кузьмін О. Є., Босак А. О., Дарміць Р. З. Планування, організування та мотивування зовнішньо-економічної діяльності. Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. 324 с.
94. Кузьмін О.Є., Мельник О.Г., Петришин Н.Я., Ноджак Л.С., Скибінський О.С. Соціально-економічна діагностика в умовах глобалізації: навч. посібник. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 284 с.
95. Лапыгин Ю.Н., Лапыгин Д. Ю. Управленческие решения: учеб. пособие Эксмо: Москва, 2009. 91 с.
96. Лафта Дж. К. Эффективность менеджмента организации : учебное пособие

М. : Русская Деловая Литература, 1999. 320 с.

97. Ліпич Л. Г., Фатенок-Ткачук А.О. Фактори впливу на розвиток зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств. *Економіка та держава*. 2008. № 5. С. 29 – 32.

98. Літвінова В. О. Економічна ефективність: сутність та форми. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2014. № 2. С. 43–45.

99. Лизунова О. М., Пуханов О. О. Забезпечення ефективності діяльності підприємства. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Випуск 12, Частина 1. С. 187 – 190.

100. Лопатников Л. И. Экономико-математический словарь. Словарь современной экономической науки. Издание 4-е, переработанное и дополненное. М: Изд. «АВФ», 1996. 704 с.

101. Мазаракі А. А., Мельник Т. М. Регуляторна політика у сфері зовнішньої торгівлі : монографія. К. : КНТЕУ, 2010. 470 с.

102. Макконнелл К., Брю С. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. 17-е изд., англ. М.: ИНФРА-М, 2009. 916 с.

103. Малярець Л. М., Моргун Г. В. Аналіз ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства для її стратегічного контролінгу. *Бізнес Інформ*. 2015. № 1. С. 165–171.

104. Малярець Л. М., Проскурніна Н. В. Контролінг зовнішньоекономічної діяльності підприємства: аналітичний підхід: монографія. Х. : Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. 228 с.

105. Малярець Л. М., Отенко І. П., Моргун Г. В. Стратегічне управління експортно-імпортовою діяльністю підприємства на засадах контролінгу. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. 240 с.

106. Малярець Л.М. Вирішення проблем багатокритеріальності в економіці. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика» (Харків, 29-30 березня 2018 р.). Х.: Вид. ФОП Панов А. М., 2018. С. 399–401.

107. Малярець Л.М., Норік Л.О., Жуков А.В. Економіко-математичні моделі в діагностиці ефективності виробничо-господарської діяльності підприємства: монографія. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. 232 с.
108. Малярець Л.М., Гринько П.О. Аналітичне забезпечення аналізу ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства. *Проблеми економіки*. 2016. № 1 (39). С. 208–216.
109. Малярець Л.М., Гринько П.О. Моделювання критеріїв ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика» (Харків, 18 – 19 березня 2019 р.). Харків : Видавець ФОП Панов А.М., 2019. С. 385–386.
110. Маргасова В. Г., Роговий А. В., Виговська В. В. Аналіз фінансових результатів зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 3. С. 207–213.
111. Маталка С. М. Управління ефективністю зовнішньоекономічної діяльності підприємств : монографія. Луганськ : Ноулідж, 2011. С. 210.
112. Матвійчук Ю.В., Величко Л.А. Резерви підвищення ефективності діяльності підприємства в конкурентному середовищі. URL: http://www.confcontact.com/2016-ekonomika-i-menedzhment/1_matvijchuk.htm
113. Мейер М. В. Оценка эффективности бизнеса / пер. с англ. А. О. Корсунский. Москва: Вершина, 2004. 272 с.
114. Мельник О. Г., Логвиненко Ю. Л. Індикатори оцінювання ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. URL: <http://ena.lp.edu.ua>.
115. Мельник О. Г., Нагірна М. Я. Концептуальні засади здійснення етіологічної діагностики експортно-імпоротної діяльності підприємств. *Бізнес Інформ*. 2014. № 6. С. 226–227.
116. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. М. : Дело, 2004. 799 с.
117. Миролубова Т. В. Совершенствование внешнеэкономической

деятельности предприятий в условиях рыночной экономики: автореф. дис. канд. экон. наук. Екатеринбург, 1992. 20 с.

118. Митний кодекс України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/> (дата звернення: 25.11.2016)

119. Михайлишин Л.І., Свірський В.С. Трансформації інноваційно-орієнтованих моделей розвитку в глобальній економіці. Інноваційна економіка. 2016. № 1/2. С. 15–20.

120. Міценко Н.Г., Кулай С.М. Діагностика стану господарської діяльності підприємства. Науковий вісник. Львів : РВВ НЛТУ України. 2010. Вип. 20.5. 332 с.

121. Моргун Г.В. Стратегічний контролінг експортно-імпортової діяльності підприємства. автореф. дис. канд. экон. наук. Харків, 2016. 20 с.

122. Нагірна М.Я. Етіологічна діагностика експортно-імпортової діяльності підприємств. На правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2016. 20 с.

123. Небава М.І., Адлер О.О., Козловський В.О., Лесько О.Й., Мокіна Ю.В. Економіка та організація виробничої діяльності. Навчальний посібник. URL:

https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/fmib/17nebava_ekonomika_organizaciya_virobni_choyi_diyalnosti/

124. Нотченко В.В. Содержание и классификация внешней и внутренней спецы предприятия. URL: https://pskgu.ru/projects/pgu/storage/wt/wt142/wt142_24.pdf

125. Олександренко І. В. Методичні підходи до дігностики ефективності діяльності підприємства. Економічний форум. 2013. № 4. С. 126–136.

126. Оляднічук Н. В., Підлубна О. Д. Облік експортно-імпортних операцій. *Облік і фінанси*. 2017. №1(75). С. 48–56.

127. Ольве Н.Г., Рой Ж., Ветер М. Оценка эффективности деятельности

компанії. М.: ИД «Вильямс», 2003. 304 с.

128. Орлов П. А., Орлова А. Ю. Научно-методический подход к оцениванию экономического эффекта от экспорта энергосберегающих машин и оборудования с учётом повышения точности определения затрат на их производство и сбыт. Социальная экономика. 2013. № 1. С. 123–129.

129. Отенко І. П. Стратегічне партнерство в міжнародному бізнес-середовищі. Моделювання регіональної економіки. 2015. Випуск 2(26). С. 214–222.

130. Отенко І.П., Комарков Д.В., Шкребень Р.П. Організація фінансово-економічної безпеки бізнес-процесів інноваційного розвитку підприємства. *Бізнес-інформ*. 2017. №10. С. 144–149.

131. Офік М.П. Резерви підвищення ефективності кооперування в системі інноваційного розвитку підприємств. *Ефективна економіка*. 2010. №9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=322>

132. Офіційний сайт ПАТ «Турбоатом». URL: <http://www.turboatom.com.ua/>

133. Паска І.М. Організація і економічна ефективність зовнішньоекономічної діяльності підприємств АПК. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 8.0702 - економіка сільського господарства і АПК. Миколаївська державна аграрна академія, Миколаїв, 2000. 20 с.

134. Пастухова В. В. Стратегічне управління підприємством: філософія, політика, ефективність : монографія. К. : КНТЕУ, 2002. 302 с.

135. Перепелиця А.С. Інформатизація глобального економічного розвитку. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні екон. відносини». Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. Х., 2019. 24 с.

136. Піддубна Л. І. Міжнародна конкурентоспроможність підприємства: теорія та механізм забезпечення: монографія. Х. : ВД «ІНЖЕК», 2011. 400 с.

137. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в эконометрическом моделировании / Пер. с польс. В. В. Иванова. М.: Финансы и статистика, 1989. 176 с.

138. Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів) : наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 06.09.2001 р. № 201 (із змінами і доповненнями) URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/REG6024.html
139. Пономаренко В. С., Малярець Л. М. Аналіз даних у дослідженнях соціально-економічних систем : моногр. Х. : ВД «ІНЖЕК», 2009. 432 с.
140. Пономаренко В. С., Піддубна Л. І. Проблеми та виклики трансформації механізмів міжнародної конкуренції та конкурентоспроможності. Конкурентоспроможність: проблеми науки та практики: монографія. Х.: ФОП Павленко О. Г.; ВД «ІНЖЕК», 2011. С. 54 – 70.
141. Попович П. Я. Економічний аналіз діяльності суб'єктів господарювання: підручник / 3-тє вид., перероб і доп. К.: Знання, 2008. 630 с.
142. Портер М. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость. / пер. с англ. М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. 715 с.
143. Портер М. Конкуренция: учеб. пособие. М.: Вильямс, 2000. 495 с.
144. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України. URL: http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/zakon_v_sferi_zed/ukr/3201.html
145. Про систему валютного регулювання і валютного контролю : Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 р. № 15-93. URL: http://kodeksy.com.ua/norm_akt/source-КМУ/type-Декрет/15-93-19.02.1993.htm
146. Просветов Г.И. Прогнозирование и планирование: Задачи и решения: Учебно-методическое пособие. М.: РДЛ, 2005. 288 с.
147. Проскурніна Н.В. Теоретико-методичне забезпечення контролінгу зовнішньоекономічної діяльності підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Харків, 2013. 20 с.
148. Публікація документів Державної Служби Статистики України. URL: <https://ukrstat.org/uk>
149. Пухтаєвич Г. О. Аналіз національної економіки. К. : КНЕУ, 2005. 254 с.
150. Пушкарь А. И., Жуков Ю. Е., Пилипенко А. А. Стратегические группы предприятий: концепция, методология, управление : монография. Х. : Изд-во

«Кроссроуд», 2006. 440 с.

151. П'янкова О.В., Ралко О.С. Зовнішня торгівля України: проблематика структурних змін та пріоритетів. *Економіка і суспільство*. 2016. Випуск 5. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/5_ukr/11.pdf

152. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. М.: ИНФРА-М, 2004. 4-е изд., перераб. и доп. 479 с.

153. Раппопорт В. Ш. Диагностика управления: практический опыт и рекомендации. М.: Экономика, 1988. 128 с.

154. Савельев Є. В. Міжнародна економіка: теорія міжнародної торгівлі і фінансів: підручн. Тернопіль: Економічна думка, 2002. 504 с.

155. Саймон Г. А. Рациональность как процесс и продукт мышления. THESIS, 1993. Вып. 3. URL: https://igiti.hse.ru/data/003/314/1234/3_1_2Simon.pdf Дата звернення: 23.03.2018.

156. Сайт ХОДА. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/>

157. Самуэльсон П., Нордхаус У. Экономика. М.: Вильямс, 2014. С. 55. 1360 с.

158. Світовий банк в Україні. Огляд діяльності. Жовтень 2017 р. URL: www.worldbank.org/uk/country/ukraine

159. Селіверстова Л.С. Шляхи формування ефективної стратегії підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 7 (85). С. 133–136.

160. Семенов Г. А., Семенов А. Г. Економічна ефективність зовнішньоекономічної діяльності акціонерного товариства. *Економічний вісник Донбасу*. 2009. № 4 (18). С. 54–59.

161. Серпухов М. Ю. Підрозділ. Теоретико-методичні аспекти регулювання міжнародної торгівлі та торговельного підприємництва в умовах глобалізації. *Торговельне підприємництво: механізми розвитку і фінансової підтримки: монографія / за наук. ред. д-ра екон. наук С. В. Князя*. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. С. 577–587.

162. Сигел Эндрю. Практическая бизнес-статистика. / пер. с англ. М.: Издательский дом «Вильямс», 2002. 1056 с.

163. Современный экономический словарь / под ред. Б.А. Райзберга, Л. Ш. Лозовского, Е.Б. Стародубцевой. - 2-е изд., испр. М.: ИНФРА-М, 1998.

479 с.

164. Соколов Н. Н. Стратегические управленческие решения в контексте современного управления и планирования. *Вестник Университета*. 2013. № 20. С. 171–176.

165. Солодковський Ю. М. Моделі розвитку конкурентоспроможності експорту у сучасній системі світової торгівлі. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку : монографія у 2 т. К.: КНЕУ, 2006. Т. I. С. 163–196. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z018500.html

166. Соркин С. Л. Эффективность внешнеэкономической деятельности : понятие, измерение и оценка : монография. Гродно : ГрГУ, 2011. 130 с.

167. Статистичний збірник «Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2018 році». URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/10/Arch_ES_zb.htm

168. Стратегия посткризисного развития внешнеэкономического сектора Украины: монография / за общ. ред. А. А. Мазараки. К. : Киев. нац. торг.-экон. ун-т, 2014. 660 с.

169. Структурная переориентация внешней торговли в системе факторов экономического роста : монография. / за заг. ред. А. А. Мазараки. К. : КНТЭУ, 2011. 652 с.

170. Сыроежин И.М. Планомерность. Планирование. План: (Теоретические очерки) / Науч. ред. Е.З. Майминас. М.: Экономика, 1986. 248 с.

171. Тенденції розвитку зовнішньої торгівлі України. Електронні документи Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=354d699d-4648-4112-a81a-919a80555fb7&tag=TendentsiiRozvitkuZovnishnoiTorgivliUkraini>

172. Тищенко А. Н., Кизим Н. А., Догадайло Я. В. Экономическая результативность деятельности предприятий: монография. Харьков: ИД «ИНЖЕК», 2005. 144 с.

173. Ткачук Г.Ю. Підходи до оцінки ефективності господарської діяльності

підприємства. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. С. 366–378.

174. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: монографія / [Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Л.Л. Антонюк та ін.]; у 2т. К.: КНЕУ, 2006. Т. II. 592 с.

175. Файоль А., Эмерсон Г., Тейлор Ф. и др. Управление – это наука и искусство. М. : Изд-во «Республика», 1992. 351 с.

176. Фаріон І.Д., Савчук Л. І., Жукевич С. М. Діагностика і економічний аналіз у сфері послуг: курс лекцій. Тернопіль : Вид-во «Екон. думка», 2005. 260 с.

177. Федоронько Н. І. Аналіз ефективності експортних та імпорتنних операцій. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Випуск 10. С. 120–123. URL: global-national.in.ua/archive/10-2016/26.pdf global-national.in.ua

178. Філіпова Н. О. Розвиток експортної діяльності високотехнологічних підприємств в умовах загострення конкуренції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами». Запоріжжя, 2008. 20 с.

179. Хан Д., Хунгенберг Х. Планирование и контроль: стоимостно-ориентированные концепции контроллинга. М. : Финансы и статистика, 2005. 416 с.

180. Хоменко Т.Ю., Круш П.В. Методичні підходи до оцінки ефективності управління зовнішньоекономічною діяльністю. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/22596/1/2017-11_4-08.pdf

181. Цап М. В. Макроекономічні передумови державної структурної політики імпортозаміщення в Україні. Держава та регіони. 2014. № 6. С. 35–40.

182. Цикличность развития экономики и управления конкурентными преимуществами : монографія / Под ред. Градова А.П. Спб.: Изд-во «Полторак», 2011. 1150 с.

183. Чалапко (Калник) Л.Д., Перетятко Л.А., Козак С.І. Експортний потенціал України: проблеми і перспективи реалізації. Науковий вісник НЛТУ України. 2016. Вип 26.6. С. 247–253.

184. Черевань В.П., Борщ Л.М., Горобец Е.В., Копченко И.М. Экономико-

статистический анализ хозяйственных процессов. Симферополь: Таврия, 2000. 296 с.

185. Чернобай Л. І., Мороз В. І., Вацик Н. О. Вибір оптимальних планових параметрів експортної діяльності суб'єкта господарювання з використанням статистичних та інтегральних методів. Математичне та комп'ютерне моделювання. Серія: Технічні науки, 2016. Вип. 13. С.34–49.

186. Шкурупій О. В., Гончаренко В. В., Артеменко І. А. та ін. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : навч. посібн. К. : Центр учбової літератури, 2012. 248 с.

187. Шлычков В.В., Нестулаева Д.Р. Современные концепции оценки эффективности управления промышленным предприятием. *Вестник Казанского государственного энергетического университета*. 2009. № 2 (2). С. 41–50.

188. Шниппер Р.И. Регион. Диагностика и прогнозирование. Новосибирск, 2006. 308 с.

189. Шталь Т.В. Бондаренко Л.М. Кучава К.О. Стратегічний аналіз як інструмент управління для підвищення ефективності діяльності національних підприємств. *Бізнес-Інформ* : наук. журнал. Харків: ХНЕУ, 2018. №1. С. 319–325.

190. Шталь Т.В. Бондаренко Л.М. Ярковий О.Е. Особливості аналізу макросередовища підприємства на зовнішніх ринках. *Бізнес-Інформ* : наук. журнал. Харків: ХНЕУ, 2017. №5. С. 103-108.

191. Шталь Т.В. Олійник Є.С. Оцінка економічної ефективності маркетингових досліджень. Науково-практичний журнал «Регіональна економіка та управління». 2017. 5(18). С. 127-137.

192. Шумпетер И. Теория экономического развития. К.:Catallaxy, 2014. 198 с.

193. Шутов П. П. Теоретические аспекты исследования стратегий эффективности функционирования предприятий. *Вестник СамГУ*. 2013. № 7(108). С. 49–54.

194. Эйхлер Л.В., Гавриленко Н.Г. Э 34 Диагностика экономического состояния

- предприятий по техническому обслуживанию и ремонту автомобилей в системе антикризисного управления: монография. Омск: Изд-во СибАДИ, 2007. 108 с.
195. Экономико-математический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. И. Данилов-Данильян]. М. : Большая Российская энциклопедия: Изд. дом «ИНФРА-М», 2003. 688 с.
196. Эмерсон Г. Двенадцать принципов производительности. Управление это наука и искусство. М. : Экономика, 1992. с.
197. Яковлев А. І. Удосконалення методів визначення ефективності зовнішньоекономічної діяльності. *Фінанси України*. 1998. № 9. С. 28–34.
198. Якушев О.О. Зовнішні та внутрішні загрози зовнішньоекономічної діяльності України. *Культура народів Причорномор'я*. 2012. № 233. С. 86-89.
URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/46504/25-Yakushev.pdf?sequence=1>
199. Янковский Н.А. Повышение эффективности внешнеэкономической деятельности крупного производственного комплекса: монография. Донецк: Донеччина, 2000. 152 с.
200. Adams John. International economics: a self-teaching introduction to the basic 1972.
201. Al-Najjar, Sabah M., Kalaf, Khawla H. Designing a Balanced Scorecard to Measure a Bank's Performance: A Case Study. *International Journal of Business Administration*. 2012. 3(4). P. 44–53.
202. Anderson H. Problems Peculiar to Export Sales Forecasting. *Journal of Marketing*. 1960. Vol. 24, № 4 (Apr., 1960). P. 39–42.
203. Aykol B., Leonidou L. C., Zeriti A. Setting the theoretical foundations of importing research: Past evaluation and future perspectives. *Journal of International Marketing*. 2012. Vol. 20, № 2. P. 1–24.
204. Aykol B., Palihawadana D., Leonidou L. C. Research on the import activities of firms 1960–2010: Review, assessment, and future directions. *Management International Review*. 2013. Vol. 53, № 2. P. 215–250.
205. Bhagwati, J.N. and T.N. Srinivasan Lectures on International Trade, Cambridge

(Mass.), MIT Press. 1983.

206. Bruton J. Import Substitution. In H. Chenery and T. N. Srivivasan (Eds.), *Handbook of Development Economics*. 1996. Vol. 2. New York: Elsevier

207. Chow P. C. Y. Causality between export growth and industrial development. *Journal of Development Economics*. 1987, June. 26(1). P. 55–63. doi: [https://doi.org/10.1016/0304-3878\(87\)90051-4](https://doi.org/10.1016/0304-3878(87)90051-4)

208. Draskovic, V., Popov, E., Peleckis, K. Modelling of Institutional Changes in Transition Countries - the Gap Between the Theory and Practice. *Montenegrin Journal of Economics*, 2017. 13(1), Pp. 121–140.

209. Eatwell J. Import substitution and export-led growth. In J. Eatwell, M. Milgate, & P. Newman (Eds.), *The New Palgrave: a dictionary of economics*. London: Macmillan., 1987. doi: <https://doi.org/10.1057/9780230226203.2767>

210. Europe 2020 in a nutshell. (n.d.). Retrieved from http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm

211. Grigoroudis, E, Orfanoudaki, E, Zopounidis, C Strategic performance measurement in a healthcare organisation : A multiple criteria approach based on Balanced Scorecard, *Omega*. 2012. 40 (1), Pp. 104–119.

212. Harvard business review. *On measuring corporate performance*. Harvard Business Press; 1st Edition (September 1, 1998). P. 229.

213. Henry Sidgwick. *Principles of Political Economy*. London, 1883, 3rd edition 1901

214. Hesse H. Export Diversification and Economic Growth. (Working Paper No. 21). Washington: The World Bank. 2008. Retrieved from [http://siteresources.worldbank.org/EXTPREMNET/Resources/489960-](http://siteresources.worldbank.org/EXTPREMNET/Resources/489960-1338997241035/Growth_Commission_Working_Paper_21_Export_Diversification_Economic_Growth.pdf)

[1338997241035/Growth_Commission_Working_Paper_21_Export_Diversification_Economic_Growth.pdf](http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ10_u.htm). URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ10_u.htm

215. Lars Herlitz (1964) *The concept of mercantilism*. *Scandinavian Economic History Review*, 12:2, 101-120. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/03585522.1964.10407639>

216. Leonidou L. C., Katsikeas C. S. Export development process: An integrative review of empirical models. *Journal of International Business Studies*. 1996. Vol. 27, № 3. P. 517–551.
217. Malyarets L., Barannik I., Grynko P. Mathematical modelling of efficiency evaluation of enterprises' export-import activity in Ukraine. *Proceedings of the International Congress on Business and Marketing, 2019 Maltepe University, Istanbul, 13.06.2019-15.06.2019*. Pp. 211 – 213.
218. Malyarets L., Barannik I., Sabadash L., Grynko P. Modeling the Economic Sustainability of the Macro system (for example Ukraine). *Montenegrin Journal of Economics*. 2019. Vol. 14, No. 3. P. 23-35.
219. Moroz V., Chernobay L., Vatsyk N. Forecasting the Development of Export Engineering Industry Using Second Order Differential Equations. *National Economic Reform: experience of Poland and Prospects for Ukraine. – Collective monograph [State University of Jan Kochanowski, Kielce, Poland]. Vol. 3. Poland: "Izdevnieciba" Baltija Publishing", 2016. 460 p. P. 332-350.*
220. O'Connell D. J., Benson J. J. Sourcing abroad for domestic profit. *Harvard Business Review*. 1963. Vol. 41, № 2. P. 87–94.
221. Ogat, Ken, Spraakman, Gary.(2014). Beyond Control: Using the Balanced Scorecard to change culture and implement strategy. *Canadian Academic Accounting Association (CAAA) Annual Conference*, P. 50.
222. Otenko I., Preobrazhenska O. Analytical Tools Of Enterprise Economic Security Management. *Actual problems of economics*. 2014. № 5. P. 203–209.
223. Peng M. W., Ilinitich A. Y. Export intermediary firms: A note on export development research. *Journal of International Business Studies*. 1998. Vol. 29, № 3. P. 609–620.
224. Philip H. Wicksteed (1906). Review of Pareto's *Manuale di Economia Politica*. *Economic Journal*, Vol. 16, Issue 64 (December), p. 553-7.
225. Rampersad, Hubert K. *Total Quality Management: An Executive Guide to Continuous Improvement*. Springer. 2001. P. 200.
226. Ricardo, David *On the Principles of Political Economy and Taxation*. Piero

Sraffa (Ed.) Works and Correspondence of David Ricardo, Volume I, Cambridge University Press. 1951. P. 135.

227. Sabadash L., Grynko P. The formation of a set of signs for modeling the evaluation of enterprise activities. International Conference on Applied Informatics «Imagination, creativity, design, development», «Lucian Blaga» University of Sibiu Faculty of Sciences, Romania May 16-18, 2019.

228. Serpukhov M. Use of trade barriers in international trade and their impact on global export. Collection of scientific articles. Nuremberg, Germany, 2018. P. 36–43.

229. Shtal T.V., Ya.O., Hasanov E.L., Ukubassova G.S., Kozhabaeva S. Formalization of the Enterprise International Economic Activity Efficiency Management. *Utopía y praxis latinoamericana*. 2018. Vol. 23 (82). P. 64–82. (Scopus)

230. Smith Adam An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations [WN]. In The Glasgow edition of the works and correspondence of Adam Smith, 1976. Vol. 2, eds. R. H. Campbell, and A. S. Skinner. Oxford: Oxford University Press.

231. The Corporation for Enterprise Development. Development Report Card for the States. 2016. Retrieved from URL: http://cfed.org/knowledge_center/research/DRC

232. UK Trade and Investment flows. Mode of access. URL: <http://www.ukti.gov.uk/export.html?guid=none>

233. Vasylykivskyi D., Yaremenko O., Levchenko M. (2019) Modeling of the processes of increasing foreign economic potential of the microeconomic system. *Periodicals of Engineering and Natural Sciences*, 2019. Vol. 7, No.2. P. 466–477.

ДОДАТКИ

Додаток А

Результати обчислення кластерного аналізу для групування макроекономічних показників

Cluster Analysis

Data variables:

x1
x2
x3
x4
x5
x6
x7
x8
x9

Number of complete cases: 5

Clustering Method: Ward's

Distance Metric: Squared Euclidean

Clustering: variables

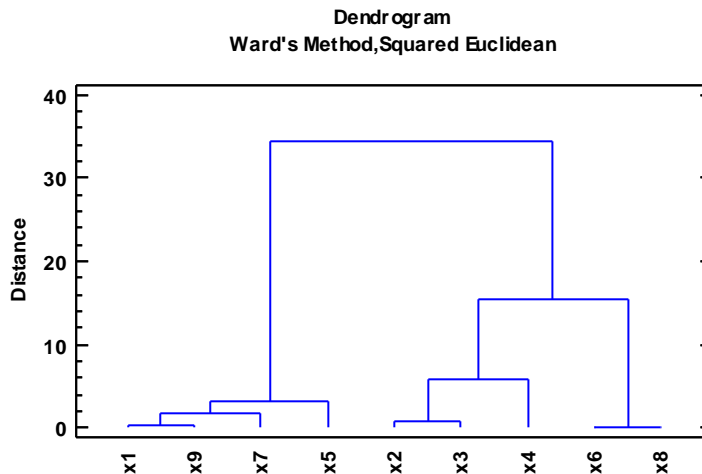
Standardized: yes

Cluster Summary

Cluster	Members	Percent
1	9	100,00

The StatAdvisor

This procedure has created 1 cluster from the 5 variables supplied. The clusters are groups of variables with similar characteristics. To form the clusters, the procedure began with each variable in a separate group. It then combined the two variables which were closest together to form a new group. After recomputing the distance between the groups, the two groups then closest together were combined. This process was repeated until only 1 group remained. To specify the number of final clusters, press the alternate mouse button and select Analysis Options. To determine a reasonable value for the number of clusters, look at the Agglomeration Distance Plot available from the list of Graphical Options.

Додаток Б

Результати обчислення факторного аналізу для визначення латентних факторів зовнішнього середовища

Factor Analysis

Data variables:

x1
x2
x3
x4
x5
x6
x7
x8
x9

Data input: observations

Number of complete cases: 10

Missing value treatment: listwise

Standardized: yes

Type of factoring: principal components

Number of factors extracted: 2

Factor Analysis

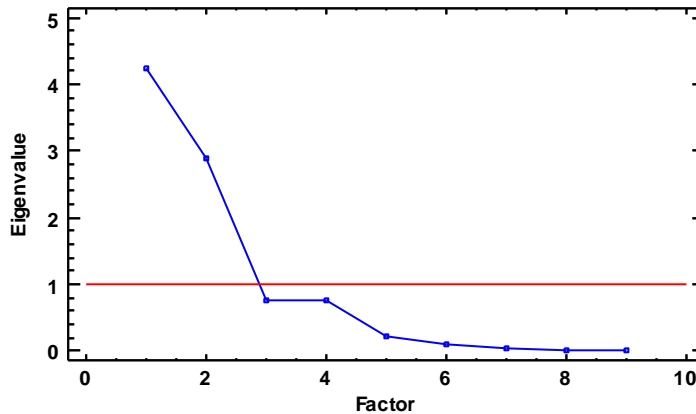
<i>Factor Number</i>	<i>Eigenvalue</i>	<i>Percent of Variance</i>	<i>Cumulative Percentage</i>
1	4,23254	47,028	47,028
2	2,90086	32,232	79,260
3	0,761686	8,463	87,723
4	0,74886	8,321	96,044
5	0,224576	2,495	98,539
6	0,0951221	1,057	99,596
7	0,0306105	0,340	99,936
8	0,00574098	0,064	100,000
9		0,000	100,000

<i>Variable</i>	<i>Initial Communalities</i>
x1	1,0
x2	1,0
x3	1,0
x4	1,0
x5	1,0
x6	1,0
x7	1,0
x8	1,0
x9	1,0

The StatAdvisor

This procedure performs a factor analysis. The purpose of the analysis is to obtain a small number of factors which account for most of the variability in the 9 variables. In this case, 2 factors have been extracted, since 2 factors had eigenvalues greater than or equal to 1,0. Together they account for 79,26% of the variability in the original data. Since you have selected the principal components method, the initial communalities estimates have been set to assume that all of the variability in the data is due to common factors.

Scree Plot

Factor Loading Matrix After Varimax Rotation

	<i>Factor</i>	<i>Factor</i>
	1	2
x1	-0,814352	0,172214
x2	0,814974	0,46104
x3	0,746318	0,582437
x4	0,91119	-0,178397
x5	0,0218963	0,835637
x6	-0,361727	-0,802844
x7	-0,924381	-0,0467396
x8	0,0285945	-0,826613
x9	-0,22916	0,859104

	<i>Estimated</i>	<i>Specific</i>
<i>Variable</i>	<i>Communality</i>	<i>Variance</i>
x1	0,692826	0,307174
x2	0,876739	0,123261
x3	0,896224	0,103776
x4	0,862093	0,137907
x5	0,698769	0,301231
x6	0,775405	0,224595
x7	0,856665	0,143335
x8	0,684106	0,315894
x9	0,790574	0,209426

The StatAdvisor

This table shows the equations which estimate the common factors after rotation has been performed. Rotation is performed in order to simplify the explanation of the factors. The first rotated factor has the equation

$$-0,814352*x_1 + 0,814974*x_2 + 0,746318*x_3 + 0,91119*x_4 + 0,0218963*x_5 - 0,361727*x_6 - 0,924381*x_7 + 0,0285945*x_8 - 0,22916*x_9$$

where the values of the variables in the equation are standardized by subtracting their means and dividing by their standard deviations. It also shows the estimated communalities, which can be interpreted as estimating the proportion of the variability in each variable attributable to the extracted factors.

Додаток В

Результати обчислення багатofакторного регресійного аналізу для визначення залежності рівня рентабельності (збитковості) всієї діяльності вітчизняних промислових підприємств від факторів зовнішнього середовища

Multiple Regression - x9

Dependent variable: x9

Independent variables:

x1
x2
x3
x4
x5
x6
x7
x8

		<i>Standard</i>	<i>T</i>	
<i>Parameter</i>	<i>Estimate</i>	<i>Error</i>	<i>Statistic</i>	<i>P-Value</i>
CONSTANT	42,1929	5,01955	8,40572	0,0004
x1	0,000237679	0,0000727731	3,26602	0,0223
x4	-0,447494	0,077478	-5,77576	0,0022
x6	-0,212114	0,0475401	-4,46178	0,0066
x7	-0,666738	0,218839	-3,04671	0,0285

Analysis of Variance

<i>Source</i>	<i>Sum of Squares</i>	<i>Df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F-Ratio</i>	<i>P-Value</i>
Model	204,699	4	51,1747	36,36	0,0007
Residual	7,0371	5	1,40742		
Total (Corr.)	211,736	9			

R-squared = 96,6765 percent

R-squared (adjusted for d.f.) = 94,0177 percent

Standard Error of Est. = 1,18635

Mean absolute error = 0,730508

Durbin-Watson statistic = 3,27695 (P=0,8408)

Lag 1 residual autocorrelation = -0,696427

The StatAdvisor

The output shows the results of fitting a multiple linear regression model to describe the relationship between x9 and 8 independent variables. The equation of the fitted model is

$$x9 = 42,1929 + 0,000237679*x1 - 0,447494*x4 - 0,212114*x6 - 0,666738*x7$$

Since the P-value in the ANOVA table is less than 0,05, there is a statistically significant relationship between the variables at the 95,0% confidence level.

The R-Squared statistic indicates that the model as fitted explains 96,6765% of the variability in x9. The adjusted R-squared statistic, which is more suitable for comparing models with different numbers of independent variables, is 94,0177%. The standard error of the estimate shows the standard deviation of the residuals to be 1,18635. This value can be used to construct prediction limits for new observations by selecting the Reports option from the text menu. The mean absolute error (MAE) of 0,730508 is the average value of the residuals. The Durbin-Watson (DW) statistic tests the residuals to determine if there is any significant correlation based on the order in which they occur in your data file. Since the P-value is greater than 0,05, there is no indication of serial autocorrelation in the residuals at the 95,0% confidence level.

In determining whether the model can be simplified, notice that the highest P-value on the independent variables is 0,0285, belonging to x7. Since the P-value is less than 0,05, that term is statistically significant at the 95,0% confidence level. Consequently, you probably don't want to remove any variables from the model.

Додаток Д

Результати обчислення багатofакторного регресійного аналізу для визначення залежності рентабельності продукції ПАТ «Турбоатом» від латентних факторів зовнішнього середовища

Multiple Regression - y

Dependent variable: y

Independent variables:

F1

F2

		<i>Standard</i>	<i>T</i>	
<i>Parameter</i>	<i>Estimate</i>	<i>Error</i>	<i>Statistic</i>	<i>P-Value</i>
CONSTANT	37,2368	3,41809	10,894	0,0000
F1	-1,75384	1,00933	-1,73762	0,1258
F2	1,1901	1,11738	1,06508	0,3222

Analysis of Variance

<i>Source</i>	<i>Sum of Squares</i>	<i>Df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F-Ratio</i>	<i>P-Value</i>
Model	380,925	2	190,462	1,63	0,2623
Residual	817,835	7	116,834		
Total (Corr.)	1198,76	9			

R-squared = 31,7766 percent

R-squared (adjusted for d.f.) = 12,2841 percent

Standard Error of Est. = 10,809

Mean absolute error = 7,89173

Durbin-Watson statistic = 2,75542 (P=0,7291)

Lag 1 residual autocorrelation = -0,533174

The StatAdvisor

The output shows the results of fitting a multiple linear regression model to describe the relationship between y and 2 independent variables. The equation of the fitted model is

$$y = 37,2368 - 1,75384 * F1 + 1,1901 * F2$$

Since the P-value in the ANOVA table is greater or equal to 0,05, there is not a statistically significant relationship between the variables at the 95,0% or higher confidence level.

The R-Squared statistic indicates that the model as fitted explains 31,7766% of the variability in y. The adjusted R-squared statistic, which is more suitable for comparing models with different numbers of independent variables, is 12,2841%. The standard error of the estimate shows the standard deviation of the residuals to be 10,809. This value can be used to construct prediction limits for new observations by selecting the Reports option from the text menu. The mean absolute error (MAE) of 7,89173 is the average value of the residuals. The Durbin-Watson (DW) statistic tests the residuals to determine if there is any significant correlation based on the order in which they occur in your data file. Since the P-value is greater than 0,05, there is no indication of serial autocorrelation in the residuals at the 95,0% confidence level.

In determining whether the model can be simplified, notice that the highest P-value on the independent variables is 0,3222, belonging to F2. Since the P-value is greater or equal to 0,05, that term is not statistically significant at the 95,0% or higher confidence level. Consequently, you should consider removing F2 from the model.

Додаток Е

Результати обчислення багатofакторного регресійного аналізу для визначення залежності рентабельності продукції ПАТ «Турбоатом» від факторів зовнішнього середовища

Multiple Regression - y

Dependent variable: y

Independent variables:

- x1
- x2
- x3
- x4
- x5
- x6
- x7
- x8

		<i>Standard</i>	<i>T</i>	
<i>Parameter</i>	<i>Estimate</i>	<i>Error</i>	<i>Statistic</i>	<i>P-Value</i>
CONSTANT	-1521,65	15,9304	-95,5188	0,0001
x2	0,0127309	0,0002418	52,6504	0,0004
x3	-0,00691458	0,000145499	-47,5234	0,0004
x4	6,36886	0,0983997	64,7244	0,0002
x5	1,76741	0,0144069	122,678	0,0001
x6	-0,108405	0,0190479	-5,69115	0,0295
x7	-0,525141	0,0198852	-26,4087	0,0014
x8	353,213	4,22286	83,643	0,0001

Analysis of Variance

<i>Source</i>	<i>Sum of Squares</i>	<i>Df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F-Ratio</i>	<i>P-Value</i>
Model	1198,68	7	171,24	4420,19	0,0002
Residual	0,0774811	2	0,0387405		
Total (Corr.)	1198,76	9			

R-squared = 99,9935 percent

R-squared (adjusted for d.f.) = 99,9709 percent

Standard Error of Est. = 0,196826

Mean absolute error = 0,0664131

Durbin-Watson statistic = 3,01587 (P=0,7743)

Lag 1 residual autocorrelation = -0,514862

The StatAdvisor

The output shows the results of fitting a multiple linear regression model to describe the relationship between y and 8 independent variables. The equation of the fitted model is

$$y = -1521,65 + 0,0127309 \cdot x_2 - 0,00691458 \cdot x_3 + 6,36886 \cdot x_4 + 1,76741 \cdot x_5 - 0,108405 \cdot x_6 - 0,525141 \cdot x_7 + 353,213 \cdot x_8$$

Since the P-value in the ANOVA table is less than 0,05, there is a statistically significant relationship between the variables at the 95,0% confidence level.

The R-Squared statistic indicates that the model as fitted explains 99,9935% of the variability in y. The adjusted R-squared statistic, which is more suitable for comparing models with different numbers of independent variables, is 99,9709%. The standard error of the estimate shows the standard deviation of the residuals to be 0,196826. This value can be used to construct prediction limits for new observations by selecting the Reports option from the text menu. The mean absolute error (MAE) of 0,0664131 is the average value of the residuals. The Durbin-Watson (DW) statistic tests the residuals to determine if there is any significant correlation based on the order in which they occur in your data file. Since the P-value is greater than 0,05, there is no indication of serial autocorrelation in the residuals at the 95,0% confidence level.

In determining whether the model can be simplified, notice that the highest P-value on the independent variables is 0,0295, belonging to x6. Since the P-value is less than 0,05, that term is statistically significant at the 95,0% confidence level. Consequently, you probably don't want to remove any variables from the model.

Додаток Ж

Результати обчислення факторного аналізу для визначення латентних факторів внутрішнього середовища, які впливають на загальний рівень ефективності експортно-імпоротної діяльності ПАТ «Турбоатом» та на її структурної динаміки

Factor Analysis

Data variables:

q1
q3
q5
q7
q8
q11

Data input: observations

Number of complete cases: 7

Missing value treatment: listwise

Standardized: yes

Type of factoring: principal components

Number of factors extracted: 2

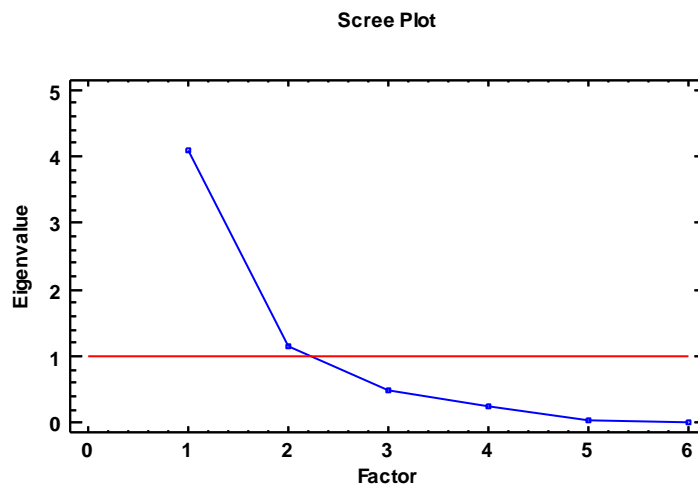
Factor Analysis

<i>Factor Number</i>	<i>Eigenvalue</i>	<i>Percent of Variance</i>	<i>Cumulative Percentage</i>
1	4,07884	67,981	67,981
2	1,14002	19,000	86,981
3	0,495533	8,259	95,240
4	0,257092	4,285	99,525
5	0,028108	0,468	99,993
6	0,000412446	0,007	100,000

<i>Variable</i>	<i>Initial Communality</i>
q1	1,0
q3	1,0
q5	1,0
q7	1,0
q8	1,0
q11	1,0

The StatAdvisor

This procedure performs a factor analysis. The purpose of the analysis is to obtain a small number of factors which account for most of the variability in the 6 variables. In this case, 2 factors have been extracted, since 2 factors had eigenvalues greater than or equal to 1,0. Together they account for 86,9809% of the variability in the original data. Since you have selected the principal components method, the initial communality estimates have been set to assume that all of the variability in the data is due to common factors.

Factor Loading Matrix After Varimax Rotation

	<i>Factor</i>	<i>Factor</i>
	<i>1</i>	<i>2</i>
q1	-0,923927	-0,329874
q3	-0,918578	0,192756
q5	0,559792	0,586625
q7	-0,0157945	-0,944989
q8	0,811047	0,537208
q11	0,762958	0,544254

	<i>Estimated</i>	<i>Specific</i>
<i>Variable</i>	<i>Communality</i>	<i>Variance</i>
q1	0,962458	0,037542
q3	0,88094	0,11906
q5	0,657496	0,342504
q7	0,893253	0,106747
q8	0,94639	0,0536101
q11	0,878318	0,121682

The StatAdvisor

This table shows the equations which estimate the common factors after rotation has been performed. Rotation is performed in order to simplify the explanation of the factors. The first rotated factor has the equation

$$-0,923927*q1 - 0,918578*q3 + 0,559792*q5 - 0,0157945*q7 + 0,811047*q8 + 0,762958*q11$$

where the values of the variables in the equation are standardized by subtracting their means and dividing by their standard deviations. It also shows the estimated communalities, which can be interpreted as estimating the proportion of the variability in each variable attributable to the extracted factors.

Factor Analysis

Data variables:

z1
z3
z5
z10
z12
z13

Data input: observations

Number of complete cases: 7

Missing value treatment: listwise

Standardized: yes

Type of factoring: principal components

Number of factors extracted: 1

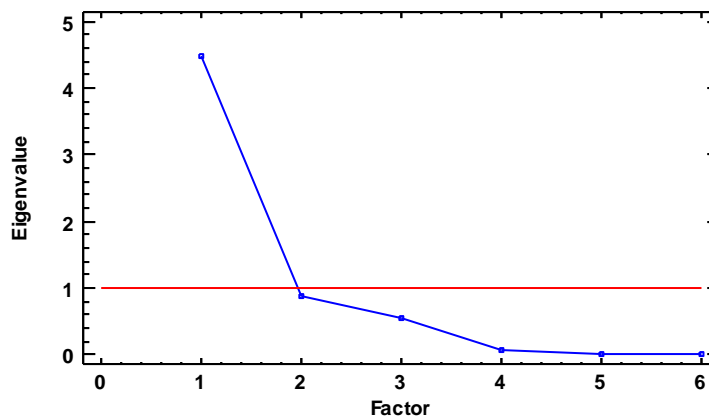
Factor Analysis

<i>Factor Number</i>	<i>Eigenvalue</i>	<i>Percent of Variance</i>	<i>Cumulative Percentage</i>
1	4,49043	74,840	74,840
2	0,871924	14,532	89,373
3	0,546226	9,104	98,476
4	0,0708825	1,181	99,658
5	0,0204904	0,342	99,999
6	0,00005037	0,001	100,000

<i>Variable</i>	<i>Initial Community</i>
z1	1,0
z3	1,0
z5	1,0
z10	1,0
z12	1,0
z13	1,0

The StatAdvisor

This procedure performs a factor analysis. The purpose of the analysis is to obtain a small number of factors which account for most of the variability in the 6 variables. In this case, one factor has been extracted, since only one factor had an eigenvalue greater than or equal to 1,0. It accounts for 74,8405% of the variability in the original data. Since you have selected the principal components method, the initial communality estimates have been set to assume that all of the variability in the data is due to common factors.

Scree Plot

Factor Loading Matrix After Varimax Rotation

	<i>Factor</i>
	<i>1</i>
z1	-0,689943
z3	0,874585
z5	0,949069
z10	0,728301
z12	0,972639
z13	-0,933985

	<i>Estimated</i>	<i>Specific</i>
<i>Variable</i>	<i>Communality</i>	<i>Variance</i>
z1	0,476021	0,523979
z3	0,764899	0,235101
z5	0,900732	0,0992684
z10	0,530422	0,469578
z12	0,946026	0,0539738
z13	0,872328	0,127672

The StatAdvisor

This table shows the equations which estimate the common factors after rotation has been performed. Rotation is performed in order to simplify the explanation of the factors. The first rotated factor has the equation

$$-0,689943*z1 + 0,874585*z3 + 0,949069*z5 + 0,728301*z10 + 0,972639*z12 - 0,933985*z13$$

where the values of the variables in the equation are standardized by subtracting their means and dividing by their standard deviations. It also shows the estimated communalities, which can be interpreted as estimating the proportion of the variability in each variable attributable to the extracted factors.

Factor Analysis

Data variables:

q1
q3
q5
q7

Data input: observations

Number of complete cases: 7

Missing value treatment: listwise

Standardized: yes

Type of factoring: principal components

Number of factors extracted: 2

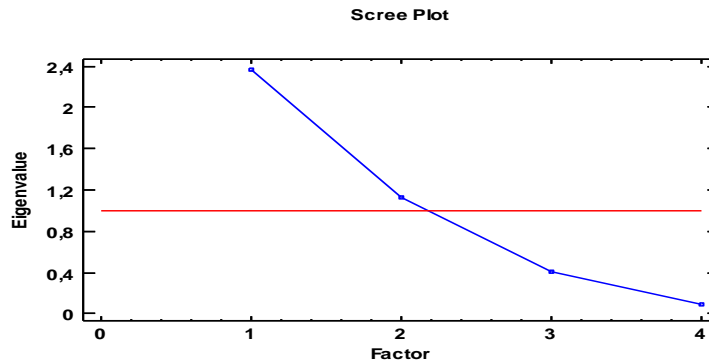
Factor Analysis

<i>Factor</i>		<i>Percent of</i>	<i>Cumulative</i>
<i>Number</i>	<i>Eigenvalue</i>	<i>Variance</i>	<i>Percentage</i>
1	2,36115	59,029	59,029
2	1,13356	28,339	87,368
3	0,412588	10,315	97,682
4	0,0927038	2,318	100,000

	<i>Initial</i>
<i>Variable</i>	<i>Communality</i>
q1	1,0
q3	1,0
q5	1,0
q7	1,0

The StatAdvisor

This procedure performs a factor analysis. The purpose of the analysis is to obtain a small number of factors which account for most of the variability in the 4 variables. In this case, 2 factors have been extracted, since 2 factors had eigenvalues greater than or equal to 1,0. Together they account for 87,3677% of the variability in the original data. Since you have selected the principal components method, the initial communality estimates have been set to assume that all of the variability in the data is due to common factors.

Factor Loading Matrix After Varimax Rotation

	<i>Factor</i>	<i>Factor</i>
	1	2
q1	0,900372	0,366107
q3	0,925911	-0,149197
q5	-0,593368	-0,67352
q7	-0,0455295	0,928787

	<i>Estimated</i>	<i>Specific</i>
<i>Variable</i>	<i>Communality</i>	<i>Variance</i>
q1	0,944704	0,0552957
q3	0,879571	0,120429
q5	0,805714	0,194286
q7	0,864718	0,135282

The StatAdvisor

This table shows the equations which estimate the common factors after rotation has been performed. Rotation is performed in order to simplify the explanation of the factors. The first rotated factor has the equation

$$0,900372 * q_1 + 0,925911 * q_3 - 0,593368 * q_5 - 0,0455295 * q_7$$

where the values of the variables in the equation are standardized by subtracting their means and dividing by their standard deviations. It also shows the estimated communalities, which can be interpreted as estimating the proportion of the variability in each variable attributable to the extracted factors.

Factor Analysis

Data variables:

z3
z4
z5
z10
z12
z13

Data input: observations

Number of complete cases: 7

Missing value treatment: listwise

Standardized: yes

Type of factoring: principal components

Number of factors extracted: 1

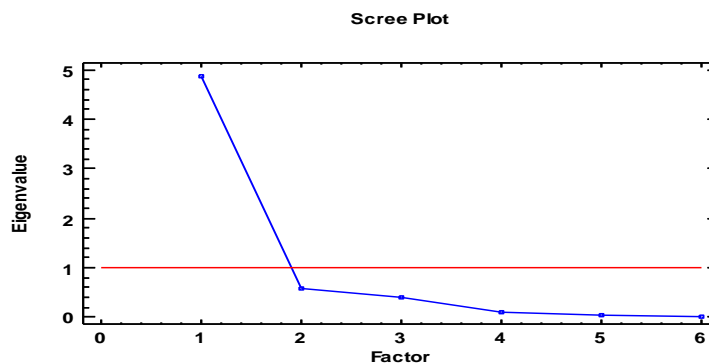
Factor Analysis

<i>Factor</i>		<i>Percent of</i>	<i>Cumulative</i>
<i>Number</i>	<i>Eigenvalue</i>	<i>Variance</i>	<i>Percentage</i>
1	4,88417	81,403	81,403
2	0,587462	9,791	91,194
3	0,411913	6,865	98,059
4	0,0897793	1,496	99,555
5	0,0263611	0,439	99,995
6	0,000310419	0,005	100,000

	<i>Initial</i>
<i>Variable</i>	<i>Communality</i>
z3	1,0
z4	1,0
z5	1,0
z10	1,0
z12	1,0
z13	1,0

The StatAdvisor

This procedure performs a factor analysis. The purpose of the analysis is to obtain a small number of factors which account for most of the variability in the 6 variables. In this case, one factor has been extracted, since only one factor had an eigenvalue greater than or equal to 1,0. It accounts for 81,4029% of the variability in the original data. Since you have selected the principal components method, the initial communality estimates have been set to assume that all of the variability in the data is due to common factors.

Factor Loading Matrix After Varimax Rotation

	<i>Factor</i>
	<i>1</i>
z3	0,953221
z4	0,915746
z5	0,959744
z10	0,713922
z12	0,986045
z13	-0,856666

	<i>Estimated</i>	<i>Specific</i>
<i>Variable</i>	<i>Communality</i>	<i>Variance</i>
z3	0,90863	0,09137
z4	0,838591	0,161409
z5	0,921108	0,0788923
z10	0,509685	0,490315
z12	0,972285	0,0277146
z13	0,733876	0,266124

The StatAdvisor

This table shows the equations which estimate the common factors after rotation has been performed. Rotation is performed in order to simplify the explanation of the factors. The first rotated factor has the equation

$$0,953221 * z_3 + 0,915746 * z_4 + 0,959744 * z_5 + 0,713922 * z_{10} + 0,986045 * z_{12} - 0,856666 * z_{13}$$

where the values of the variables in the equation are standardized by subtracting their means and dividing by their standard deviations. It also shows the estimated communalities, which can be interpreted as estimating the proportion of the variability in each variable attributable to the extracted factors.

Додаток З

Результати обчислення регресійного аналізу залежності загального рівня ефективності (I_p) та рівня її структурної динаміки (I_s) від латентних факторів внутрішнього середовища ПАТ «Турбоатом»

Simple Regression - Ip vs. F1

Dependent variable: Ip
Independent variable: F1
Linear model: $Y = a + b \cdot X$

Coefficients

	<i>Least Squares</i>	<i>Standard</i>	<i>T</i>	
<i>Parameter</i>	<i>Estimate</i>	<i>Error</i>	<i>Statistic</i>	<i>P-Value</i>
Intercept	0,501659	0,0452648	11,0827	0,0001
Slope	-0,0243512	0,0139314	-1,74794	0,1409

Analysis of Variance

<i>Source</i>	<i>Sum of Squares</i>	<i>Df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F-Ratio</i>	<i>P-Value</i>
Model	0,0438201	1	0,0438201	3,06	0,1409
Residual	0,0717117	5	0,0143423		
Total (Corr.)	0,115532	6			

Correlation Coefficient = -0,615865
R-squared = 37,929 percent
R-squared (adjusted for d.f.) = 25,5148 percent
Standard Error of Est. = 0,11976
Mean absolute error = 0,0875184
Durbin-Watson statistic = 2,36587 (P=0,5824)
Lag 1 residual autocorrelation = -0,401253

The StatAdvisor

The output shows the results of fitting a linear model to describe the relationship between Ip and F1. The equation of the fitted model is

$$I_p = 0,501659 - 0,0243512 \cdot F1$$

Since the P-value in the ANOVA table is greater or equal to 0,05, there is not a statistically significant relationship between Ip and F1 at the 95,0% or higher confidence level.

The R-Squared statistic indicates that the model as fitted explains 37,929% of the variability in Ip. The correlation coefficient equals -0,615865, indicating a moderately strong relationship between the variables. The standard error of the estimate shows the standard deviation of the residuals to be 0,11976. This value can be used to construct prediction limits for new observations by selecting the Forecasts option from the text menu.

Simple Regression - Ip vs. F2

Dependent variable: Ip
Independent variable: F2
Linear model: $Y = a + b \cdot X$

Coefficients

	<i>Least Squares</i>	<i>Standard</i>	<i>T</i>	
<i>Parameter</i>	<i>Estimate</i>	<i>Error</i>	<i>Statistic</i>	<i>P-Value</i>
Intercept	0,501659	0,0436331	11,4972	0,0001
Slope	-0,0380791	0,0198797	-1,91547	0,1136

Analysis of Variance

<i>Source</i>	<i>Sum of Squares</i>	<i>Df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F-Ratio</i>	<i>P-Value</i>
Model	0,0488971	1	0,0488971	3,67	0,1136
Residual	0,0666347	5	0,0133269		
Total (Corr.)	0,115532	6			

Correlation Coefficient = **-0,650565**
 R-squared = **42,3235** percent
 R-squared (adjusted for d.f.) = 30,7882 percent
 Standard Error of Est. = **0,115442**
 Mean absolute error = **0,0757262**
 Durbin-Watson statistic = 2,44857 (P=**0,6554**)
 Lag 1 residual autocorrelation = -0,33895

The StatAdvisor

The output shows the results of fitting a linear model to describe the relationship between Ip and F2. The equation of the fitted model is

$$Ip = 0,501659 - 0,0380791 * F2$$

Since the P-value in the ANOVA table is greater or equal to 0,05, there is not a statistically significant relationship between Ip and F2 at the 95,0% or higher confidence level.

The R-Squared statistic indicates that the model as fitted explains 42,3235% of the variability in Ip. The correlation coefficient equals -0,650565, indicating a moderately strong relationship between the variables. The standard error of the estimate shows the standard deviation of the residuals to be 0,115442. This value can be used to construct prediction limits for new observations by selecting the Forecasts option from the text menu.

Simple Regression - Ip vs. Fz

Dependent variable: Ip
 Independent variable: Fz
 Linear model: $Y = a + b * X$

Coefficients

	<i>Least Squares</i>	<i>Standard</i>	<i>T</i>	
<i>Parameter</i>	<i>Estimate</i>	<i>Error</i>	<i>Statistic</i>	<i>P-Value</i>
Intercept	0,501659	0,0358567	13,9906	0,0000
Slope	0,0241452	0,00862495	2,79945	0,0380

Analysis of Variance

<i>Source</i>	<i>Sum of Squares</i>	<i>Df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F-Ratio</i>	<i>P-Value</i>
Model	0,0705321	1	0,0705321	7,84	0,0380
Residual	0,0449997	5	0,00899994		
Total (Corr.)	0,115532	6			

Correlation Coefficient = **0,781345**
 R-squared = **61,0499** percent
 R-squared (adjusted for d.f.) = 53,2599 percent
 Standard Error of Est. = **0,094868**
 Mean absolute error = **0,0665351**
 Durbin-Watson statistic = 2,12823 (P=**0,5311**)
 Lag 1 residual autocorrelation = -0,273368

The StatAdvisor

The output shows the results of fitting a linear model to describe the relationship between Ip and Fz. The equation of the fitted model is

$$Ip = 0,501659 + 0,0241452 * Fz$$

Since the P-value in the ANOVA table is less than 0,05, there is a statistically significant relationship between Ip and Fz at the 95,0% confidence level.

The R-Squared statistic indicates that the model as fitted explains 61,0499% of the variability in Ip. The correlation coefficient equals 0,781345, indicating a moderately strong relationship between the variables. The standard error of the estimate shows the standard deviation of the residuals to be 0,094868. This value can be used to construct prediction limits for new observations by selecting the Forecasts option from the text menu.

Simple Regression - Is vs. Fq1

Dependent variable: Is
 Independent variable: Fq1
 Linear model: $Y = a + b * X$

Coefficients

	<i>Least Squares</i>	<i>Standard</i>	<i>T</i>	
<i>Parameter</i>	<i>Estimate</i>	<i>Error</i>	<i>Statistic</i>	<i>P-Value</i>
Intercept	0,278571	0,0183675	15,1665	0,0000
Slope	0,0153762	0,00946843	1,62394	0,1653

Analysis of Variance

<i>Source</i>	<i>Sum of Squares</i>	<i>Df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F-Ratio</i>	<i>P-Value</i>
Model	0,00622788	1	0,00622788	2,64	0,1653
Residual	0,0118078	5	0,00236157		
Total (Corr.)	0,0180357	6			

Correlation Coefficient = 0,587629

R-squared = 34,5308 percent

R-squared (adjusted for d.f.) = 21,437 percent

Standard Error of Est. = 0,048596

Mean absolute error = 0,0346301

Durbin-Watson statistic = 2,64894 (P=0,7534)

Lag 1 residual autocorrelation = -0,403671

The StatAdvisor

The output shows the results of fitting a linear model to describe the relationship between Is and Fq1. The equation of the fitted model is

$$Is = 0,278571 + 0,0153762 * Fq1$$

Since the P-value in the ANOVA table is greater or equal to 0,05, there is not a statistically significant relationship between Is and Fq1 at the 95,0% or higher confidence level.

The R-Squared statistic indicates that the model as fitted explains 34,5308% of the variability in Is. The correlation coefficient equals 0,587629, indicating a moderately strong relationship between the variables. The standard error of the estimate shows the standard deviation of the residuals to be 0,048596. This value can be used to construct prediction limits for new observations by selecting the Forecasts option from the text menu.

Simple Regression - Is vs. Fq2

Dependent variable: Is

Independent variable: Fq2

Linear model: $Y = a + b * X$

Coefficients

	<i>Least Squares</i>	<i>Standard</i>	<i>T</i>	
<i>Parameter</i>	<i>Estimate</i>	<i>Error</i>	<i>Statistic</i>	<i>P-Value</i>
Intercept	0,278571	0,0226991	12,2723	0,0001
Slope	-0,000360154	0,0156013	-0,0230848	0,9825

Analysis of Variance

<i>Source</i>	<i>Sum of Squares</i>	<i>Df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F-Ratio</i>	<i>P-Value</i>
Model	0,00000192207	1	0,00000192207	0,00	0,9825
Residual	0,0180338	5	0,00360676		
Total (Corr.)	0,0180357	6			

Correlation Coefficient = -0,0103233

R-squared = 0,010657 percent

R-squared (adjusted for d.f.) = -19,9872 percent

Standard Error of Est. = 0,0600563

Mean absolute error = 0,0346849

Durbin-Watson statistic = 2,51587 (P=0,7300)

Lag 1 residual autocorrelation = -0,282623

The StatAdvisor

The output shows the results of fitting a linear model to describe the relationship between Is and Fq2. The equation of the fitted model is

$$Is = 0,278571 - 0,000360154 * Fq2$$

Since the P-value in the ANOVA table is greater or equal to 0,05, there is not a statistically significant relationship between Is and Fq2 at the 95,0% or higher confidence level.

Продовження додатку 3

The R-Squared statistic indicates that the model as fitted explains 0,010657% of the variability in Is. The correlation coefficient equals -0,0103233, indicating a relatively weak relationship between the variables. The standard error of the estimate shows the standard deviation of the residuals to be 0,0600563. This value can be used to construct prediction limits for new observations by selecting the Forecasts option from the text menu.

Simple Regression - Is vs. Fzs

Dependent variable: Is

Independent variable: Fzs

Linear model: $Y = a + b * X$

Coefficients

	<i>Least Squares</i>	<i>Standard</i>	<i>T</i>	
<i>Parameter</i>	<i>Estimate</i>	<i>Error</i>	<i>Statistic</i>	<i>P-Value</i>
Intercept	0,278571	0,00877188	31,7573	0,0000
Slope	0,0103534	0,00193988	5,33713	0,0031

Analysis of Variance

<i>Source</i>	<i>Sum of Squares</i>	<i>Df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F-Ratio</i>	<i>P-Value</i>
Model	0,0153426	1	0,0153426	28,48	0,0031
Residual	0,00269311	5	0,000538621		
Total (Corr.)	0,0180357	6			

Correlation Coefficient = 0,922323

R-squared = 85,0679 percent

R-squared (adjusted for d.f.) = 82,0815 percent

Standard Error of Est. = 0,0232082

Mean absolute error = 0,0170304

Durbin-Watson statistic = 2,72057 (P=0,8195)

Lag 1 residual autocorrelation = -0,482165

The StatAdvisor

The output shows the results of fitting a linear model to describe the relationship between Is and Fzs. The equation of the fitted model is

$$Is = 0,278571 + 0,0103534 * Fzs$$

Since the P-value in the ANOVA table is less than 0,05, there is a statistically significant relationship between Is and Fzs at the 95,0% confidence level.

The R-Squared statistic indicates that the model as fitted explains 85,0679% of the variability in Is. The correlation coefficient equals 0,922323, indicating a relatively strong relationship between the variables. The standard error of the estimate shows the standard deviation of the residuals to be 0,0232082. This value can be used to construct prediction limits for new observations by selecting the Forecasts option from the text menu.

Додаток И

Результати обчислення регресійного аналізу залежності загального рівня ефективності (I_p) та рівня її структурної динаміки (I_s) від латентних факторів зовнішнього середовища ПАТ «Турбоатом»

Simple Regression - Ip vs. F1

Dependent variable: Ip

Independent variable: F1

Reciprocal-Y model: $Y = 1/(a + b*X)$ **Coefficients**

	<i>Least Squares</i>	<i>Standard</i>	<i>T</i>	
<i>Parameter</i>	<i>Estimate</i>	<i>Error</i>	<i>Statistic</i>	<i>P-Value</i>
Intercept	2,18886	0,194073	11,2786	0,0000
Slope	0,269039	0,306206	0,87862	0,4088

Analysis of Variance

<i>Source</i>	<i>Sum of Squares</i>	<i>Df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F-Ratio</i>	<i>P-Value</i>
Model	0,26158	1	0,26158	1,77	0,04088
Residual	2,37192	7	0,338846		
Total (Corr.)	2,6335	8			

Correlation Coefficient = 0,315163

R-squared = 9,93278 percent

R-squared (adjusted for d.f.) = -2,93397 percent

Standard Error of Est. = 0,582104

Mean absolute error = 0,429187

Durbin-Watson statistic = 1,82893 (P=0,3598)

Lag 1 residual autocorrelation = 0,0723649

The StatAdvisor

The output shows the results of fitting a reciprocal-Y model to describe the relationship between Ip and F1. The equation of the fitted model is

$$I_p = 1/(2,18886 + 0,269039 * F1)$$

Since the P-value in the ANOVA table is greater or equal to 0,05, there is not a statistically significant relationship between Ip and F1 at the 95,0% or higher confidence level.

The R-Squared statistic indicates that the model as fitted explains 9,93278% of the variability in Ip. The correlation coefficient equals 0,315163, indicating a relatively weak relationship between the variables. The standard error of the estimate shows the standard deviation of the residuals to be 0,582104. This value can be used to construct prediction limits for new observations by selecting the Forecasts option from the text menu.

The mean absolute error (MAE) of 0,429187 is the average value of the residuals. The Durbin-Watson (DW) statistic tests the residuals to determine if there is any significant correlation based on the order in which they occur in your data file. Since the P-value is greater than 0,05, there is no indication of serial autocorrelation in the residuals at the 95,0% confidence level.

Simple Regression - Ip vs. F2

Dependent variable: Ip

Independent variable: F2

Squared-Y model: $Y = \sqrt{a + b*X}$ **Coefficients**

	<i>Least Squares</i>	<i>Standard</i>	<i>T</i>	
<i>Parameter</i>	<i>Estimate</i>	<i>Error</i>	<i>Statistic</i>	<i>P-Value</i>
Intercept	0,2516	0,041709	6,03227	0,0005
Slope	-0,0766755	0,0667478	-1,14873	0,2884

Analysis of Variance

<i>Source</i>	<i>Sum of Squares</i>	<i>Df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F-Ratio</i>	<i>P-Value</i>
Model	0,0205658	1	0,0205658	1,82	0,02884
Residual	0,109095	7	0,015585		
Total (Corr.)	0,129661	8			

Correlation Coefficient = -0,398262
 R-squared = 15,8613 percent
 R-squared (adjusted for d.f.) = 3,84144 percent
 Standard Error of Est. = 0,12484
 Mean absolute error = 0,0939451
 Durbin-Watson statistic = 1,63693 (P=0,2772)
 Lag 1 residual autocorrelation = 0,153745

The StatAdvisor

The output shows the results of fitting a squared-Y model to describe the relationship between Ip and F2. The equation of the fitted model is

$$I_p = \sqrt{0,2516 - 0,0766755 * F_2}$$

Since the P-value in the ANOVA table is greater or equal to 0,05, there is not a statistically significant relationship between Ip and F2 at the 95,0% or higher confidence level.

The R-Squared statistic indicates that the model as fitted explains 15,8613% of the variability in Ip after transforming to a reciprocal scale to linearize the model. The correlation coefficient equals -0,398262, indicating a relatively weak relationship between the variables. The standard error of the estimate shows the standard deviation of the residuals to be 0,12484. This value can be used to construct prediction limits for new observations by selecting the Forecasts option from the text menu.

The mean absolute error (MAE) of 0,0939451 is the average value of the residuals. The Durbin-Watson (DW) statistic tests the residuals to determine if there is any significant correlation based on the order in which they occur in your data file. Since the P-value is greater than 0,05, there is no indication of serial autocorrelation in the residuals at the 95,0% confidence level.

Simple Regression - Is vs. F1

Dependent variable: Is

Independent variable: F1

Reciprocal-Y model: $Y = 1/(a + b * X)$

Coefficients

	<i>Least Squares</i>	<i>Standard</i>	<i>T</i>	
<i>Parameter</i>	<i>Estimate</i>	<i>Error</i>	<i>Statistic</i>	<i>P-Value</i>
Intercept	3,60205	0,181761	19,8175	0,0000
Slope	0,0308267	0,286781	0,107492	0,9174

Analysis of Variance

<i>Source</i>	<i>Sum of Squares</i>	<i>Df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F-Ratio</i>	<i>P-Value</i>
Model	0,00343423	1	0,00343423	0,01	0,9174
Residual	2,08052	7	0,297218		
Total (Corr.)	2,08396	8			

Correlation Coefficient = 0,0405948
 R-squared = 0,164793 percent
 R-squared (adjusted for d.f.) = -14,0974 percent
 Standard Error of Est. = 0,545177
 Mean absolute error = 0,373586
 Durbin-Watson statistic = 2,56349 (P=0,7922)
 Lag 1 residual autocorrelation = -0,337735

The StatAdvisor

The output shows the results of fitting a reciprocal-Y model to describe the relationship between Is and F1. The equation of the fitted model is

$$I_s = 1/(3,60205 + 0,0308267 * F_1)$$

Since the P-value in the ANOVA table is greater or equal to 0,05, there is not a statistically significant relationship between Is and F1 at the 95,0% or higher confidence level.

The R-Squared statistic indicates that the model as fitted explains 0,164793% of the variability in Is. The correlation coefficient equals 0,0405948, indicating a relatively weak relationship between the variables. The standard error of the estimate shows the standard deviation of the residuals to be 0,545177. This value can be used to construct prediction limits for new observations by selecting the Forecasts option from the text menu.

The mean absolute error (MAE) of 0,373586 is the average value of the residuals. The Durbin-Watson (DW) statistic tests the residuals to determine if there is any significant correlation based on the order in which they occur in your data file. Since the P-value is greater than 0,05, there is no indication of serial autocorrelation in the residuals at the 95,0% confidence level.

Simple Regression - Is vs. F2

Dependent variable: Is

Independent variable: F2

Squared-Y model: $Y = \sqrt{a + b \cdot X}$ **Coefficients**

	<i>Least Squares</i>	<i>Standard</i>	<i>T</i>	
<i>Parameter</i>	<i>Estimate</i>	<i>Error</i>	<i>Statistic</i>	<i>P-Value</i>
Intercept	0,0836031	0,0101442	8,24149	0,0001
Slope	-0,0216998	0,0162339	-1,33669	0,2231

Analysis of Variance

<i>Source</i>	<i>Sum of Squares</i>	<i>Df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F-Ratio</i>	<i>P-Value</i>
Model	0,00164719	1	0,00164719	1,79	0,02231
Residual	0,00645324	7	0,000921892		
Total (Corr.)	0,00810043	8			

Correlation Coefficient = -0,450939

R-squared = 20,3346 percent

R-squared (adjusted for d.f.) = 8,95379 percent

Standard Error of Est. = 0,0303627

Mean absolute error = 0,0210336

Durbin-Watson statistic = 1,75735 (P=0,3540)

Lag 1 residual autocorrelation = 0,0144309

The StatAdvisor

The output shows the results of fitting a squared-Y model to describe the relationship between Is and F2. The equation of the fitted model is

$$Is = \sqrt{0,0836031 - 0,0216998 \cdot F2}$$

Since the P-value in the ANOVA table is greater or equal to 0,05, there is not a statistically significant relationship between Is and F2 at the 95,0% or higher confidence level.

The R-Squared statistic indicates that the model as fitted explains 20,3346% of the variability in Is after transforming to a reciprocal scale to linearize the model. The correlation coefficient equals -0,450939, indicating a relatively weak relationship between the variables. The standard error of the estimate shows the standard deviation of the residuals to be 0,0303627. This value can be used to construct prediction limits for new observations by selecting the Forecasts option from the text menu.

The mean absolute error (MAE) of 0,0210336 is the average value of the residuals. The Durbin-Watson (DW) statistic tests the residuals to determine if there is any significant correlation based on the order in which they occur in your data file. Since the P-value is greater than 0,05, there is no indication of serial autocorrelation in the residuals at the 95,0% confidence level.

Додаток К

Фрагмент результатів обчислення регресійного аналізу залежності загального рівня ефективності (I_p) та рівня її структурної динаміки (I_s) від факторів

зовнішнього середовища ПАТ «Турбоатом»

Simple Regression - Ip vs. x8

Dependent variable: Ip

Independent variable: x8

Reciprocal-Y squared-X: $Y = 1/(a + b \cdot X^2)$

Coefficients

	<i>Least Squares</i>	<i>Standard</i>	<i>T</i>	
<i>Parameter</i>	<i>Estimate</i>	<i>Error</i>	<i>Statistic</i>	<i>P-Value</i>
Intercept	1,98277	0,246996	8,02755	0,0000
Slope	0,000648263	0,000591452	1,09605	0,3050

Analysis of Variance

<i>Source</i>	<i>Sum of Squares</i>	<i>Df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F-Ratio</i>	<i>P-Value</i>
Model	0,345726	1	0,345726	1,20	0,3050
Residual	2,30228	8	0,287785		
Total (Corr.)	2,64801	9			

Correlation Coefficient = 0,361332

R-squared = 13,0561 percent

R-squared (adjusted for d.f.) = 2,18809 percent

Standard Error of Est. = 0,536456

Mean absolute error = 0,388685

Durbin-Watson statistic = 1,92093 (P=0,2938)

Lag 1 residual autocorrelation = 0,0376831

The StatAdvisor

The output shows the results of fitting a reciprocal-Y squared-X model to describe the relationship between Ip and x8. The equation of the fitted model is

$$I_p = 1/(1,98277 + 0,000648263 \cdot x_8^2)$$

Since the P-value in the ANOVA table is greater or equal to 0,05, there is not a statistically significant relationship between Ip and x8 at the 95,0% or higher confidence level.

The R-Squared statistic indicates that the model as fitted explains 13,0561% of the variability in Ip. The correlation coefficient equals 0,361332, indicating a relatively weak relationship between the variables. The standard error of the estimate shows the standard deviation of the residuals to be 0,536456. This value can be used to construct prediction limits for new observations by selecting the Forecasts option from the text menu.

Simple Regression - Ip vs. x4

Dependent variable: Ip

Independent variable: x4

Double reciprocal model: $Y = 1/(a + b/X)$

Coefficients

	<i>Least Squares</i>	<i>Standard</i>	<i>T</i>	
<i>Parameter</i>	<i>Estimate</i>	<i>Error</i>	<i>Statistic</i>	<i>P-Value</i>
Intercept	0,817979	0,834829	0,979816	0,3559
Slope	53,3246	32,113	1,66053	0,1354

Analysis of Variance

<i>Source</i>	<i>Sum of Squares</i>	<i>Df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F-Ratio</i>	<i>P-Value</i>
Model	0,678746	1	0,678746	2,76	0,01354
Residual	1,96926	8	0,246158		
Total (Corr.)	2,64801	9			

Correlation Coefficient = 0,506284

R-squared = 25,6323 percent

R-squared (adjusted for d.f.) = 16,3364 percent

Standard Error of Est. = 0,496143
 Mean absolute error = 0,372067
 Durbin-Watson statistic = 2,25797 (P=0,5340)
 Lag 1 residual autocorrelation = -0,148762

The StatAdvisor

The output shows the results of fitting a double reciprocal model to describe the relationship between Ip and x4. The equation of the fitted model is

$$I_p = 1/(0,817979 + 53,3246/x_4)$$

Since the P-value in the ANOVA table is greater or equal to 0,05, there is not a statistically significant relationship between Ip and x4 at the 95,0% or higher confidence level.

The R-Squared statistic indicates that the model as fitted explains 25,6323% of the variability in Ip. The correlation coefficient equals 0,506284, indicating a moderately strong relationship between the variables. The standard error of the estimate shows the standard deviation of the residuals to be 0,496143. This value can be used to construct prediction limits for new observations by selecting the Forecasts option from the text menu.

The mean absolute error (MAE) of 0,372067 is the average value of the residuals. The Durbin-Watson (DW) statistic tests the residuals to determine if there is any significant correlation based on the order in which they occur in your data file. Since the P-value is greater than 0,05, there is no indication of serial autocorrelation in the residuals at the 95,0% confidence level.

Simple Regression - Ip vs. x1

Dependent variable: Ip

Independent variable: x1

Reciprocal-Y squared-X: $Y = 1/(a + b \cdot X^2)$

Coefficients

	<i>Least Squares</i>	<i>Standard</i>	<i>T</i>	
<i>Parameter</i>	<i>Estimate</i>	<i>Error</i>	<i>Statistic</i>	<i>P-Value</i>
Intercept	1,93969	0,239214	8,10863	0,0000
Slope	1,07463E-10	7,81817E-11	1,37453	0,2065

Analysis of Variance

<i>Source</i>	<i>Sum of Squares</i>	<i>Df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F-Ratio</i>	<i>P-Value</i>
Model	0,505896	1	0,505896	1,89	0,2065
Residual	2,14211	8	0,267764		
Total (Corr.)	2,64801	9			

Correlation Coefficient = 0,43709
 R-squared = 19,1048 percent
 R-squared (adjusted for d.f.) = 8,99287 percent
 Standard Error of Est. = 0,517459
 Mean absolute error = 0,389881
 Durbin-Watson statistic = 2,06686 (P=0,3882)
 Lag 1 residual autocorrelation = -0,0590319

The StatAdvisor

The output shows the results of fitting a reciprocal-Y squared-X model to describe the relationship between Ip and x1. The equation of the fitted model is

$$I_p = 1/(1,93969 + 1,07463E-10 \cdot x_1^2)$$

Since the P-value in the ANOVA table is greater or equal to 0,05, there is not a statistically significant relationship between Ip and x1 at the 95,0% or higher confidence level.

The R-Squared statistic indicates that the model as fitted explains 19,1048% of the variability in Ip. The correlation coefficient equals 0,43709, indicating a relatively weak relationship between the variables. The standard error of the estimate shows the standard deviation of the residuals to be 0,517459. This value can be used to construct prediction limits for new observations by selecting the Forecasts option from the text menu.

The mean absolute error (MAE) of 0,389881 is the average value of the residuals. The Durbin-Watson (DW) statistic tests the residuals to determine if there is any significant correlation based on the order in which they occur in your data file. Since the P-value is greater than 0,05, there is no indication of serial autocorrelation in the residuals at the 95,0% confidence level.

Додаток Л
Фрагмент результатів обчислення кривих росту для прогнозування значень
критеріїв ефективності експортно-імпортої діяльності ПАТ «Турбоатом»

Simple Regression - x1 vs. t

Dependent variable: x1

Independent variable: t

Reciprocal-Y logarithmic-X model: $Y = 1/(a + b \cdot \ln(X))$

Coefficients

	<i>Least Squares</i>	<i>Standard</i>	<i>T</i>	
<i>Parameter</i>	<i>Estimate</i>	<i>Error</i>	<i>Statistic</i>	<i>P-Value</i>
Intercept	0,835684	0,0334942	24,9501	0,0000
Slope	0,0611784	0,0212553	2,87826	0,0237

Analysis of Variance

<i>Source</i>	<i>Sum of Squares</i>	<i>Df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F-Ratio</i>	<i>P-Value</i>
Model	0,0154903	1	0,0154903	8,28	0,0237
Residual	0,0130887	7	0,00186982		
Total (Corr.)	0,0285791	8			

Correlation Coefficient = 0,736218

R-squared = 54,2017 percent

R-squared (adjusted for d.f.) = 47,659 percent

Standard Error of Est. = 0,0432414

Mean absolute error = 0,034496

Durbin-Watson statistic = 1,68378 (P=0,1667)

Lag 1 residual autocorrelation = -0,0361692

The StatAdvisor

The output shows the results of fitting a reciprocal-Y logarithmic-X model to describe the relationship between x1 and t. The equation of the fitted model is

$$x1 = 1/(0,835684 + 0,0611784 \cdot \ln(t))$$

Since the P-value in the ANOVA table is less than 0,05, there is a statistically significant relationship between x1 and t at the 95,0% confidence level.

The R-Squared statistic indicates that the model as fitted explains 54,2017% of the variability in x1. The correlation coefficient equals 0,736218, indicating a moderately strong relationship between the variables. The standard error of the estimate shows the standard deviation of the residuals to be 0,0432414. This value can be used to construct prediction limits for new observations by selecting the Forecasts option from the text menu.

The mean absolute error (MAE) of 0,034496 is the average value of the residuals. The Durbin-Watson (DW) statistic tests the residuals to determine if there is any significant correlation based on the order in which they occur in your data file. Since the P-value is greater than 0,05, there is no indication of serial autocorrelation in the residuals at the 95,0% confidence level.

Simple Regression - x2 vs. t

Dependent variable: x2

Independent variable: t

Squared-Y logarithmic-X model: $Y = \sqrt{a + b \cdot \ln(X)}$

Coefficients

	<i>Least Squares</i>	<i>Standard</i>	<i>T</i>	
<i>Parameter</i>	<i>Estimate</i>	<i>Error</i>	<i>Statistic</i>	<i>P-Value</i>
Intercept	1,31792	0,0101333	130,058	0,0000
Slope	-0,141768	0,00643059	-22,0458	0,0000

Analysis of Variance

<i>Source</i>	<i>Sum of Squares</i>	<i>Df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F-Ratio</i>	<i>P-Value</i>
Model	0,0831801	1	0,0831801	486,02	0,0000
Residual	0,00119802	7	0,000171146		
Total (Corr.)	0,0843781	8			

Correlation Coefficient = **-0,992876**
 R-squared = **98,5802** percent
 R-squared (adjusted for d.f.) = 98,3773 percent
 Standard Error of Est. = **0,0130823**
 Mean absolute error = **0,00720786**
 Durbin-Watson statistic = 3,05616 (P=**0,9214**)
 Lag 1 residual autocorrelation = -0,530369

The StatAdvisor

The output shows the results of fitting a squared-Y logarithmic-X model to describe the relationship between x2 and t. The equation of the fitted model is

$$x2 = \sqrt{1,31792 - 0,141768 \cdot \ln(t)}$$

Since the P-value in the ANOVA table is less than 0,05, there is a statistically significant relationship between x2 and t at the 95,0% confidence level.

The R-Squared statistic indicates that the model as fitted explains 98,5802% of the variability in x2. The correlation coefficient equals -0,992876, indicating a relatively strong relationship between the variables. The standard error of the estimate shows the standard deviation of the residuals to be 0,0130823. This value can be used to construct prediction limits for new observations by selecting the Forecasts option from the text menu.

The mean absolute error (MAE) of 0,00720786 is the average value of the residuals. The Durbin-Watson (DW) statistic tests the residuals to determine if there is any significant correlation based on the order in which they occur in your data file. Since the P-value is greater than 0,05, there is no indication of serial autocorrelation in the residuals at the 95,0% confidence level.

Simple Regression - x3 vs. t

Dependent variable: x3

Independent variable: t

Reciprocal-Y squared-X: $Y = 1/(a + b \cdot X^2)$

Coefficients

	<i>Least Squares</i>	<i>Standard</i>	<i>T</i>	
<i>Parameter</i>	<i>Estimate</i>	<i>Error</i>	<i>Statistic</i>	<i>P-Value</i>
Intercept	4,24217	0,236159	17,9632	0,0000
Slope	0,0776987	0,00572152	13,5801	0,0000

Analysis of Variance

<i>Source</i>	<i>Sum of Squares</i>	<i>Df</i>	<i>Mean Square</i>	<i>F-Ratio</i>	<i>P-Value</i>
Model	38,0819	1	38,0819	184,42	0,0000
Residual	1,44548	7	0,206498		
Total (Corr.)	39,5274	8			

Correlation Coefficient = **0,981545**
 R-squared = **96,3431** percent
 R-squared (adjusted for d.f.) = 95,8207 percent
 Standard Error of Est. = **0,45442**
 Mean absolute error = **0,341952**
 Durbin-Watson statistic = 2,67994 (P=**0,7536**)
 Lag 1 residual autocorrelation = -0,386139

The StatAdvisor

The output shows the results of fitting a reciprocal-Y squared-X model to describe the relationship between x3 and t. The equation of the fitted model is

$$x3 = 1/(4,24217 + 0,0776987 \cdot t^2)$$

Since the P-value in the ANOVA table is less than 0,05, there is a statistically significant relationship between x3 and t at the 95,0% confidence level.

The R-Squared statistic indicates that the model as fitted explains 96,3431% of the variability in x3. The correlation coefficient equals 0,981545, indicating a relatively strong relationship between the variables. The standard error of the estimate shows the standard deviation of the residuals to be 0,45442. This value can be used to construct prediction limits for new observations by selecting the Forecasts option from the text menu.

The mean absolute error (MAE) of 0,341952 is the average value of the residuals. The Durbin-Watson (DW) statistic tests the residuals to determine if there is any significant correlation based on the order in which they occur in your data file. Since the P-value is greater than 0,05, there is no indication of serial autocorrelation in the residuals at the 95,0% confidence level.

Додаток М

Список публікацій здобувача за темою дисертації

**Статті у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до
Організації економічного співробітництва та розвитку та /або
Європейського Союзу**

1. Malyarets L., Barannik I., Sabadash L., Grynko P. Modeling the Economic Sustainability of the Macro system (for example Ukraine). *Montenegrin Journal of Economics*. 2019. Vol. 15, No. 3. Pp. 23–35. (Scopus)

**Статті у наукових виданнях, що входять до міжнародної бази
Index Copernicus**

2. Гринько П. О. Методологічний аспект діагностики об'єктів в економіці. *Бізнес Інформ*. 2017. № 12. С. 18–23.

3. Гринько П. О. Формування системи показників діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Ужгород : ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2018. Випуск 20, Частина 1. С. 122–125.

4. Гринько П. О. Діагностика факторів зовнішнього середовища, які впливають на розвиток експортно-імпоротної діяльності промислових підприємств. *Бізнес Інформ*. 2018. №8. С. 51–56.

5. Малярець Л. М., Гринько П. О. Аналітичне забезпечення аналізу ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства. *Проблеми економіки*. 2019. № 1 (39). С. 208–216.

6. Гринько П. О. Діагностика впливу виробничо-фінансових факторів на ефективність експортно-імпоротної діяльності підприємства. *Економіка: реалії часу*. Науковий журнал. 2018. №4(38). С. 83–89.

7. Гринько П. О. Методичне забезпечення діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2018. Вип. 10. С. 113–121.

Публікації за матеріалами конференцій

8. Гринько П. О. Сутність ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства в сучасних умовах. Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми та перспективи розвитку економіки України» (Київ, 2017 р.). Київ : Національний авіаційний університет, 2017. С. 63–66.

9. Гринько П. О. Змістовне наповнення діагностики експортно-імпоротної діяльності підприємства. Міжнародна наукова конференція «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця» (Харків, 1 – 2 червня 2017 р.): тези доповідей. Х. : ХНЕУ імені Семена Кузнеця, 2017. С. 47–50.

10. Гринько П. О. Обґрунтування інструментів діагностики експортно-імпоротної діяльності підприємства. Міжнародна науково-практична конференція «Економіка, фінанси, облік та управління: оцінка та перспективи розвитку в Україні та світі» (Полтава, 22 грудня 2017 р.): збірник тез доповідей : у 3 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2017. Ч. 2. С. 83–84.

11. Гринько П. О. Формування еталонних значень показників ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства. Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики» (Харків, 15-16 листопада 2018 р.). Харків: ФОП Лібуркіна Л.М., 2018. С. 304–308.

12. Малярець Л. М., Гринько П. О. Моделювання критеріїв ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика» (Харків, 18 – 19 березня 2019 р.). Харків : Видавець ФОП Панов А. М., 2019. С. 385–386.

13. Гринько П. О. Розроблення управлінського рішення підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця»: тези доповідей (Харків, 30–31 травня 2019 р.). Х. : ХНЕУ імені Семена Кузнеця, 2019. С. 35–36.

14. Malyarets L., Barannik I., Grynko P. Mathematical modelling of efficiency evaluation of enterprises's export-import activity in Ukraine. Proceedings of the International Congress on Business and Marketing, (Istanbul, 13.06.2019-15.06.2019). Istanbul: Maltepe University, 2019. Pp. 211–213.

15. Sabadash L., Grynko P. The formation of a set of signs for modeling the evaluation of enterprise activities. International Conference on Applied Informatics «Imagination, creativity, design, development», «Lucian Blaga» University of Sibiu Faculty of Sciences, (Romania, May 16-18, 2019). Sibiu, Romania. 2019. Pp. 183–189.

пр. Московський 199, м. Харків, 61037, Україна
 тел.: + 38 (057) 349-22-85, 349-22-92, 349-26-54
 факс: + 38 (057) 349-21-71, 349-21-95, 349-20-62
 e-mail: office@turboatom.com.ua, www.turboatom.com.ua

Moskovsky ave. 199, Kharkiv, 61037, Ukraine
 tel. + 38 (057) 349-22-85, 349-22-92, 349-26-54
 fax: + 38 (057) 349-21-71, 349-21-95, 349-20-62
 e-mail: office@turboatom.com.ua, www.turboatom.com.ua

від/dtd 22.06.2020 № 09-418

на/ref №

ДОВІДКА
про використання результатів та окремих пропозицій
Гринька П.О., поданих в дисертації на здобуття
наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та
поведінкові науки» за спеціальністю «Економіка» на тему: «Діагностика
ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства»

Представлені в дисертаційній роботі розробки стосуються вирішення актуальних проблем ефективності діяльності сучасних машинобудівних підприємств, їх експортно-імпоротної діяльності. На підставі проведеного аналізу та узагальнення досвіду господарювання машинобудівних підприємств Харківської області, в тому числі АТ «Турбоатом», автором було докладно вивчено особливості стану господарської діяльності та експортно-імпоротної діяльності підприємств. Завдяки комплексній реалізації всіх функцій діагностики, розроблений в дисертації методичний підхід до діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства дозволив врахувати вплив латентних факторів внутрішнього та зовнішнього середовищ на рівні ефективності цієї діяльності, на показники ефективності всієї діяльності підприємства, а прогнозування показників ефективності ЕІДП конкретизувало тенденції їх змін.

Практичні та методичні рекомендації, викладені в дисертаційній роботі, використовуються у роботі АТ «Турбоатом». Запропоновані Гринько П.О. етапи раціональної технології прийняття стратегічного управлінського рішення підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності використовуються в управлінні цією діяльністю.

Всі означені методичні розробки впроваджені в роботу підприємства у 2019 році.
 Довідка видана без фінансових зобов'язань підприємства перед автором.

**Заступник генерального
 директора**

О.С. Бударін

Харківський
тракторний
завод

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ХАРКІВСЬКИЙ ТРАКТОРНИЙ ЗАВОД»
61007, Україна, м. Харків, пр. Московський, 275
тел.: +38 0572 93 51 80, факс: +38 0572 94 17 60
e-mail: info@xtz.com.ua

www.xtz.ua

*№ 07 - 354
від 11.06.2020 р.*

ДОВІДКА

**про використання результатів та окремих пропозицій
Гринька П.О., поданих в дисертації на здобуття
наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та
поведінкові науки» за спеціальністю «Економіка» на тему: «Діагностика
ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства»**

Обґрунтовані в дисертаційній роботі розробки та пропозиції щодо діагностики ефективності експортно-імпортової діяльності промислових підприємств, які представлені в дисертаційній роботі Гринька П.О., мають практичну значущість і доцільність використання в пошуку резервів ефективності всієї діяльності цих підприємств в сучасних умовах.

Особливої уваги заслуговує інформаційно-аналітичне забезпечення для аналізу та оцінки ефективності експортно-імпортової діяльності підприємств, яке передбачає визначення не тільки рівня цієї ефективності, але і рівня динаміки її структури, що дозволяє комплексно діагностувати процеси ефективності експортно-імпортової діяльності та причини пов'язані зі структурними змінами в системі ефективності цієї діяльності. Для практичної роботи підприємств значення має запропонована система критеріїв ефективності експортно-імпортової діяльності. Впровадження наведених розробок в практичну діяльність підприємства дозволило прискорити підготовку та прийняття стратегічних управлінських рішень в системі управління експортно-імпортовою діяльністю підприємства. Зазначене інформаційно-аналітичне забезпечення впроваджено в роботу підприємства у 2019 р.

Довідка видана без фінансових зобов'язань підприємства перед автором.

Генеральний директор
АТ «ХТЗ»

Коваль А.А.

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ

61166, м. Харків, пр. Науки, 9-А, тел. (057) 702-03-04, факс: (057) 702-07-17
 E-mail: post@hneu.edu.ua, http://www.hneu.edu.ua

№ 20/86-31-115 від 18.06.2020

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження у навчальний процес окремих результатів дослідження
 аспіранта кафедри вищої математики та економіко-математичних
 методів Павла Гринька на тему «Діагностика ефективності експортно-
 імпортової діяльності підприємства»

Запропонований Павлом Гринько методичний підхід до діагностики ефективності експортно-імпортової діяльності підприємства та етапи раціональної технології прийняття стратегічного управлінського рішення підвищення ефективності експортно-імпортової діяльності, розглянуті на засіданні кафедри міжнародної економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця 13 травня 2020 р. (Протокол № 12) та рекомендовані до використання для поглиблення теоретично-методичного забезпечення навчального процесу кафедри для підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 051 «Економіка» ОПП «Міжнародна економіка» під час викладання навчальної дисципліни «Управління експортним потенціалом підприємства» за темою 4 «Теоретико-методичні засади оцінювання експортного потенціалу підприємства», викладач – к.е.н., доцент Надія Проскурніна.

Заступник керівника (проєктор з
 науково-педагогічної роботи)
 к. е. н., професор

Володимир ЄРМАЧЕНКО

Завідувач кафедри міжнародної
 економіки та менеджменту
 зовнішньоекономічної
 діяльності к. е. н., доцент

Надія ПРОСКУРНІНА

190471